

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА
ДІЯЛЬНІСТЬ
ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА
*(до 125-річчя від дня народження)***

Київ – 2006

УДК 63.3(4Укр)6-8

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень НАН України (протокол № 8 від 29 грудня 2005 р.)

Редакційна колегія:

Курас І.Ф., академік НАН України,
віце-президент НАН України (голова)
Солдатенко В.Ф., доктор історичних наук,
(заступник голови)
Любовець О.М., кандидат історичних наук
(відповідальний секретар)
Бевз Т.А., доктор історичних наук
Верстюк В.Ф., доктор історичних наук
Головченко В.І., доктор політичних наук
Кульчицький С.В., доктор історичних наук
Кучер В.І., доктор історичних наук
Левенець Ю.А., доктор політичних наук
Миронець Н.І., доктор історичних наук
Михида С.П., кандидат філологічних наук
Онищенко О.С., академік НАН України,
академік-секретар відділення історії,
філософії і права НАН України
Панченко В.Є., доктор філологічних наук
Сиваченко Г.М., доктор філологічних наук

Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження) / Збірник статей. – К.: ІПіЕНД, 2006, – 280 с
ISBN 966-02-39-89-0

У збірнику вміщені статті, присвячені 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, громадського та державного діяча Володимира Винниченка. Авторами висвітлюються суспільно-політичні та історіософські погляди В. Винниченка, його революційна, громадська та державна діяльність на різних етапах життя.

УДК 63.3(4Укр)6-8

ISBN 966-02-39-89-0

© Інститут політичних і етнопонаціональних досліджень НАН України, 2006

МІСТ

<i>Солдатенко В.Ф.</i> Передмова	5
Курас І.Ф. Володимир Винниченко – політик	9
<i>Солдатенко В.Ф.</i> Суспільно-політичні погляди, революційна і державна діяльність В. Винниченка	20
<i>Кульчицький С.В.</i> Володимир Винниченко: світоглядна еволюція	32
<i>Удод О.А.</i> Історіософські погляди Володимира Винниченка	72
<i>Старовойтенко І.М.</i> Листи В. Винниченка до Є. Чикаленка як джерело дослідження його громадсько-політичної діяльності	82
<i>Гошуляк І.Л.</i> До питання про внесок В. Винниченка в консолідацію та об'єднання українських земель в 1917 – 1919 рр.	95
<i>Головченко В.І.</i> Володимир Винниченко і становлення новітньої української дипломатії	110
<i>Дубас О.П.</i> Ідея відродження державності України у творчій спадщині Володимира Винниченка	132
<i>Любовець О.М.</i> Володимир Винниченко – лідер Української соціал-демократичної робітничої партії (1917 – 1919 рр.)	138
<i>Проданюк Ф.М.</i> Український Національний Союз та його лідер В.Винниченко в українській зарубіжній історіографії державницького напрямку	150
<i>Миронець Н.І.</i> Еволюція поглядів В. Винниченка на політику російських більшовиків (від “Між двох сил” до “Відродження нації”)	170
<i>Сиваченко Г.М.</i> Л. Троцький – В. Винниченко – Г. Костюк у дискурсі “тоталітарного наративу”	186
<i>Медвідь Ф.М.</i> Українська державницька ідея Володимира Винниченка: політико-правові засади	198

Кучер В.І. Володимир Винниченко про політичні події міжвоєнної доби: політологічний аналіз	206
Панченко В.Є. Політичний проект Володимира Винниченка 1936 року. Невідомий лист письменника до Сталіна	222
Сахно І.О. Відображення громадсько-політичної діяльності Володимира Винниченка в його листуванні з Юрієм Тищенком (Сірим)	236
Бевз Т.А. Еволюція світогляду В. Винниченка та створення концепцій “конкордизму” та “колектократії”	245
Собачко О.М. Проблеми національного відродження у творах В. Винниченка	268
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	278

ПЕРЕДМОВА

Володимир Кирилович Винниченко був всебічно обдарованою людиною, залишив по собі яскравий, рельєфний слід в історії нашого народу. Він виявився безпосередньо причетним до найважливіших, наймасштабніших процесів і доленосних віх поступу нації в ХХ столітті – Української революції, відродження державності, спроби реалізації ідеї соборництва. Він був винесений на найвищі шаблі суспільного життя – лідера найвпливовішої партії національно-демократичної революції – УСДРП, заступника Голови Центральної Ради, голови першого національного уряду – Генерального Секретаріату, керівника антигетьманського повстання і відродженої в її ході Української Народної Республіки, провідника вищої державної інституції останньої – Директорії.

Саме його рукою у буквальному розумінні слова навічно вкарбовувалися в історію такі віхи відродження українства як Універсали Центральної Ради, відозви і декларації Директорії, резолюції Трудового Конгресу України... Подібні діяння й документи – предмет неабиякої гордості кожного народу, а ім'я політика, причетного до них, заслуговує на особливу пошану, а то й стає священним.

У кожного, хто замислювався над політичною долею Володимира Винниченка, хто аналізував його життєвий шлях, не може не виникнути питання – що змушувало наділену багатьма талантами особистість раз за разом відриватися від художньої творчості, яку він страшенно любив і для якої, здається, народився, і занурюватися в політичне, революційне життя? Адже останнє приносило йому масу прикростей і розчарувань, оберталось справжніми трагедіями.

Він був відрахований з університету, відбував покарання у сумнозвісній Лук'янівській в'язниці, віддавався в солдатчину, потрапив до “психушки”, доводився до самогубства, жив під чужим ім'ям, неодноразово емігрував...

Зоряні злети революційної доби, сходження на владні Олімпи виявились такими складними, були пов'язані з такими надлюдськими зусиллями, моральними випробуваннями, що В. Винни-

ченко назвав їх трьома сходженнями на Голгофу. А за ними ще починалась жорстка, здебільшого зовсім не об'єктивна критика, що переростала і в ідейне шельмування.

Однак мужньо, стійко зносячи незаслужені образи, В. Винниченко через коротку паузу, віддану літературі, знову повертався в середовище, яке проклинав і не раз обіцяв порвати з ним назавжди – в політику. Що ним рухало? Що надихало?

Гадається, що серед численних талантів Володимира Винниченка найбільший – то особлива чутливість до народного болю, щире співпереживання поневолею, скривдженим, ображеним, мабуть, уроджена непримиренність до будь-яких проявів несправедливості.

В. Винниченко прийшов у цей світ і знайшов його дуже недосконалим і несправедливим. Він не хотів з тим миритись і вважав, що просто зобов'язаний зробити все від нього залежне, все, що тільки можливе, щоб перебудувати, поліпшити життя, вдосконалити суспільні відносини. Іншого сенсу свого земного призначення він не бачив.

Він не раз говорив, що в революцію, в політику його тягне, штовхає “те, що більше за нас”. Намагаючись досягнути себе самого, свою вдачу, розгадати код свого життя, Володимир Кирилович апелює до образу Канопуса – зірки Всесвіту, світло якої майже у 8 тис. разів сильніше за сонячне. При цьому його, Винниченків Канопус – то не лише путівна зоря, а й образ внутрішньої організації свідомості, яка скеровує думки, волю, характер, вчинки згідно з найвимогливішими, по-суті ідеальними критеріями.

То щоб правильно зрозуміти й гідно оцінити Винниченка-політика, варто намагатись міряти його не примітивно-пігмеївськими стандартами на кшталт того, що “політика – то брудна справа” і порядних політиків не буває за визначенням”. Його позиція, поведінка детермінувалися “тим, що було більше за нього”, його рідкісною альтруїстичною вдачею – підкоряти всього себе не особистим інтересам, а вищим потребам народу нації. Гору над усе брала всеперемагаюча любов до рідної України, поневоленого народу, бажання якнайбільше прислужитись національній ідеї, національній справі, подвижницьке прагнення будь-що домогтися справжнього соціального і національного прогресу.

Власні настрої і поривання Володимир Кирилович вкладав і у уста, вчинки героїв художніх творів, чим як істинний володар дум свого покоління, він схилив до прогресивних ідей чимало співвітчизників.

Як революціонер, політик, державник він виявляв чесність, принциповість, послідовність. Водночас багато де в чому був ідеалістом і романтиком.

Однак без таких ідеалістів і романтиків, таких особистостей, таких велетів історичний прогрес, соціальний і національний поступ просто неможливі.

Використовуючи нинішній ювілей для додаткового, поглибленого усвідомлення справжньої суспільної, національної ролі В. Винниченка, ми краще пізнаємо самих себе, своє минуле, глибинні традиції, віднаходимо в них невичерпні джерела натхнення. І найкращою даниною пам'яті Великого Українця було б творче наслідування його подвижницького життєвого прикладу, наближення часу торжества ідеалів, в які він широко вірив, до яких нестримно прагнув.

До збірника ввійшли матеріали учасників Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка. До 125-річчя від дня народження”, яка була проведена Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень НАН України 20 травня 2005 року.

В. Солдатенко,
доктор історичних наук, професор

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО – ПОЛІТИК

По закінченні життєвого шляху кожна людина залишає на землі свій неповторний слід і по-різному закарбовується в пам'яті нащадків.

Володимир Кирилович Винниченко, 125-річчю якого присвячене сьогоднішнє зібрання, належить до когорти наших славетних співвітчизників, діяння і спадок яких варті щонайвищих оцінок, щонайвишуканіших характеристик, щонайвагомішої шани.

Один з найуніверсальніших умів свого часу, В. Винниченко вдало акумулював ледве не всі ділянки духовного й політичного життя українського народу – його національно-політичних ідеалів, філософсько-соціальної ідеології, морально-етичних засад культурно-духовних потреб, історичного призначення й місця в європейському та світовому співтоваристві.

З ім'ям цієї феєрично обдарованої особистості пов'язані надзвичайно яскраві сторінки української літератури, драматургії, публіцистики, які по праву входять до скарбниці світового красного письменства.

Перу В. Винниченка належить 14 романів, десятки п'єс, сценаріїв, понад сотня оповідань, безліч політично-публіцистичних статей, низка історичних, філософських, політологічних, етичних праць.

У 1926 – 1930 рр. видавництво “Рух” видало “Твори” В. Винниченка, а в 1930 – 1932 рр. видавництво “Книгоспілка” – “Зібрання творів” у 23 томах. А скільки шедеврів було створено за наступні 30 років, у пору зрілості й вимушеного зосередження переважно на літературних та мистецьких заняттях.

З перших же, юнацьких, творів, буквально ввірвавшись до елітного кола національних літераторів, загалом багатого на справжні творчі “діаманти”, Володимир Винниченко одержав такі схвальні оцінки проб пера з вуст найавторитетніших митців початку ХХ століття – І. Франка і М. Коцюбинського, яких не дочекався ніхто інший. Жоден український письменник першої третини ХХ століття не зазнав такої читацької популярності, як В. Винниченко.

Ця популярність швидко пододала національні кордони. Імперські видавництва Петербурга і Москви залюбки перекладали і масовими накладами поширювали книги периферійного самородка, задовольняючи дедалі зростаючий попит прихильників самобутнього таланту.

П'єси В. Винниченка мали за честь ставити кращі театральні колективи не лише обох російських столиць, а й Лондона, Парижа, Берліна, Рима, Белграда, Праги, інших світових культурних центрів, які знали ціну справжнім художнім витворам.

До речі, сьогодні, мабуть, буде не зайвим нагадати, що історія нашого Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка, що недавно відзначив своє 85-річчя, почалася з п'єси Володимира Кириловича Винниченка "Тріх".

І якщо на Батьківщині інтерес до творчості дуже непересічної особистості на деякий, на жаль, навіть значний час вдалося дещо приглушити, бо ж зовсім вирвати В. Винниченка з національної свідомості, літературно-мистецького процесу виявилось цілком не під силу, світ ніколи не припиняв виявляти інтерес до здобутків видатного українського художника, мислителя, громадсько-політичного діяча.

У 1989 р. комісією для вивчення і публікації спадщини В. Винниченка в Канаді було випущено анотований бібліографічний довідник праць Великого Українця. В ньому зафіксовано 340 позицій про видання прозових творів письменника, 69 – драматичних, 172 – публіцистичних, 3 – поетичних українською, російською, англійською, французькою, німецькою, польською, чеською, словацькою, латвійською, єврейською, португальською мовами.

У роки незалежності України наведені цифри серйозно скоригувалися: вони мають тенденцію до подальшого зростання.

Зовсім не випадково творчості В. Винниченка, як, втім, і його політичній діяльності, присвячена просто таки гігантська кількість літератури. Лише в згаданому довіднику наводилося близько 2,5 тис. публікацій українською мовою і понад 500 – іншими мовами про життя й діяльність видатної особистості. І знову доводиться говорити про те, що ці вражаючі дані на наших очах істотно збільшуються. Лише історики упродовж останніх півтора десятиліття захистили близько 200 докторських і кандидатських дисертацій

про добу Української революції, чи не найяскравішим героєм, найприкметнішим уособленням якої став все той же Володимир Винниченко. З його “легкої руки”, гадається, на віки в науку й нашу суспільну свідомість увійшло найпроникливіше і найкрилатіше визначення одного із зоряних апогеїв вітчизняної історії – “відродження нації”.

У виплеснутій в цю залу “зливі цифр” немає бажання приголовшити когось сухими абстракціями. Мабуть, кожен розуміє, що йдеться про об’єктивні, максимально “спресовані” і своєрідно “проявлені” тривалим суспільним досвідом, а отже і особливо вагомі та переконливі свідчення величі масштабної історичної постаті. Не випадково видатна особистість своєї епохи, зівставна з іншими знаковими посталями ХХ століття, Володимир Винниченко був серед тих небагатьох, кого немало хто бачив перспективним пошукачем Нобелівської премії. Безперечно, він був гідним такої відзнаки, однак було й чимало причин, і передусім політичних, які завадили вирішенню цього питання.

Як з погляду щойно зазначеного, так і через низку інших немолодажних чинників, гадається, існує достатньо серйозних підстав вважати цьогорічний ювілей Володимира Винниченка далеко не рядовою і зовсім не звичайною подією.

Це, радше, політика, прикметна віха нашого історичного поступу. В ній рельєфно проступає тверде, принципове бажання повернутися на магістралі наукової об’єктивності, підняття до виваженого політичного реагування на непрості, суперечливі події минулого, віднайти ту лінію зв’язку, яка часом зовні непомітно, але насправді могутньо поєднує національні традиції, пережитий досвід із сьогоденням, слугує надійним елементом прозрівання майбутнього.

Так сталося, що наші урочисті збори – то взагалі історично перше публічне відзначення ювілею Володимира Винниченка.

У момент свого 40-річчя він, за власною оцінкою, здійснював третє, останнє, найболючіше, найтрагічніше сходження на Голгофу, безуспішно боровся у явно недружньому, по суті, у ворожому оточенні за те, щоб здобути владні важелі для впливу на долю України. Про день народження людини, яка на той час встигла побувати головою першого національного уряду України, на надзвичайно

крутому історичному зламі очолити державу як голова Директорії УНР, звісно, ніхто навіть не згадував. А відчай був такий, що розпочавши лік п'ятому десятиліттю життя, В. Винниченко всерйоз подумував про самогубство.

50-річчя відомий політик і письменник зустрічав на чужині, по суті, майже в повній ізоляції серед співвітчизників-емігрантів, які здебільшого ставилися до В. Винниченка як до занадто лівого “комунізуючого” політика, а в Радянській Україні він вже майже 10 років згідно з рішенням V Всеукраїнського з'їзду Рад вважався “ворогом народу”, був оголошений поза законом.

70-річчя, останній прижиттєвий день народження, припав на час тяжкої, майже незносної матеріальної скрути і пекучої самотності довічного вигнанця з рідної землі.

Звісно, й 100-річний ювілей не викликав скільки-небудь помітного суспільно-політичного реагування.

Коріння, здавалося б, парадоксального феномена аж занадто тривалого періоду штучного відмежування, “відлучення” В. Винниченка від історичного прогресу нації, її здобутків, мабуть, переважно, у важкозбагненості його надскладної, сповненої карколомних зламів і позірних парадоксів політичної долі. Її нерідко характеризують як трагедію, варту шекспірівського пера.

Ще за життя, а надто по тому В. Винниченка дуже багато критикували, спростовували, розвінчували, судили й безапеляційно засуджували. Нерідко кажуть, що то типово для геніїв, які, випереджаючи час, залишаються невизнаними, незрозумілими для сучасників. Їх часто вважають пророками не своєї Вітчизни й нащадки.

Іноді, як і в даному разі, така негативна інерція усталюється й дається взнаки невинувато тривалий період.

Однак з плином часу історія невмолимо розставляє все на свої місця, дає справжню об'єктивну оцінку внеску кожної людини у суспільний поступ.

Хочеться думати, а то й більше – можна наважуватися стверджувати, що для визначного українського митця й громадсько-політичного діяча, а разом з тим і для нас сьогодні настав своєрідний момент істини, час його нового приходу в наше духовне життя, сплеску інтересу до його творчості.

Ми прагнемо заново неупереджено зрозуміти В. Винниченка, врешті-решт некон'юнктурно оцінити його думки, його вчинки, а він, закономірно, повертається до нас, стає невіддільною, органічною складовою нашого національного ества, гадається – тепер назавжди.

Внук кріпака, син селянина-бідняка, що посезонно чумакував, Володимир Кирилович Винниченко народився 16 (28 за н.ст.) липня 1880 р. у повітовому містечку Єлисаветграді на Херсонщині. Він з дитинства сповна пізнав, що таке принизливе злидарювання, поміщицька сваволя, жорстка експлуатація, елементарний брак коштів на освіту, наруга над національною гідністю, цинічна зухвалість великодержавників. Рано переконавшись у недосконалості, несправедливості світу, в який він прийшов, юнак поринає у пошуки шляхів суспільного прогресу, національного визволення.

Щедро наділений природою різнобічними талантами, В. Винниченко не може подолати в собі бажання зосередитися лише на творчості, “чистому мистецтві”. Намагаючись осягнути самого себе, свою вдачу, розкрити код свого життя, Володимир Кирилович апелює до образу Канопуса – зірки всесвіту, світло якої майже у 8 тис. разів сильніше за сонячне. Його Канопус – то не лише путівна зоря, а й образ внутрішньої організації свідомості, яка скеровує думки, волю, характер, наснажує вчинки згідно з найвимогливішими, по суті найідеальнішими критеріями і стандартами. А крицеве їх осереддя – сформульований у молодості імператив “Чесність з собою” як найдорожчу цінність Володимир Кирилович гідно пронесе через усе своє багатотрудне життя і саме цим буде виміряти кожен свій крок. Він не раз сам себе запитуватиме: “Хіба не краще мені віддатись хорошій улюбленій творчій роботі, мати спокій, мир з собою, затишок душі, дивитись у дзеркало свої моральності і милуватись своєю чистотою і лагідністю? Чого я шукаю і кому корюся, пускаючись на те, що мені ж уже надокучило, що дає мені тільки біль, сором, каяття, лють, безсилий одчай, – усе, що є найтяжче з людських переживань. Невже славолюбність? ... Ні, я не чую в собі, – от перед самим собою – роздивляюся на себе, не чую примусу, потягу славолюбності. А що ж у такому разі? Те, що більше за нас?”. Ствердна відповідь на останнє питання легко розшифровується. Це загострене, непереборне співчуття всім зне-

доленим, скривдженим, ображеним, це всеперемагаюча любов до рідної України, бажання всього себе підкорити національній справі, якнайбільше прислужитися багатостраждальній нації, подвижницьке прагнення будь-що домогтися соціального і національного прогресу, справжнього розвитку рідного народу, Вітчизни.

Тому-то Володимир Винниченко і занурився у політику, надалі не мав сил з нею порвати навіть після найдошкульніших невдач, найболючіших падінь з олімпів влади у безодню ненависті, тортури забуття.

Йому на вигідних умовах авторитетні видавництва замовляли художні твори, зваблювали літературними стипендіями, пристойними гонорарами – тільки пиши! А він, фактично, не звідавши смаку безтурботного студентського життя, вступає до Революційної української партії, без кінця змінює місця проживання, снує з підробними документами та валізами підпільної літератури через кордони, неодноразово зазнає арештів, поліцейських знущань, несправедливих суддів, його кидають до сирих в'язниць, за прикладом Т. Шевченка, віддають в солдатчину, він потрапляє навіть до “психушки”, словом, сповна “скуштовує” всіх можливих поневірянь непримиренного борця з самодержавством.

В. Винниченко дуже швидко висувається на помітне місце в національно-визвольному русі, стає лідером Української соціал-демократичної робітничої партії, разом з іншими революціонерами розхитує підвалини і наближає час падіння “тюрми народів”.

На відповідному історичному рубежі, з вибухом Української революції, нація покликала свого відданого сина на найпомітніші ролі процесу українського відродження, державотворення.

На початку квітня 1917 р. Володимир Кирилович Винниченко, обраний Українським Національним Конгресом заступником Голови Центральної Ради, разом з Михайлом Сергійовичем Грушевським ідейно-політично й організаційно скерував розгортання революції. Саме він власною рукою навічно закарбував у історичний поступ українства найважливіші віхи державотворення – підготував три перші універсали, реалізуючи які крок за кроком українство дійшло до проголошення Української Народної Республіки, втілило в життя віковічні прагнення до незалежного державного існування. Покликаючись до світового досвіду, незайве зазначити –

особистість, причетна до таких доленосних акцій, документів, заслугує лише найвищої шани, її ім'я стає майже священним.

Володимир Кирилович виявився ключовою постаттю державотворення: 16 червня 1917 р. його призначили Головою Генерального Секретаріату – першого в ХХ столітті уряду України. А відтак під його керівництвом українство підіймалося з колін, випростовувалося на повний зріст, робило дуже нелегкі кроки цивілізаційного поступу. Рівно через чотири місяці після свого урядового призначення В. Винниченко занотував до щоденника думки, звернені начебто до нас: “О, Господи, яка то страшна тяжка річ відродження національної державності. Як вона в історичній перспективі буде уявлятися легкою, само собою зрозумілою, з якими надлюдськими зусиллями, хитрощами, з яким часом одчаєм, люттю й сміхом доводиться тягати те каміння державності й складати його в той будинок, в якому будуть жити наші нащадки...”.

Звісно, не все на незвіданому шляху було бездоганним, а то й безпомилковим, а в стосунках траплялися “й полемічні перебори”. Та чи може заступити це нашу високу шану до тих, хто закладав підмурки тієї будови, яка і надалі зводиться нашим поколінням?! Труднощі, які спіткали нас майже через століття, лише з більшою силою підкреслюють звитягу, жертвність, а найточніше – подвиг тих, в кому ми вбачаємо свої ідейні витоки, у кому ми відчуваємо нерозривний генетичний зв’язок.

При цьому на особливу відзнаку заслугує та послідовність, принциповість, з якою В. Винниченко відстоював модель національно-державного устрою, втілену в Українській Народній Республіці – поєднання соціальних (народоправних), етнічних (національних) начал з республіканськими цінностями і традиціями. За великим рахунком, це той ідеал, який значною мірою реалізовується в країнах розвинутої демократії і до якого ми прагнемо, торуємо шлях сьогодні.

Винниченкові ідеї трудових рад як основи республіки трудового народу, держави “без хлопа і пана” нині напрочуд співзвучні з конституційним визначенням незалежної України як соціальної держави.

Для нас надзвичайно показові, повчальні уроки В. Винниченка – політика, який самовіддано боровся за найпрогресивнішу,

найдемократичнішу, найсправедливішу державність, не допускав жодних компромісів з відступниками від високої стратегічної мети. Він з презирством відкинув пропозицію П. Скоропадського очолити Раду Міністрів в авторитарно-монархічній гетьманській Україні. Безстрашно готував антигетьманське повстання й домігся, що під проводом створеної й очоленої ним Директорії було відновлено Українську Народну Республіку.

Як глава держави, незаперечний авторитет і визначний лідер українства він пропонував цікаві, перспективні варіанти суспільно-політичного розвитку, які не перетворилися в суспільну практику через суперечності, що роздирали тогочасний політичний провід. Тому В. Винниченко волів краще відступитися від державних справ, а не зрадити народним, національним ідеалам.

Жодні обставини чи аргументи не могли переконати його в тому, що він має взяти на себе диктаторські повноваження, коли їх йому пропонувала тодішня наймогутніша сила – Січові стрільці. Він відмовився очолити маріонетковий уряд окупованої нацистською Німеччиною України і був кинутий до концтабору, та й за цих екстремальних обставин не поступився переконаннями.

В. Винниченко так любив свою Вітчизну і свій народ, що нізащо не міг допустити компромісу з власною совістю, знехтувати принципом “чесність з собою” заради вигод, особистої влади, не міг зганьбити себе підкупом міністерських посад і портфелів. Тому, за статистикою, набагато більше відмовлявся від владних вершин, ніж згоджувався прийняти сумнівні пропозиції.

Саме тут, гадається, слід шукати ключі до розуміння його непростих перемовин із керівництвом ЦК РКП(б), КП(б)У Радянської України в 1920 р. До того ж не слід скидати з рахунку схильності В. Винниченка до добре продуманої, виваженої, прагматичної, реалістичної поведінки. В її основі лежав рідкісний, слід думати – вроджений дар сприймати й проникливо оцінювати події на макрорівні (позиції держав, настрої й інтереси цілих соціальних верств, сил, партій) і поєднувати це з глибинним розумінням психологічної мотивації вчинків, кроків окремих особистостей.

Новітні серйозні дослідження історії Української революції доводять, що зусилля В. Винниченка щодо створення закордонних організацій українських комуністів, спроби повернутися в Україну,

вступ до КП(б)У – то зовсім не епатуючі диватцтва непрогнозованої, ексцентричної особистості чи вузькокорисливе пристосуванство, як те, що нерідко пояснюється, яскраве й переконливе уособлення досить потужної об’єктивної тенденції: вичленення із найвпливовіших тогочасних українських партій – есерів і соціал-демократів – достатньо чисельних і авторитетних течій та груп “боротьбистів” і “незалежників”, які тяжіли до комуністичної, радянської платформи. Це привело до оформлення Української Комуністичної партії (боротьбистів) і Української комуністичної партії, їх зближення з КП(б)У, а після самоліквідації й вступу певної частини в ряди більшовиків.

Можна висловити припущення, що прийняття умов партійної співпраці, висунутих і твердо обстоюваних В. Винниченком, відкрило б досить конструктивну перспективу для реалізації українського національного інтересу, вкорінення демократичних засад у вітчизняне державне будівництво й формування застережних чинників щодо низки негараздів, які спіткали Україну в наступному. Втім, зовсім не можна виключити й того, що саме принципова українізаторська позиція В. Винниченка вплинула на настрої керівництва КП(б)У й УСРР, підготовку ним розгорнутої програми українізації, що значно випередило прийняття РКП(б) офіційного курсу на коренізацію. Та й розробка останнього, його сутність, цілком вірогідно, враховували настрої, принаймні частини українства, висловлені В. Винниченком. Він не лише відчував биття політичного пульсу нації, глибоко розумів потреби державного розвитку, а й змушував прислухатися до своїх пропозицій, враховувати їх навіть табором, із яким його шляхи, зрештою, розійшлися.

На жаль, не змогли впливати на розвиток ситуації в Україні численні застереження В. Винниченка щодо наростання тоталітарних тенденцій у радянському суспільстві, посилення під флером інтернаціоналістських гасел великодержавних, шовіністичних тенденцій.

І сьогодні доводиться дивуватися, як в умовах вкрай обмеженого доступу до інформації В. Винниченко-емігрант добре розумів стан справ в Україні, як філігранно точно оцінював події, пов’язані з репресіями проти національної інтелігенції, української культури в цілому, як гірко переживав (“сиротів”) із приводу самогубства

М. Хвильового та М. Скрипника, передбачав трагічні наслідки такої політики більшовиків.

З сумом доводиться констатувати: на сьогодні вітчизняна суспільствознавча наука погано освоїла великий обсягом сегмент творчості В. Винниченка, який торкається глобалістських проблем, його умовиводів щодо переустрою післявоєнного світу. Однак і спорадичних знань у цій галузі достатньо, щоб дійти висновку: винниченкові моделі суспільства колектократії, його концепція конкордизму – не лише істотна віха, яскрава, оригінальна сторінка історії національної суспільно-політичної думки, яка в низці позицій випереджала досягнення світової філософської, політологічної науки, зокрема в оформленні екзистенціального світобачення, обґрунтуванні теорії конвергенції різних систем, а й потужне джерело ідей, які не втратили своєї актуальності. Вони містять фундаментальні думки справді талановитого мислителя, який усе життя поклав на пізнання сутності несправедливо влаштованого світу й шукав шляхи до його вдосконалення.

Довгих три десятиліття (більшу частину свідомого, творчого життя) В. Винниченко змушений був провести на еміграції, що стало для нього найтяжкою карою. На сторінки інтимного документа – щоденника – не раз виливався нестримний крик болю: “Минають дні, минають ночі, минає літо, шелестить пожовкле листя, гаснуть очі й чи серце спить”. Правда, я в інших умовах (фізичних засланнях. Я – не в солдатській казармі, не під доглядом унтерів, не на муштрі й мені тут ніхто не забороняє писати. Але, поклавши руку на серце, я волів би бути в становищі Шевченка. Я волів би писати крадькома, але знати, що моє писання, моя робота буде вхоплена моїми друзями й передана до моїх друзів-читачів...)”.

І до останнього подиху життя, до 6 березня 1951 року, коли закінчився його земний путь, він, не покладаючи рук, писав і писав, бо не міг щоденно не думати про Україну, а ще сподівався, що таки потрібен Україні, її народу. Направляючи на Батьківщину роман-антиутопію “Сонячна машина”, по-синівськи ніжно і скупі, однак від того лиш пронизливо-щасливо, зазначив: “Присвячую моїй сонячній Україні”.

Переживаючи жахливі нестатки, колишній голова уряду, глава держави щиро, зовсім по-дитячому радів, коли зважився разом з

дружиною, яка пройшла з ним нелегкими шляхами вірних 40 років, купити на виплату (в розстрочку) радіоапарат і міг у своєму “Закутку” – суверенній українській території у Французьких Альпах хоч іноді почути українську мову, пісню, музику ...

Сьогодні ми слухаємо його. І не лише слухаємо.

Начебто спокутуючи гріхи, науковці до дірок зачитують три томник “Відродження нації”, “Заповіт борцям за визволення”, рвуться за океан, щоб ознайомитися з неопублікованими рукописами, передусім тритомним “Конкордизмом” – безцінним архівом, 40 книжками щоденників.

Літератори поспішають наново розібратися в якостях літературних шедеврів, ретельно вивчаючи “Заповіт батьків”, “Божки”, “Між двох сил”, “На той бік”, “Сонячну машину”, “Лепрозорій”, “Слово за тобою, Сталіне!”

Та найбільше радує, що вже п’ятикласники вперше знайомляться з творчістю В. Винниченка, а його “Федько Халамидник” зачіпає щонайтонші струни юних душ, змушує чи не вперше подорослому замислитися над сенсом життя і тим, якими моральними якостями має володіти справжня людина.

Щоправда, з іншого боку, український глядач давно не бачив театральних афіш із запрошеннями на вистави, хоча “Чорна Пантера і Білий Ведмідь”, “Закон”, “Брехня”, “Гріх” свого часу мали величезний успіх.

Вочевидь, на ширшу пропаганду заслуговують і малярські праці митця, хоч вони і в невеликій кількості дійшли до нас, та достатньо високо оцінюються фахівцями.

Навіть надто лапідарний перелік вдіяного нашим славним земляком (а скільки розпочатих ним справ довершували інші!) є достатнім, щоб з усіма підставами віднести його до справді “золотого фонду” кращих синів і дочок України, виправдано включити до неширокого кола щонаймасштабніших діячів багатівікової вітчизняної історії, тих, хто справив визначальний, благодіючий вплив на долю всієї нації.

Постанова Верховної Ради України від 5 липня цього року “Про відзначення 125-ліття Володимира Кириловича Винниченка” накреслює широку програму організаційних, наукових, ідеологічних, політичних заходів щодо вшанування Великого Українця.

Мабуть, це справді те, що вкрай назріло, невідкладне. Однак це далеко й далеко не все, що належить зробити.

Громадська думка порушує цілком слушне питання про переселення з французького Мужена, де провів 17 останніх років життя і навечно спочив Володимир Винниченко, його праху до нашої столиці.

Не раз уже лунали пропозиції про перейменування на честь В. Винниченка міста Кіровограда – колишнього Єлисаветграда, в якому народився український велет.

А найперше, вочевидь, перевидання повної творчої спадщини неповторно талановитого письменника, драматурга, публіциста, художника, мислителя. Складовою частиною цього масштабного проекту могло б стати виконання винниченкового заповіту – повернення в незалежну Україну його бібліотеки й архіву.

Найкращою ж нашою даниною пам'яті Володимира Винниченка було творче наслідування його подвижницького життєвого прикладу, наближення нашими зусиллями торжества омріяних ним ідеалів.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ, РЕВОЛЮЦІЙНА Й ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Оцінка ролі конкретної особистості в історії завжди була справою нелегкою. Вона, зазвичай, поділяла суспільну думку, науковців на табори, часом непримиренно-ворожі, впродовж цілих епох не лише не взаємонаближала позиції дискутантів, а ставала підґрунтям дедалі нових сплесків напруги і нових непорозумінь.

Відзначене повною мірою стосується непростого життєвого шляху й діяльності Володимира Кириловича Винниченка. Він дуже рано зажив надзвичайної популярності, по праву міг іменуватися володарем дум свого покоління, був винесений на самий гребінь радикальних політичних процесів, справляв визначальний вплив на долю всієї нації. Однак зоряні злети змінювалися періодами тяжких поразок, принизливих поневірянь, болісних розчарувань, брутальної ганьби, незносної ізоляції й забуття. А за корисливо-кон'юнктурним використанням імені й спадку починалася нестримна критика світоглядних позицій і вчинків.

То ж ставити завдання – в одній статті розставити усі крапки над і, зняти сумніви, подолати різнобіжності й знайти якийсь інтегральний варіант, який би примирив усіх, хто сьогодні здійснює наукові розробки проблематики, пов'язаної із життєвим і творчим шляхом В. Винниченка, – справа абсолютно нереальна. Гадається, про певний прогрес можна говорити уже в тому разі, якщо вдасться привернути увагу до тих підходів розв'язання нагальних, найбільш спірних питань, які видаються конструктивними і перспективними.

Одна з крайніх точок зору сучасної історіографії: В. Винниченко-політик – то алогізм, неприродність, справжня біда для нації. Якщо видатний вчений М. Грушевський і той, буцімто, взявся не за свою справу, коли став на чолі процесу відродження української державності й втратив сприятливий історичний шанс, то що вже говорити про В. Винниченка – романтика, емоційно вразливу, експансивну, а тому й не надто послідовну, не прогнозовану особис-

тість?! Краще б писав художні твори, що так блискуче вдавалося – всім би, та й йому самому, було б краще. А найбільше виграло б мистецтво, література. Є й ті, хто ладен примирливо-поблажливо оцінювати світоглядні орієнтації і громадсько-політичні зусилля В. Винниченка як прикрі помилки, які сьогодні можна зрозуміти й вибачити: з ким, мовляв, не буває, а тут – мрійник, ідеаліст, утопіст, одним словом – людина “не від світу цього...”.

Нешироким залишається коло тих, хто вважає В. Винниченка одним із найвизначніших громадсько-політичних діячів усього ХХ століття, історичною особистістю, якій нинішнє покоління має незмінно складати високу шану за неоціненний персональний внесок у істотне наближення до реалізації української ідеї, у національний і соціальний прогрес Вітчизни.

На першій погляд, мало не у всіх суспільно-значимих починаннях В. Винниченко зазнав невдач, не зміг довести до логічного завершення, втілення в життя бодай якогось масштабного задуму.

Так і не досягнувши програмної мети, зійшла з політичної арени Українська соціал-демократична робітничка партія, біля витоків якої стояв, а потім тривалий час був лідером В. Винниченко. Не змогла завоювати високого авторитету, відійшла у небуття і створена ним Закордонна організація Української Комуністичної партії.

Гірким виявився фінал Центральної Ради, одним із керівників якої упродовж більшої частини терміну існування був В. Винниченко. У критичний для Української революції і Української Народної Республіки момент – у січні 1918 р. – він залишив головування в Генеральному Секретаріаті – першому національному уряді ХХ століття.

Мало результативними, а то й значною мірою невдалими виявилися переговори з Тимчасовим урядом, коли делегації до Петрограда очолював В. Винниченко. Поразкою завершився конфлікт з РНК РСФРР, однією з ключових дійових осіб якого був він же. Довелося відмовитися від автономістсько-федералістського курсу, одним із ідеологів і найпослідовніших провідників якого був усе той же В. Винниченко.

Не судилося йому довго очолювати Директорію УНР, а замість планів створення Української Республіки Трудового Народу на основі трудових рад запанував режим отаманщини, що дестабілі-

зував державність ізсередины і не зміг протистояти натиску радянської влади.

Не збулися плани союзу УНР з радянською Росією проти імперіалістичного світу, не вдалося домовитися про умови співпраці з партійно-радянським керівництвом УСРР у 1920 р. Без наслідків залишилися багаторазові прохання у наступні роки про повернення на Батьківщину.

Як романтичні, утопічні фантазування нерідко сприймаються й оцінюються Винниченкові концепції колектократії та ідеї конкордизму.

За бажання можна розкласти вищеперераховане на дрібніші моменти і на конкретнішому рівні доводити тезу про переважно негативну оцінку громадсько-політичної діяльності В. Винниченка, про теоретичну неспроможність його філософських засад і суспільних орієнтирів.

Багато з чим у наведених констатаціях, безперечно, варто погодитися. Вони безспірні. Однак навряд чи виправдано обмежуватися сказаним, тим наче видавати їх за істину в останній інстанції.

Заглиблення в проблему вимагає з'ясування значної низки питань, відповіді на які здатні істотно доповнити, здавалось би, очевидні висновки, скоригувати достатньо поширені уявлення, почасти й спростувати їх.

Якщо поставити питання огрублено-кардинально – що особливо “не подобається” критикам у діяльності В. Винниченка, засуджується ними, виявиться, що це кілька наріжних моментів, висхідних позицій.

Це народоправні, соціалістичні уподобання В. Винниченка і його світоглядна еволюція у напрямі комуністичних ідей, платформи радянської влади.

Це тяжіння до радикальних, революційних методів розв'язання нагальних суспільних суперечностей, неувага до реформістських, еволюційних можливостей суспільного поступу, посилений акцент на соціальних аспектах життя і розвитку нації.

Це федералістські погляди і практика, зокрема, неодноразові спроби знайти компроміс із радянською Росією.

Однак у всіх названих позиціях прозора проглядає абстрактна загальність, нехтування одним із основоположних дослідницьких

принципів – історизму і настільки ж очевидна данина новочасній кон'юнктурі, що, зрештою, є зрадою другого основоположного дослідницького принципу – наукової об'єктивності.

За останні півтора десятиліття у вітчизняній історіографії було докладено немало зусиль для дискредитації як феномена революції, навіть відповідного поняття, так і звання революціонер.

Однак на початку ХХ століття найменням “революціонер” по праву пишалися. Його одержували й гідно носили найпередовіші, найпрогресивніші індивідами, особистості, які керувалися найвищими, найгуманнішими ідеалами й прагнули змінити суспільство кричущої відсталості й несправедливості. І В. Винниченко, наділений багатьма талантами, а серед них – надзвичайною чутливістю до чужого болю, здатністю співпереживати, бажанням віддати себе справі соціального і національного визволення, просто не міг бути поза колом революціонерів за характером, змістом, стилем думання і поведінки.

Доля В. Винниченка – це блискучий доказ достатньо масштабної і виразної тенденції – справжні інтелектуали, особистості з найкращими людськими якостями, з високою мораллю у своїй переважній більшості пов'язували своє життя з революційним рухом, принаймні сприяли або співчували йому. Оскільки найпритягальнішою і найпопулярнішою тоді була соціалістична ідея, саме вона й стала осередком тогочасних визвольних процесів.

Таким чином з молодих літ суб'єктивні орієнтації і поривання В. Винниченка виявилися надзвичайно суголосними з генеральним, домінантним напрямом тогочасних прогресивних суспільних процесів. Більше того, могутньо вірвавшись в українську літературу, юнак дуже швидко зайняв керівні позиції і в українській соціал-демократії. Всією своєю невтомною діяльністю він наближав рік 1917, відродження нації, відновлення державності. Один із найяскравіших ідеологів соціального і національного визволення, він дуже ефективно сприяв гуртуванню українства на платформі національно-демократичної революції. Маючи незаперечний моральний авторитет, В. Винниченко був обраний заступником Голови Центральної Ради М. Грушевського, очолив перший національний уряд – Генеральний Секретаріат. Він був не просто причетним до висхідних, визначальних, справді доленосних і, розуміється,

найважчих, найвідповідальніших кроків великого європейського народу назустріч торжеству історичної справедливості. Саме рукою В. Винниченка було розставлено найрельєфніші віхи прогресивного поступу українства. Мова про перші три Універсали Центральної Ради. Зокрема, третім було зафіксовано реалізацію віковичного прагнення багатьох поколінь українців до власного державного буття. Подібні документи, такі акції – це предмет законної гордості кожної нації, кожного народу. А ім'я діяча, з яким вони пов'язані, навечно стає національним символом, а то й перетворюється на священне.

Якщо неупереджено оцінювати модель національно-державного устрою, теоретично відстоювану В. Винниченком, і зусилля, здійснені в напрямі її запровадження в життя, гадається, можна достатньо переконливо стверджувати: в цілому то був реалістичний, конструктивний, результативний і прогресивний шлях. Демократична (“народоправча”) республіка (а саме такою за задумом і сутністю й була УНР) і донині залишається ідеалом, оптимальним варіантом ладу, до якого прагне, який сповідують і відстоюють усі передові соціуми, разом із ним – український народ.

Інша справа, що не лише з вини В. Винниченка (хоча вона очевидна, а відповідальність як глави уряду – першочергова й найвища) накреслені плани державотворення не стали втіленням у суспільну практику.

Незаперечно, що народоправний лад, моделі демокритичної республіки, республіки трудового народу незрівнянні ні з історичним анахронізмом авторитарно-монархічного гетьманату – малоросійської України, ні з аморфно-деструктивною корпоративно-клановою отаманщиною С. Петлюри.

І як революціонер, політик та державотворець В. Винниченко виявляв у цьому разі принципову послідовність, наполегливість, несхибну твердість.

Не відступаючи від принципу історизму, доведеться визнати, що окрім усього іншого, В. Винниченко був значно прагматичнішим і реалістичнішим політиком, аніж його подають (дехто взагалі заперечує наявність у нього подібних якостей).

Як відомо, ефективна політика є мистецтвом можливого. Двічі (з весни 1917 р. і майже до його кінця, і з осені 1918 р. та на

початку 1919 р.) політичні платформи, основним глашатаєм яких виступав В. Винниченко, знаходили наймогутніший відгук у нації, згуртовували політично активну її частину, піднімали на масові історичні дії, які мали матеріалізований ефект.

Нічого подібного не спостерігалось у будь-яку іншу добу Української революції.

Тут варто додати, що таланти В. Винниченка, здатність поєднувати холодний науковий розрахунок з тонким, оперативним реагуванням на зміни політичної ситуації, метаморфози кон'юнктури достатньо наочно виявлялися і в межах обох згаданих періодів. На початках Української революції автономістсько-федералістський курс М. Грушевського і В. Винниченка набув практично абсолютної підтримки українства не в останню чергу тому, що загалом історично справедливі й абстрактно привабливі гасла самостійності М. Міхновського (про них добре знав В. Винниченко) практично не поділялися масовою свідомістю.

Звісно, позначилася й пропаганда планів федеративного переустрою республіки Росія з широкою національно-територіальною автономією таких регіонів, як Україна, що її посилено вів той же В. Винниченко. Однак нав'язати масам те, чого вони не бажають, до чого не дозріли, неможливо. То ж, продовжуючи мову про політику як мистецтво можливого, слід визнати реалістичність тогочасної позиції В. Винниченка. І в цьому дедалі переконує те, що в умовах конфлікту Центральної Ради з РНК, коли по планах федералізації Росії було завдано нищівного удару, В. Винниченко першим з масштабних діячів, які до того дотримувались автономістсько-федералістських орієнтацій, закликав до нової національної стратегії – самостійності – гасла, реалізованого в IV Універсалі Центральної Ради.

З цієї позиції В. Винниченко уже не сходив ніколи, висував наріжною вимогою і в умовах пошуку шляхів замирення з Радянською Росією на початку 1919 р., і в процесі переговорів з партійно-радянським керівництвом РСФФР і УСРР в 1920 р., і в передсмертному “Заповіті борцям за визволення”. З такою ж послідовністю він відстоював ідеї рівноправного союзу суверенних радянських республік, щиро вірив у історичні переваги саме такого варіанту їх співжиття, співіснування.

Знову ж таки, не полишаючи ґрунту реалізму, слід погодитися, що за життя В. Винниченка історичною детермінантою, якій не було надійної альтернативи, був варіант радянської федерації. А тому небезпідставними, принаймні зрозумілими були плани В. Винниченка щодо забезпечення максимальних можливостей для національної самореалізації українства у тісному поєднанні з прогресивними соціальними перетвореннями в союзній державі.

Логічними й до певної міри виправданими можна кваліфікувати й кроки В. Винниченка-політика щодо створення закордонних груп українських комуністів і його зусилля щодо повернення в Україну. Адже це були не епатуючі дивацтва непрогнозованої особистості, а уособлення цілком визначеної тенденції – вичленення із основних, найвпливовіших партій Української революції – УПСР і УСДРП – достатньо чисельних і авторитетних течій і груп – “боротьбистів” і “незалежників”, їх тяжіння до комуністичної, радянської платформи, оформлення Української Комуністичної партії (боротьбистів) і Української Комуністичної партії, тенденції до зближення і злиття з КП(б)У. Навряд чи в означених процесах варто вбачати лише не виправданий суб’єктивізм і кон’юнктуру поведінку апріорних ворогів рідної нації.

Принагідно варто висловити припущення, що прийняття умов співпраці, висунутих у 1920 р. В. Винниченком, відкрило б досить конструктивну перспективу для реалізації українського національного інтересу, “українізації України”, вкорінення демократичних засад державного будівництва й формування застережних чинників щодо негараздів, які спіткали Україну в майбутньому. Іншими словами, історія нашої Вітчизни могла б піти не таким болісним маршрутом, якби були сприйняті пропозиції В. Винниченка.

Мабуть, до певної міри останнє розуміли, чи принаймні інтуїтивно уловлювали тогочасні лідери УСРР – Х. Раковський і Д. Мануїльський, які, всупереч неприступній позиції Політбюро ЦК РКП(б), намагалися знайти варіант використання талантів В. Винниченка на користь нації, народу. Однак нігілістичне ставлення до національних особливостей розвитку України керівництва РКП(б) і брак необхідних важелів для проведення незалежної політики у лідерів КП(б)У завадили втіленню в життя обопільних розрахунків.

Не можна виключити й того, що саме принципова українізаторська позиція В. Винниченка вплинула на настрої керівництва КП(б)У й УСРР, зокрема на М. Скрипника, який в 1920 р. написав відому працю “Україна і Донбас” – по суті, розгорнуту програму українізації, що значно випередило прийняття РКП(б) офіційного курсу на коренізацію. Та й розробка останнього, його сутність, цілком вірогідно, враховували настрої, принаймні частини українства, чітко й виразно висловлені В. Винниченком.

Отже, В. Винниченко не лише відчував биття політичного пульсу нації, глибоко розумів потреби державного розвитку, а й змушував прислухатися до його пропозицій, враховувати їх навіть табором, з яким шляхи, зрештою, розійшлися.

До найвищих чеснот В. Винниченка-політика слід віднести своєрідний імунітет від наркотику особистої влади. Він ніколи не прагнув власного вивищення, намагався усього себе підкорити суспільним потребам (звісно, як він їх розумів і оцінював).

Тому-то голова Генерального Секретаріату без вагань подає у відставку у дні серпневої урядової кризи 1917 р., пропонує заарештувати себе, позбавити прем’єрства, щоб запобігти зайвому кровопролиттю у січні 1918 р. В. Винниченко з презирством відкидає пропозицію П. Скоропадського очолити Раду Міністрів, не згоджується на прохання політичних сил УНР взяти на себе диктаторські повноваження у січні 1919 р. І без будь-яких зволікань він залишає посаду голови Директорії у лютому 1919 р., відхиляє можливість потрапити на вищі щаблі влади в УСРР в 1920 р., зрікається від першості в закордонному українському національному фронті, створеному власними зусиллями. Він з погордою відмовляє нацистському керівництву стати на чолі маріонеткового уряду окупованої України.

Основний мотив великого патріота, гуманіста і демократа незмінний – він не може бути причетним до інститутів влади, якщо вони не відповідають корінним народним інтересам, можуть зашкодити їм.

І якщо для реалізації тих же інтересів потрібно відмовитися від найвищої влади – він не лише готовий на це, а й незмінно, без будь-яких вагань робить такі відповідальні, хочеться сказати – такі повчальні кроки. Водночас згадане – чи не найкраща атестація по-

слідовної принциповості політика-велета, якому абсолютно чужі самозакоханість, дріб'язковість, корисливість, владолубство.

Одним словом, влада ніколи не була для нього самоціллю. І, здається, за статистикою В. Винниченко більше відмовлявся від владних посад, аніж виборював їх, чіплявся “за крісла і портфелі”. Можна сказати й більше – і досьгодні мало хто може збагнути глибинну сутність філософських узагальнень непересічного мислителя, згідно з якими і держава – не самоціль, не самодостатність, а лише необхідний інструмент всебічної реалізації, розвою нації.

З особливою виразністю риси Людини з великої літери, справжнього революціонера-альтруїста виявилися в один із найкритичніших моментів Української революції – в 1918 р. Вважаючи вкрай неприпустимим, просто ганебним для себе хоч у чомусь підтримати режим П. Скоропадського, який мало не всім здався непохитним, бо спирався на міць кайзерівських багнетів, В. Винниченко з дуже обмеженою кількістю однодумців веде підготовку антигетьманського повстання. Його не зупиняє відсутність підтримки навіть з боку власних однопартійців і українських есерів, що очолювали Український Національний Союз. В. Винниченко понад усе прислухався до поклику власного серця, бо воно билося в унісон з народним горем, чуйно реагувало на увесь трагізм нації, над якою чинили цинічну, жорстоку наругу.

Навряд чи буде перебільшенням вважати, що В. Винниченко володів не надто поширеним, як на політика, даром надзвичайно щирого самокритичного ставлення до власних вчинків, лінії поведінки тих інституцій, які він очолював. До того ж він не просто критикував заднім числом свою діяльність, так би мовити – для заспокоєння сумління, а й робив належні висновки – уроки, в наступних кроках намагався керуватися ними, принаймні – не повторювати допущених прорахунків.

Особливо прикметні й наочні тут щоденникові нотатки, три томник “Відродження нації” й пов’язані з ними спроби кореляції політики, до яких вдавався В. Винниченко.

Гадається, можна впевнено говорити про те, що серед плеяди діячів Української революції В. Винниченка вирізняла особлива, можна думати, вроджена здатність до розуміння поведінки кожно-

го індивідуума, психологічної мотивації його вчинків і, водночас, природний дар “схоплювати” глибинну й масштабну сутність процесів на макрорівні, передбачати об’єктивний напрям їх перспективного розвитку.

Переконливі докази тому – відсутність ейфорійних настроїв щодо можливості досягнення значного результату соборницького процесу у 1918 – 1919 рр. та відвертий, застережний песимізм щодо сутності майбутніх українсько-польських взаємин. Прогнозування В. Винниченка виявилися пророчими.

На жаль, не змогли справити впливу на розвиток ситуації в Україні й численні застереження В. Винниченка щодо наростання тоталітарних тенденцій у радянському суспільстві, посилення під флером інтернаціоналістських гасел великодержавних, шовіністичних тенденцій. І сьогодні доводиться дивуватися, як в умовах вкрай обмеженого доступу до інформації В. Винниченко-емігрант добре розумів стан справ в Україні, як точно оцінював події, пов’язані з репресіями проти національної інтелігенції, української культури в цілому, як невимовно гірко переживав (“сиротів”) з приводу самогубства М. Хвильового і М. Скрипника.

Однак до сповнених глибокого сенсу і синівної турботи міркувань більше ніхто не збирався дослухатися, враховувати їх у виробленні і здійсненні політики.

З сумом доводиться констатувати: на сьогодні вітчизняна суспільствознавча наука дуже слабо освоїла великий обсягом сегмент творчості В. Винниченка, який торкається глобалістських проблем, його умовиводів щодо переустрою післявоєнного світу. Однак і спорадичних знань у цій галузі, гадається, достатньо, щоб дійти висновку: Винниченкові моделі суспільства колектократії, його концепція конкордизму – не лише істотна віха, яскрава, оригінальна сторінка історії національної суспільно-політичної думки, яка в низці позицій випереджала досягнення світової філософської, політологічної науки, а й потужне джерело ідей, які не втратили своєї актуальності, й можна передбачити, привернуть увагу в майбутньому. Вони містять фундаментальні думки справді талановитого мислителя, який усе життя витратив на пізнання сутності несправедливо влаштованого світу й шукав шляхи до його вдосконалення, переустрою.

Навіть не ставлячи завдання аналізу велетенської художньої творчості В.Винниченка, що, безперечно, становить предмет особливої, масштабної, цікавої розмови, гадається, можна наполягати на аксіоматичній констатації. Щедро обдарований письменник не міг підкорити свою літературу, драматургію вузькопрагматичній меті – пропаганді мистецькими засобами ідейно-політичних доктрин і уподобань.

Отже, не варто шукати в його художньому спадку абсолютної адекватності його суспільних поглядів, позиції, поведінки. Безперечно, В. Винниченко – художник надзвичайно багатоплановий і барвистий. Однак не можна пройти і повз достатньо виразну тенденцію: у уста своїх героїв, у їх вчинки В. Винниченко дуже часто вкладає прагнення до переустрою, вдосконалення такого недосконалого й несправедливого світу, прагнення, яке ніколи не полишало його спокою.

Усе вищевикладене можна сконцентрувати в наступних коротких тезах-висновках.

– Громадсько-політична діяльність В. Винниченка розвивалася в напрямі радикальних, загалом прогресивних процесів перших десятиліть ХХ століття.

– Світоглядні позиції В. Винниченка виявилися суголосними демократичному спрямуванню суспільно-політичних доктрин свого часу.

– Усе своє життя В. Винниченко прагнув поєднати проблеми соціального і національного визволення українства, що й зумовило сутність теоретичних шукань і еволюцію (поступове полівіння) його поглядів.

– Політичні позиції В. Винниченка слід визнати за переважно реалістичні, хоч і небездоганні, не позбавлені певних прорахунків і недоліків.

– Практична реалізація революційної стратегії і планів державотворення, мабуть, найслабше місце В. Винниченка-політика, однак саме він виявився причетним до найважливіших, доленосних, визначальних, початкових рішень і кроків у повномасштабному, різнобічному відродженні нації, справляв визначальний вплив на процеси прогресивного поступу народу України на переломному історичному рубежі.

– Особисті якості й потенції (різнобічні таланти й здібності) В. Винниченка виділили його в середовищі політичної еліти перших десятиліть ХХ століття, а вся його практична діяльність, реальний персональний внесок у розвиток суспільних процесів (революційні зрушення, державотворчі надбання, соціальні завоювання) зумовили провідне місце серед покоління тогочасних революціонерів, політичних, державних діячів, прогресивних, передових індивідумів суспільства.

– Цілісність і цілеспрямованість політичної натури непересічної особистості, його принципова послідовність у боротьбі за ідеали соціального і національного прогресу зумовлюють дуже високий рівень загальної оцінки В. Винниченка як видатного революційного, політичного і державного діяча.

Таких, як він, у нас усе ж було небагато.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО: СВІТОГЛЯДНА ЕВОЛЮЦІЯ

Ми досі не можемо визначити свого ставлення до Володимира Винниченка. Ми – це колишні радянські люди, тобто ті, хто в своєму житті пережив колосальну світоглядну травму. Наше ставлення до нього ускладнюється ще й тим, що ступінь травмованості в нас різний, а немало людей взагалі не відмовилися від колишніх ідеологічних цінностей. У невеликій частині – тих, хто працює в осередках сучасної КПУ, ця невідмова є демонстративною, у більшості вона прихована, і такі люди живуть роздвоєним життям. Звичайно ж, багато хто зовсім не задумується над ідеологічними цінностями, замінюючи їх чим-небудь іншим, наприклад, латиноамериканськими серіалами.

Проблема радянських ідеологічних цінностей має й інший зріз, пов'язаний із самою природою комунізму. В країні (тепер – у країнах), де за останнього змінилося три покоління, нема чіткого визначення – що таке комунізм? Зовсім невелика частина людей погоджується з тим, що він таки існував. Більшість називає соціалізмом те, що було, а комунізмом вважає його пропагандистську машкару: міфічне суспільство з молочними ріками та киселевими берегами. Внаслідок цього комуністична практика, й особливо її репресивна складова, трансплюється на інші поняття: частіше за все – на сталінізм (і я цим грішив), меншою мірою – на більшовизм.

Не дивно, що в нашу епоху погляд на В. Винниченка надзвичайно мінливий. Різні люди у різноманітних обставинах підходять до нього з протилежних позицій та дають взаємовиключаючі оцінки. Ще й треба подякувати їм, що дають, тому що переважна більшість зовсім не згадує Володимира Кириловича – ні як письменника, ні як революціонера, ні як батька-засновника УНР.

Кілька слів про В. Винниченка як батька-засновника тієї держави, від якої ми ведемо свій родовід. Українська компартійно-радянська номенклатура зберегла владу під час розвалу СРСР, але змушена була спертися на нові цінності, щоб суверенізувати

її. Так ми і жили 13 років з цією номенклатурою, поступово пристосовуючись до глобального ринку, приватної власності й нових ідеологічних орієнтирів. Ставлення керівників незалежної України до трьох батьків-засновників УНР було різним: М. Грушевського канонізували, В. Винниченка більш-менш терпіли та навіть окремі твори видавали в “Шкільній бібліотеці”, а про С. Петлюру не бажали і згадувати.

Ось з таким багажем ми підходимо до чергового ювілею Володимира Кириловича. Сучасне українське суспільство ще не визріло достатньою мірою, щоб об’єктивно оцінити масштаб цієї особистості – справді гігантський. Добре хоча б те, що ми не забуваємо його. Але В. Винниченка треба вивчати й вивчати. Тут є велике поле діяльності для істориків, філологів, політологів. Про архіви останнього треба потурбуватися. Тут також є поле діяльності для нової влади. Треба домовлятися з українською діаспорою у Північній Америці та з урядом СІНА, щоб перевезти ці архіви в Україну.

У неувазі (часом і неповазі від незнання) до В. Винниченка немає чиєїсь злої волі. Досліджуючи епоху, в якій Володимир Кирилович жив і діяв, історикам треба вивчати його самого, щоб розповісти про нього суспільству.

Передусім треба вивчити ідеологічні орієнтири цієї людини, її світоглядний злам. Це завдання досить складне, тому що самі дослідники зазнають такого ж зламу. Однак воно полегшується наявністю унікального за своїми якостями щоденника. Значну частину життя В. Винниченка вів останній, у якому робив щирі спроби розібратися в самому собі.

Всі, хто писав про Володимира Кириловича, фіксують наявність зламу у його світоглядних позиціях. Чому ж В. Винниченко не визнав останнього навіть наодинці із самим собою, тобто в щоденникових записах?

Відповісти на це замість нього повинен історик, якого з дитинства виховували на ідеях марксизму-ленінізму. Він теж пройшов світоглядну еволюцію. Наважитися на таку відповідь я можу, тому що маю об’єктивну перевагу перед Володимиром Кириловичем: живу в інший час. Наприкінці ХХ ст. комунізм теоретично й практично цілком вичерпав себе. Тепер легше оцінювати це вчення, ніж півстоліття тому, коли його реальність та силу підтверджувала

могутня наддержавна. Адже відомо: поки явище не вичерпало себе, його важко відділити від інших, щоб вивчити у чистому вигляді.

В. Винниченко був професійний революціонер, і вершини його життя пов'язані з революцією. Якою саме? Відповідь на питання про світогляд останнього треба починати з визначення характеру її.

В дослідженні минулого висновки залежать від того, як згрупувати історичні явища й факти. Історію 1917 – 1920 рр. писали ті, хто тоді переміг. Вони поділили факти на три групи: Лютнева буржуазно-демократична революція, пролетарська революція, яку у 10-у річницю урочисто назвали Великою Жовтневою соціалістичною, громадянська війна. В цій класифікації не знайшлося місця для національних революцій у Російській імперії. Підкреслювалося, що національне питання було другорядним.

Після 1991 р. попередні переможці зійшли зі сцени. Разом з ними пішла в небуття концепція Великого Жовтня. Почала формуватися концепція Української революції як самостійного історичного феномену. Соціально-економічна складова революційних подій на території України тепер мало кого цікавила. На перший план вийшло розв'язання національного питання. Наявність спільних, тобто загальноросійських, закономірностей революційного процесу стала заперечуватися. Революція у Росії почала вивчатися в курсі загальної, а не вітчизняної історії, поряд з матеріалами про Першу світову війну та Листопадову революцію у Німеччині.

Потужна постать Володимира Винниченка не пасує ні до першої, ані до другої концепції. Вона вкладається у формат подій тільки за двох умов: по-перше, якщо ми не відділятимемо національної й соціальної складової в революції; по-друге, якщо відмовимося від вузькопартійного погляду на останню.

Цілком зрозуміло, що возведення перевороту більшовиків у ранг самостійної революції пояснювалося інтересами переможців. Жовтнева революція кваліфікувалася як пролетарська, тому що більшовики оголосили себе партійним авангардом робітничого класу. Відповідно попередня, Лютнева революція розглядалася як буржуазна: до влади тоді прийшли представники лівої частини партійно-політичного спектру Державної думи.

Проте сучасниками подій, не виключаючи більшовиків, Російська революція сприймалася як цілісний процес, в рамках якого

певні політичні сили вдавалися до заколотів та переворотів з метою захоплення влади – корнилівського або лєнінського. Більшовики завжди клялися іменем революції, але саме вони припинили її розгоном Установчих зборів у січні 1918 р. Російська революція почалася зі зруйнування імперії. Самодержавство повалили не політичні партії, а ради робітничих і солдатських депутатів, які утворилися на гребені стихійного народного повстання спочатку в імперській столиці, а потім – у всій країні. Солдатами були переважно селяни. Завжди розпорошені умовами сільськогосподарського виробництва, вони не могли створити власної політичної організації. Проте з 1914 р. багатомільйонне селянство було організоване армією, дістало в свої руки зброю й навчилося нею користуватися.

Спочатку російським соціалістичним партіям вдавалося утримувати контроль над народними низами, об'єднуваними у радах робітничих та солдатських депутатів. Ці партії проголосили кінцевою метою революції скликання Установчих зборів, віддали державну владу, яка фактично перебувала в руках рад після розпаду імперської адміністративної вертикалі, легітимним партіям Думи, а згодом, після перших політичних криз, розділили її з цими останніми. Проте вкрай радикальні гасла Російської революції формулювалися від початку радами: землю – селянам, фабрики – робітникам, мир – народам! Називати буржуазною революцію, яка ставила за мету ліквідацію капіталізму, не випадає. Російська революція мала декілька зрізів, і головним у ній був робітничо-селянський, а точніше – радянський зріз. Все-таки далеко не всі робітники й особливо селяни зазіхали на приватну власність.

В українських губерніях ради формувалися, як правило, в промислових регіонах та на фронтах, тобто у російськомовному середовищі. Відповідно вони контролювалися загальноросійськими партіями соціал-демократів (переважно меншовиками) й есерами. Депутати рад не співчували українській державності, скоріше навпаки. Вони були рушійною силою Російської революції на території України. Аналогічними силами національної революції були селяни і нечисленна українська інтелігенція. Революційні події 1905 – 1907 рр. в Україні практично не здобули національного забарвлення через те, що розпорошені селяни не відіграли у них істотної ролі. Тепер же вони були одягнуті в солдатські шинелі й

надали могутню підтримку українським партіям у створенні національної державності.

Серед українських селян частка міцних господарів була досить високою. Вони здебільшого не поділяли настроїв селянської бідноти, спрямованих на зрівняльний поділ землі та пов'язану з ним ліквідацію поміщиків як класу. У цілому, однак, класові інтереси українських і російських селян збігалися. Давалося взнаки існування їх в одній державі впродовж сотень років. Соціально-економічні умови в українських та російських губерніях мало відрізнялися. Отже, соціальна складова у Російській і Українській революціях в основному збігалася.

Гасло зрівняльного поділу поміщицьких маєтків було популярним також в Україні. Поділяв його, на відміну від інших лідерів національної революції, й В. Винниченко. Через кілька місяців після падіння самодержавства на авансцені революції опинилася партія більшовиків. Ленінська політична програма була комуністичною, а не радянською. У країні, населення якої складалося в основному з дрібних власників, не існувало міцного соціального ґрунту для поширення комуністичних ідей. Ніхто з останніх не міг співчувати ліквідації приватної власності. Однак більшовики завойовували популярність у радах своєю позицією щодо ліквідації поміщиків та капіталістів. Це радянське гасло збігалось до певної міри з принципово іншим, комуністичним гаслом ліквідації всієї приватної власності. Більшовики могли собі дозволити на певний час не акцентувати уваги на необхідності ліквідації приватної власності селян, кустарів, ремісників, торгівців.

Після придушення корнілівського заколоту більшовицький з'їзд взяв курс на збройне повстання. В зв'язку з цим В. Ленін тимчасово відмовився від комуністичних гасел на користь радянських. Зокрема більшовики висловилися за зрівняльний поділ землі замість утворення великих господарств (комун і радгоспів). Гасло "Фабрики – робітникам!" не деталізувалося, хоч кожна сторона після націоналізації підприємств планувала протилежні дії: робітники – їх приватизацію, а більшовики – одержавлення.

Зміна гасел для останніх була корисною. Вони ототожнили себе з радянською революцією, витіснили з рад політичних конкурентів – меншовиків й есерів – і здобули під час жовтневого перевороту

політичну владу. Зміцнившись, вони повернулися до комуністичної політики. Випадки приватизації підприємств робітничими колективами Ленін назвав вкрай небезпечним анархо-синдикалізмом. Зрівняльний поділ землі став фактом, але в 1919 та 1929 рр. були зроблені спроби переходу до колгоспів і радгоспів, перша з них – провальна, однак друга – успішна. Тим не менше, гасла “Землю – селянам, фабрики – робітникам!” у масовій свідомості залишилися більшовицькими. Такими їх називає й В. Винниченко¹.

Подивимося на жовтневий переворот його очима. Разом з більшовиками до влади прийшли ради. Одразу почалася реалізація гасел, висунутих ними на початку Російської революції. Радянська влада була реальною в кожній своїй ланці. Владними функціями ради наділяли мільйони людей. Чи могла конкурувати з такою справді народною владою та парламентська республіка, яку повинні були встановити Установчі збори?

Тільки у 1920 р., під час перебування в Харкові й Москві, Володимир Кирилович побачив, що собою, насправді, являла радянська влада. За виконками рад, які користувалися розпорядчими функціями, приховувалася незрима влада компартійних комітетів. РКП(б) поділилася на зовнішню та внутрішню партії.

Перша з них зберігала всі ознаки політичної партії, а друга, номенклатурна, стала державною структурою – нервовим центром усіх легально існуючих організацій. Кожний компартійний комітет цілком підпорядковувався тому, який стояв вище за адміністративно-територіальним поділом. Замість проголошеної “диктатури пролетаріату” під виглядом радянської влади встановилася диктатура купки компартійних вождів.

Закладені у радах можливості для встановлення партійної диктатури В. Ленін побачив ще в 1905 р. Вони якраз і були реалізовані під час жовтневого перевороту. Встановлений восени 1917 р. компартійний контроль над радами призвів до цілковитої зміни їхньої внутрішньої суті. Найголовнішою функцією компартійних комітетів відтоді стало так зване “радянське будівництво”. З органів революційної самодіяльності народних низів ради перетворилися на підконтрольну більшовикам державну структуру, персональний склад якої спочатку визначався компартійними комітетами, а потім легітимізувався на виборах.

За допомогою таких “кишенькових” рад більшовики почали після розгону Установчих зборів альтернативну радянській та цілком іншу за своїми цілями комуністичну революцію. Вона здійснювалася всупереч волі переважної більшості населення, а тому розтягнулася на довгих два десятиліття. Більшовицька революція не має прямого відношення до Російської.

Дуалізм винайденої Леніним системи влади допоміг більшовикам справитися з визвольним рухом у більшості національних окраїн імперії, що розпалася. Використовуючи військову силу і нестримну соціальну демагогію, вони створили й утвердили національні радянські республіки. Завдяки конституційно незримій компартійній диктатурі, конгломерат зовні незалежних (з 1922 р. – союзних) республік, насправді, являв собою не менш централізовану країну, ніж дореволюційна імперія. У цьому В. Винниченко мав нагоду пересвідчитися в 1920 р., коли приїхав на деякий час у Москву та Харків з еміграції.

Основною метою комуністичної революції було підведення економічної основи під створений більшовиками у 1917 р. диктаторський політичний режим. Мова йшла передусім про побудову планової економіки, здатної керуватися директивами з одного центру. Після перших невдач державна партія зробила тимчасову перерву в комуністичному штурмі й з 1921 – 1923 рр. лібералізувала соціально-економічну і національну політику. Жахлива практика, якою обернулася у 1918 – 1920 рр. більшовицька революція, була віднесена на рахунок нав'язаного війнами “воєнного комунізму”, який нібито не мав жодного стосунку до справжнього комунізму. Концепцію його, яка рятувала пропаговану більшовиками комуністичну перспективу, В. Ленін розробив тільки в 1921 р., тобто вже після переходу до непу. Відтоді комунізм був оголошений “світлим майбутнім”, а поточним завданням стало так зване “соціалістичне будівництво”, здійснюване методом масового терору. Свого апогею останній досяг у десятиліття 1929 – 1938 рр., тобто під час другого комуністичного штурму.

В. Винниченко міг стежити за “соціалістичним будівництвом” у СРСР тільки на основі повідомлень радянської преси та надто суб'єктивних свідчень окремих осіб. Тому він часто приймав бажане за дійсне й, як правило, запізнювався з її висновками. Що-

денникові записи 20-х і першої половини 30-х рр. переконливо показують, однак, його розчарування у комунізмі. Підставою для цього була практика будівництва останнього в СРСР.

Володимир Кирилович був радянцем, тобто прихильником рад як органів революційної активності народних низів у соціальній революції. Коли більшовики привласнили радянські гасла й внаслідок цього підпорядкували собі ради, він став прибічником комуністичної ідеології в її ленінській інтерпретації. Інакше кажучи, комунізм почав йому подобатися тільки тоді, коли В.Ленін з тактичних міркувань відмовився від комуністичних гасел та взяв на озброєння радянські.

Прагнучи розв'язати проблеми соціальної революції у радянському дусі, В. Винниченко в 1917 р. відмежувався, тим не менше, й від рад, і від більшовиків внаслідок невизнання ними національного питання. Після “екскурсії” у Харків та Москву в 1920 р. він оформив своє відмежування в таких гострих виразах, що заробив собі почесне звання “ворога народу”.

Вересень 1920 р. – одна з важливих дат у житті Володимира Кириловича. Він не прийняв продиктованих Москвою “правил гри” й знову опинився на чужині. Відмова від співробітництва з більшовиками поставила крапку на кар’єрі його як політика, хоча він тоді цього не усвідомлював. Багато років В.Винниченко не втрачав надії повернутися на Батьківщину, спочатку як активний політик, а згодом – як приватна особа. Проте ця надія не впливала на характер його гострих висловлювань щодо політичної лінії більшовиків.

Прагнучи бути чесним із собою і з іншими, Володимир Кирилович не піддавав свої висловлювання й дії самоцензурі. Після повернення він виступив з відкритим листом “Революція в небезпеці! (Лист Закордонної групи УКП до комуністів і революційних соціалістів Європи та Америки)”. Цей памфлет був надрукований окремою брошурою одночасно українською, німецькою, французькою й італійською мовами. Вона мала вихідні дані “Відень – Київ, 1920 р.”

Малотиражна брошура на початку 20-х рр. загубилася серед сотень тисяч різноманітних зразків поліграфічної продукції, що з’явилися тоді в Європі, але вдруге народилася в упорядкованому

Тарасом Гунчаком і Романом Сольчаником тритомному збірнику документів та матеріалів “Українська суспільно-політична думка в 20 столітті”, який був надрукований мюнхенським видавництвом “Сучасність” у 1983 р. й на зламі 80 – 90-х рр. завозився невеликими партіями в Україну. Підрозділ “Володимир Винниченко про радянську владу на Україні”, що складався переважно з тексту забутої віденської брошури, з величезним інтересом читали всі, хто у ту зламну епоху переосмислював стереотипи та замислювався над напрямами реформування політичного устрою після завоювання державної незалежності.

Відкритий лист написаний з властивим В. Винниченку подвоєним талантом політика і письменника. Політик формулював убивчі звинувачення, а письменник знаходив для них образну та емоційно насичену форму викладу.

Володимир Кирилович визнав, що уявлення членів організованої ним в еміграції Закордонної групи УКП про становище у Росії й в Україні не збіглися з реальною дійсністю. Визнаючи за РКП(б) роль керівного центру світового комуністичного руху, він з гіркотою підкреслював, що основною рисою цієї партії є “абсолютний централізм” як у внутріпартійному житті, так і в усіх галузях її діяльності – економічній, державній, політичній, національній та ін.

Централізм, підкреслював Володимир Кирилович перебуває у глибокій суперечності з тенденціями самої революції, а вся діяльність правлячої партії має дві сторони: одну – формальну, декларативну, а другу – дійсну, реальну.

“Будучи відірваною від Росії й України, – писав В. Винниченко, – “Закордонна Група Україн. Ком. Партії”, до якої я належу, мала змогу зазнайомитись тільки з декларативною, програмовою стороною діяльності керуючої партії. Судячи про становище на Україні по тих офіційних документах-деклараціях, що доходили за кордон, а також по тих майже офіційних відомостях, які вона листовно одержала від бувших боротьбистів, теперішніх членів Комуністичної партії (большевиків) України, наша організація вірила, що українська робітничо-селянська державність, справді, твориться, що, будучи в федеративному зв’язку з Совітською Росією, беручи поміч у неї й сама даючи сили на спільну справу, вона в той же час самостійно розвиває свої внутрішні сили. Так само Закордон-

на група гадала, що Комуністична партія (большевиків) України, стоячи в тісному зв'язку з Рос. ком. партією, має певну самостійність існування й діяльності, що вона походить з широких пролетарських мас села й міста України, що тісно зв'язана, поріднена з цими масами й у них черпає свою силу”².

Фактично ж, як заявив В.Винниченко, коли побачив зблизька систему влади у радянських республіках, РКП(б) була “сліпою машиною” в руках невеликої купки людей. Залізна дисципліна у партії “нового типу”, якою так пишалися вожді більшовиків, була дисципліною не односторонців, а солдатів. Вона базувалася не на вірі та відданості ідеї, а на страху кари або бажанні вислужитися перед начальством. Принцип абсолютизму, як називав Володимир Кирилович статутний принцип демократичного централізму, покладалася в основу діяльності не тільки правлячої партії, а й держави. В результаті, робив він висновок, влади рад у радянських Росії та Україні майже вже немає, а самих їх зведено до ролі декоративних установ.

В. Винниченко з гіркотою визнавав, що УСРР не є самостійною й незалежною робітничо-селянською державою, що уряд її не виборний, а сформований правлячою партією, причому навіть не КП(б)У, а безпосередньо політбюро ЦК РКП(б)³.

Ці положення брошури Володимира Кириловича я цитую з двоїстим почуттям. Згадую, що наприкінці 80-х рр. вони були одкровенням для всіх нас. Проте за півтора десятиліття дослідники комуністичного тоталітаризму просунулися далеко вперед, і тепер можна побачити, що саме єдиною або роз'єднувало В. Винниченка з більшовиками.

Володимир Кирилович помилково вважав, що причини його розбіжностей з ними полягають тільки в національному питанні⁴. Справді, воно роз'єднувало діячів Української революції та керівників Росії. Однак завдяки специфічній системі влади, яку побудував В. Ленін, більшовикам вдалося переконати багатьох, що вони здатні це питання розв'язати. Тому треба зупинитися на характері української радянської державності.

Коли ми розглядаємо короткий проміжок часу між жовтнем 1917 р. й січнем 1918 р., то завжди підкреслюємо тільки одну сторону більшовицького перевороту: розправу з політичними

противниками. Це якраз те, що лежить на поверхні. А, насправді, вони зробили набагато більше: прибрали до рук ради. Цей вираз повинен зрозуміти колений, хто хоч раз у житті голосував до 1989 р. Вибори в органи влади, якими стали ради після жовтневого перевороту, надійно контролювалися компартійними комітетами. Це означало, що вони після того, як необережно підтримали більшовиків, потрапили під контроль останніх, докорінно змінили свою природу і стали прикриттям незримої, тобто не описаної у радянських конституціях диктатури ленінської партії. Фактично ж це була диктатура купки компартійних вождів. Вони будували партію на засадах так званого “демократичного централізму”, який не мав ознак справжньої демократії. До речі, В. Винниченко не вважав цей термін синтезом непом’янутих понять. Йому здавалося, що централізм та демократію можна поєднати в одному виразі. Не одному Володимиру Кириловичу так здавалося. Якраз тоді утворилася опозиційна група децистів, тобто тих, хто бажав відновити нібито втрачений у РКП(б) принцип демократичного централізму. Навесні 1920 р. вони організували “повстання” делегатів Всеукраїнської конференції КП(б)У. Це був єдиний в історії РКП(б)-ВКП(б)-КПРС випадок непокори периферійної організації партійному центру.

Компартійно-радянський режим, який назвали радянською владою, був геніальним витвором Леніна. Хоч партійні комітети фактично стали державними органами, вони взяли безпосередньо на себе обмежену частку управлінських функцій (передусім – пропаганду й кадри). Левова частка державної роботи покладалася на виконавчі комітети рад. Завдяки розмежуванню функцій партія зберігала політичну владу, але не брала на себе відповідальності за поточні справи. Ради не позбавлялися політичного впливу, але наділялися повним обсягом розпорядчих функцій. Можливі непорозуміння між партійним і радянським апаратами попереджувалися заміщенням відповідальних посад у радянських установах тільки членами партії. В останній, як правильно зазначав В. Винниченко, панувала залізна дисципліна.

У відкритому листі Володимир Кирилович зробив інтуїтивний висновок про те, що влади рад у Росії та в Україні “майже вже немає”. В умовах диктатури вони, справді, змінили свою природу.

Проте більшовики не звели ради, як він твердив, до ролі декоративних установ. Навпаки, більшовицька диктатура здійснювалася майже виключно через них. Навіть чекістські органи у кожній ланці адміністративно-територіального поділу підпорядковувалися, хай тільки формально, виконавчим комітетам рад.

Така політична система позбавляла державну партію залежності від виборців. Навпаки, якраз останні ставилися в залежність від партії. Тобто населення фактично позбавлялося права наділяти владою тих, кого воно обирало до її органів. Одночасно через систему рад компартійна диктатура заглиблювалася у народні низи. Досягалося це шляхом надання мільйонам громадян реальних, хоча й обмежених, управлінських або контрольних функцій. В результаті створювалася ілюзія народовладдя. Сумніватися у народності такого режиму було важко, тим більше, що свої кадри він черпав з народних низів.

Виходячи з викладеного вище, слід зробити висновок про те, що ради не були елементом національної революції ні в первинному, ні у спотвореному більшовицькою диктатурою вигляді. Спочатку вони уособлювали на території України Російську революцію, яка займала інколи нейтральну, а здебільшого – ворожу позицію щодо національно-визвольного руху пригноблених царизмом народів. Коли жовтневий переворот і наступні дії партії Леніна по зміцненню радянської влади звели нанівець Російську революцію, Українська Народна Республіка опинилася віч-на-віч з диктатурою, яка поставила за мету знову “зібрати” імперію, що розпалася.

Симбіоз компартійної диктатури з владою радянських органів давав можливість більшовикам вибудовувати державу у довільних формах. Видимі конструкції останньої не мали значення, бо за ними ховалася не відображена в конституціях диктатура жорстко централізованої партії. Якраз ця особливість й дозволила запровадити у життя національну радянську державність. Іззовні вона здавалася істотною поступкою визвольному руху пригноблених народів.

Радянська Україна створювалася в 1917 р. з тактичних міркувань, щоб полегшити поглинення УНР. Після перемоги у громадянській війні ленінський Рад-нарком збирався позбавити Україну національної державності. Виявилось, однак, що джина вже випус-

тили з пляшки. Таку ідею мало хто підтримав навіть в українських компартійно-радянських колах. Врешті-решт, радянізовану Україну й інші національні республіки побудували як формально незалежні від Росії держави.

Облудна суть української радянської державності для С. Петлюри була зрозумілою від початку. Мало сумнівався у цьому і М. Грушевський. Коли Михайло Сергійович зважився приїхати в УСРР, то тільки *для* того, щоб займатися науковою працею. Він демонстративно уникав найменших проявів заангажованості у політичних справах, хоч можновладці з ЦК КП(б)У постійно провокували його на виявлення солідарності з радянською владою.

В. Винниченко, як бачимо, зробив спробу політично співробітничати з більшовиками й навіть увійти до складу компартійно-радянського керівництва УСРР. Чим же він відрізнявся від інших керівників УНР?

Це правда, що ради робітничих та солдатських депутатів були головною рушійною силою Російської революції на території України. Проте національна революція теж мала весь спектр соціальних гасел, аж до екстремістських. Володимир Кирилович якраз і був яскравим представником екстремістської течії всередині УСДРП. Коли у 1906 р. скрізь по селах поширилися селянські виступи проти поміщиків, він запропонував, як свідчив Є. Чикаленко, “організувати по всій Україні, і то в одну ніч, підпали поміщицьких садиб, і був дуже огірчений, коли це відкинули”⁵.

Треба констатувати, що один з керівників національної революції за тривалий час досить-таки тісного спілкування з більшовицьким режимом не зрозумів, що ради робітничих та солдатських депутатів стали іншими. Тільки перебуваючи у Москві й Харкові в 1920 р., В. Винниченко пересвідчився у двох фактах: по-перше, ради підпорядковані компартійним вождям; по-друге, національна радянська державність нічого не варта. Розчарування було настільки глибоким, що вилилося в гострі інвективи відкритого листа проти облудної політики Москви.

Москва та Харків не забарилися з реакцією. Уряд Х. Раковського інспірував у радянській пресі серію статей, в яких В. Винниченка характеризували як запеклого українського націоналіста. В Всеукраїнський з’їзд рад, який працював від 25 лютого до 3 березня

1921 р., вивів його зі складу ВУЦВК (членом цього найвищого радянського органу УСРР Володимир Кирилович став заочно, ще до приїзду в Москву, на IV Всеукраїнському з'їзді рад у травні 1920 р.). Окремою постановою V з'їзд оголосив В. Винниченка поза законом як “ворога народу”.

Оголошення поза законом означало, що тепер він міг стати жертвою будь-якої людини, котра взяла б на себе клопіт фізично знищити його. Як правило, чекісти в таких випадках не покладалися на самоплив і самі організували таємні операції по ліквідації “ворогів народу” за рубежем. Над життям Володимира Кириловича нависла загроза. Тим не менше, він не змінив тону своїх висловлювань на адресу більшовицького режиму. У виданні “Нова Україна”, започаткованому в Празі, В. Винниченко писав у 1923 р.:

“Цим заявляю, що, дійсно, я – щирий ворог цієї банди, яка сміє називати себе представниками народу. Ворогом такого “народу”, цебто реакційної деспотичної олігархії, я є вже 23 роки... І як тоді я вважав за честь собі бути ворогом царсько-жандармського “народу” й бути поза законом насильників і гнобителів українського народу селян і робітників, так і тепер із гордістю приймаю титул ворога непо-чекістського, окупаційного, насильницького і грабіжницького “народу” й охоче, всією душею стаю поза його закон”⁶.

Незабаром, однак, ставлення Володимира Кириловича до більшовиків знову почало мінятися. Справа не в ньому – змінювалася економічна та національна політика Кремля. Відразу після утворення СРСР, у квітні 1923 р. XII партійний з'їзд проголосив курс на коренізацію (в УСРР – українізацію). Метою було укорінення структур влади серед населення національних республік. Тобто коренізація мала змусити чекістів, чиновників і пропагандистів перейти на мову того населення, серед якого вони працювали. Однак радянська кампанія коренізації не могла не зближуватися у певних вимірах з політикою українізації, яку здійснювали В. Винниченко та його колеги під час існування УНР. Спільним знаменником для обох типів українізації – національного й радянського – була дерусифікація. Переслідувану сотні років рідну мову українці тепер почули в школах і закладах культури. На відміну від інших союзних республік, де коренізація обмежувалася переважно завданнями зміцнення державної влади, в Україні ця офіційна кампанія супро-

воджувалася стрімким національно-культурним відродженням. На це були свої причини.

За економічним та людським потенціалом УСРР дорівнювала всім іншим національним республікам, разом узятим. Саме тому вона користувалася підвищеною увагою конкуруючих угруповань у Москві. В квітні 1925 р. Й. Сталін узяв партійну організацію республіки під власний контроль, призначивши на посаду генерального секретаря ЦК КП(б)У наближеної до нього людини – Лазаря Кагановича. Перебуваючи в республіці до липня 1928 р., Каганович забезпечив підтримку свого патрона республіканською партійною організацією у боротьбі за владу, яка точилася в Кремлі. Проте за підтримку треба було платити. Такою платою стала згода Сталіна і Кагановича на певну свободу дій компартійно-радянського керівництва УСРР у національно-культурній галузі. Користуючись їх підтримкою, націонал-комуністи в республіканському керівництві почали витискувати з політики українізації максимум можливого.

Лібералізація курсу Кремля у галузі економіки та культурно-національної політики позначилася й на імміграційному законодавстві. За Ризьким мирним договором 1921 р., радянські республіки і Польща обопільно зобов'язувалися надавати переселенцям та реемігрантам матеріальну допомогу й моральну підтримку. В радянському законодавстві ці норми було поширено на всіх громадян, які з власної волі або завдяки воєнним обставинам опинилися за межами СРСР. У зв'язку з цим до українських радників і секретарів повноважних представництв у Берліні, Варшаві, Празі й інших столицях стали звертатися бажуючі набути громадянство УСРР та переселитися до Радянського Союзу. Найбільш гучним став приїзд у Київ у березні 1924 р. М. Грушевського.

Щоб стали зрозумілими обставини, пов'язані з виникненням питання про повернення Володимира Кириловича, треба розповісти спочатку про долю його літературних праць в Україні. Виявляється, що керівництво УСРР розрізняло тоді Винниченка – політика й письменника. Політика оголосили “ворогом народу”, а письменника активно друкували, хоча гонорар не платили. Роздратований Володимир Кирилович 13 квітня 1921 р. звернувся до ЦК КП(б)У з відкритим листом, опублікованим у газеті “Українські робітничі вісті” (Вінніпег, Канада): “Оповістивши мене “во-

рогом народу”, поставивши мене поза свій закон, непо-чекізм без мого дозволу видає мої літературні праці і краде мій авторський гонорар. Причому, щоб крадені речі краще продавались, праці сі видаються з портретом “ворога народу” і з передовою статтею, в якій цього “ворога народу” називають пролетарським письменником, революціонером, виразником працюючих клас і т.п.”⁷.

Жодної реакції з боку урядових кіл цей протест не викликав. Державне видавництво України (ДВУ) продовжувало публікацію окремих, ще дореволюційних творів В. Винниченка, бо вони користувалися великим попитом. А незабаром Володимир Кирилович пересвідчився в ефективності ринкових відносин, хай навіть спотворених “непо-чекістською” диктатурою. Кооперативне видавництво “Рух” оголосило про намір надрукувати п’ятитомник вибраних творів популярного письменника. Насправді, видавничий проект виявився набагато масштабнішим. “Твори” В. Винниченка були видані “Рухом” за 1923 – 1926 рр. в 21 томі. У 1926 р. останній розпочав новий видавничий проект. За два роки він видав три серії “Творів” В. Винниченка: “Оповідання” (у восьми томах), “Драматичні твори” (в семи томах) та “Романи” (у семи томах). Разом з незакінченою серією “Нові твори”, розпочатою в 1928 р., було видано 25 томів загальним обсягом 6642 стор. Жодний український письменник не мав таких багатотомних видань своїх творів.

У 1924 р. Володимир Кирилович завершив працю над першим в історії української літератури утопічним романом у трьох томах “Сонячна машина”. Однак ніхто на Заході не виявив бажання видавати тритомник мовою оригіналу або в перекладі. Тоді він передав рукопис працівникові ДВУ, який перебував у постійному представництві СРСР у Празі, а той – раднику постпредства з українських справ Антону Приходьку. Останній був у минулому членом УПСР і входив до Центральної Ради, а в 1920 р. разом з групою боротьбистів перейшов до КП(б)У. Він прочитав роман, відіслав його у Харків, до видавництва, й написав В.Винниченку листа з пропозицією повернення в Україну.

Про дальший перебіг подій ми дізнаємося з письменницького щоденника. Під час перебування в Празі до нього завітала довірена особа М. Скрипника – Олександр Бадан. Він заявив, що має бути посередником у переговорах про повернення Володимира Кирило-

вича. Приходько пропонував повернутися за умови поступок у національному питанні. Це відкрило б шлях до участі В. Винниченка в уряді УСРР. Володимир Кирилович занотував під 31 січня 1925 р. цю інформацію та додав: “Розуміється, безнадійно, але факт цей цікавий як показчик їхньої слабості”⁷⁸.

Через кілька тижнів, уже з Парижа Винниченко написав листа Бадану, а у щоденнику занотував собі: “Мій песимістичний погляд: розходження настільки великі, що порозумітися неможливо. Українізація (справжня) тісно зв’язана з економічними і політичними питаннями. Централізація і диктатура Політбюро РКП є ті причини, які внеможливлують усамостійнення політики і фінансів на Україні. Справа не в посаді *для* мене, а в загальних поступках”⁷⁹.

Як бачимо, Володимир Кирилович не дивився на українізацію крізь рожеві окуляри, чим нерідко грішать сучасні українські історики. Крім того, для нього було неясно, які сили стоять за спиною А. Приходька. На відміну від переговорів з М. Грушевським, які точилися в ЦК КП(б)У навколо проблеми його майбутньої роботи у Всеукраїнській академії наук, А. Приходько ставив питання про політичне співробітництво. В. Винниченко як письменник не цікавив офіційний Харків. Його твори видавалися в Україні незалежно від місцеперебування автора.

Все це непокоїло Володимира Кириловича. Він мав підстави думати, виходячи з досвіду переговорів 1920 р., що його бажають використати для внесення розколу в еміграцію й тільки. Щоб запобігти цьому, В. Винниченко накреслив собі такий план дій: “Мій план: спровокувати на переговори, на виставлення ними умов (по можливості, в документах), заявити про свої позиції. Розуміється, ні до якої згоди прийти у нас не може, в це може вірити наївний Олександр (Бадан – *Авт*). Але скористатися з можливості викрити їх – треба. З огляду на чергове завдання опанувати селом вони можуть вступити в серйозні балачки зі мною, маючи намір, розуміється, використати мене для себе та й більш нічого, не думаючи ні про які поступки”⁸⁰.

Цілком зрозуміло, що не посада у компартійно-радянському апараті цікавила В. Винниченка. Це він переконливо довів ще в 1920 р. З яким же теоретичним багажем Володимир Кирилович вступав у новий діалог з представниками радянської влади? Без-

ліч різноманітних висловлювань у щоденнику поряд з блискучим аналізом теоретичних поглядів В.Винниченка, який здійснив у свій час Іван Лисяк-Рудницький, допомагає розібратися в цьому непростому питанні.

І. Лисяк-Рудницький опублікував у мюнхенському журналі “Сучасність” у 1980 р. статтю “Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка”. Найбільш видатний представник української історико-філософської думки ХХ ст. висловив такий вердикт: “Суть Винниченкової соціально-економічної концепції можна, мабуть, краще визначити її негативними, ніж позитивними цілями. Він пристрасно відкидав тодішній суспільний лад, “капіталізм”, в якому бачив явне втілення соціальної несправедливості. При цьому він не робив ніякої різниці між недорозвиненим, напівколоніальним капіталізмом російським (включно з українським) та в передових країнах Заходу. Він з глибини серця ненавидів “панів і буржуїв”, що їх уважав за паразитарний клас, та прагнув ліквідації цього класу. Він вірив, що тільки люди фізичної праці, робітники й селяни, – господарсько продуктивні й суспільно корисні. Зате буржуазія – це “клас непрацюючих..., вічно безробітні, вічно гулящі люди”. Трударі голодують, а буржуї об’їдаються кав’яром і трюфелями, запиваючи шампанським і дорогими коньяками. Цей образ буржуазного обжерства настирливо повторюється на сторінках публіцистики Володимира Кириловича. Винниченко широко обурювався на тих, які хотіли, щоб Україна була такою державою, “як у людей”, тобто з класовою диференціацією та звичною соціальною нерівністю”¹¹.

І. Лисяк-Рудницький погоджувався з тим, що більшу частину свого життя, від студентської лавки до середини 1930-х рр., Володимир Кирилович виступав як переконаний і войовничий марксист. Разом з тим він підкреслював, що Винниченків марксизм був своєрідний. Для ілюстрації цього висновку він запозичив образну характеристику свого молодшого друга Ярослава Пеленського (який, зауважу у дужках, нині працює в НАН України). У статті в “Українській літературній газеті”, опублікованій у квітні 1960 р., Пеленський назвав Володимира Кириловича “нешлюбною дитиною Карла Маркса з вродливою й темпераментною українською молодницею”.

Дуже важливо підкреслити, що Винниченків марксизм (так само, як явище, відоме під назвою “марксизм-ленінізм”) був надто спрощений. І.Лисяк-Рудницький підкреслював, що з вчення К. Маркса і Ф. Енгельса Винниченко сприйняв тільки есхатологічно-утопійну, але не пізнавально-наукову частину. “Його в марксизмі, – продовжував Лисяк-Рудницький, – захоплювали такі речі, як протест проти несправедливості капіталістичного ладу, міф пролетарської революції, візія майбутнього ідеального соціалістичного суспільства. Крім цього, він засвоїв типову марксистську фразеологію”¹².

За три десятки років відданого служіння соціалістичній ідеї Володимир Кирилович мав можливість оволодіти азбукою марксизму, як це зробили його соратники Юліан Бачинський, Микола Порш або Лев Юркевич. Однак В. Винниченко не використав такої можливості, бо не відчував у цьому потреби. Його віра в соціалізм мала містично-релігійний характер та не потребувала наукових доказів. Він не засуджував цієї сліпої віри, тому що вважав її цілком природною.

Яскравою ілюстрацією такого ставлення до соціалізму може служити виступ В.Винниченка на робітничому святі у Львові в квітні 1912 р. “Наш народ – релігійний, – сказав він, – як і всякий народ, де б він не жив, як всяка група людей, яка страждає. Релігія – се перш усього бажання уникнути страждання, це є віра, уповання, надія на те, що колись страждання не буде, а буде щастя. В цьому смислі кожний, кому тяжко, хто гине під тягарем мук і не має на скинення його з себе тут, на землі ніякої надії, той хоч би *для* того, щоб легше нести цей тягар, мусить уповати на те, що колись буде добре. В цьому смислі для робочих має соціалізм є релігією. Пролетаріат і його проводирі уже мають спромогу знати, що той світ є під великим сумнівом. Вони знають, що щастя можна і скорше добути, тому вповане своє, надію покладають на соціалізм, на боротьбу, на організацію, на всі ті засоби, які, на їх думку, допоможуть цьому”¹³.

Отже, *для* Володимира Кириловича марксизм був тільки засобом, який міг допомогти об’єднаним в організацію робітникам здобути щастя не у потойбічному світі, а за життя. Він покладався на розпропаговані інтелігенцією робітничі маси, які в революцій-

ній ситуації повинні були побудувати життя на соціалістичних засадах.

Разом із своїми колегами – українськими соціал-демократами – В. Винниченко побудував політичну організацію, зовсім не схожу на ленінську “партію нового типу”, тобто без залізної дисципліни, жорсткого підпорядкування нижчих ланок вищим та культу вождя. Більшовицька партія, яку В. Ленін називав краплею у розбурханому народному морі, повинна була нав’язати десяткам мільйонів людей неприйнятний для них спосіб життя. УСДРП мала допомогти пролетарським масам усвідомити свої власні інтереси, не більше того.

Більшовики й меншовики, з одного боку, та українські соціал-демократи, з другого, – мали протилежні погляди, всупереч “інтернаціоналістській” риторичі, на національне питання. Цим протилежність між меншовиками й українськими соціал-демократами вичерпувалася. Повторюю, однак, що між більшовиками та українськими соціал-демократами стояло на заваді не тільки національне питання, як це часто здавалося В. Винниченку.

Ставлячи розв’язання українського питання революційними засобами на перше місце, він відсував всі інші проблеми на другий план. Тому в спілкуванні з більшовиками Володимир Кирилович завжди надавав надто великого значення “типовій марксистській фразеології” (за наведеним вище виразом І.Лисяка-Рудницького). Не відразу йому вдалося зрозуміти, що ця остання для більшовиків була маскувальною. Тільки у 1920 р. він переконався в тому, що РКП(б) – КП(б)У будується як диктаторська партія, після чого не побажав мати з нею нічого спільного. На смерть В. Леніна В. Винниченко відгукнувся у щоденнику такими словами: “Брутальність, лицемірство, езуїтизм, нечесність з собою – покриває ті якості розуму й волі, якими він, безперечно, володів”¹⁴. А через кілька днів після цього запису в приватному листі Володимир Кирилович так висловився про вождя більшовицької партії та засновника радянської держави: “Він – алхімік, сухий, нещирий, дисгармонічний, а не революціонер. Тим паче, що й об’єктивно його революційність дала не революцію, а жорстоку реакцію”¹⁵.

У 1925 р. зміни в радянській Україні під впливом політики українізації знову збудили у В. Винниченка надію на повернення.

Ця остання жевріла попри критичні закиди на адресу більшовицької українізації. В щоденнику під 11 березня 1925 р. з'являються такі фрази:

“Все більш obsідають думки про спробу співробітництва з большевиками. Також є багато проти. Треба буде виступити проти самого себе. Правда, багато з тих позицій, що я займав у 1920 році, визнані большевиками. Маю сатисфакцію. Але головніші все ж таки відкидаються. Тут знову доводиться переглядати питання: чи доцільно, чи виправдано примусовим способом заводити певні соціально-економічні форми? Це радикальне питання. Коли вирішити його позитивно, тоді, будучи послідовним, з цього можна в певних обставинах визнати і диктатуру Політбюра”¹⁶. Цитата довга, але дає багато інформації для роздумів про те, куди могла завести Володимира Кириловича туга за Батьківщиною. Українізацію комуністичного типу він уже готовий був розглядати як перехід більшовиків на його позиції. Одночасно В. Винниченко схвалював пропагандистську оболонку комуністичних перетворень, не турбуючись тим, що проти них виступали ті, кого більшовики бажали примусово ошчасливити. А логіка насильного ошчасливлення підводила до виправдання диктатури компартійних вождів, проти якої так гостро він виступив у 1920 р.

Невдовзі почалося листування з Антоном Приходьком. Володимир Кирилович поставив вимогу, щоб керівники УСРР звернулися до нього без посередників та відповіли на питання про сутність національної політики радянської влади. Вірний своїй тактиці, він не робив таємниці з листування. В емігрантській пресі, вже підігрітій поверненням М. Грушевського, почали по-всякому коментувати Винниченкові переговори. Одні вказували на жадобу влади, інші виставляли мотивом бажання видати в Україні “Сонячну машину”¹⁷. Дуже зло прокоментував переговори з владою у своєму щоденнику Сергій Єфремов – колега й суперник його по Центральній Раді: “Вже давненько кружляє чутка, що Володимир Кирилович Винниченко знов подав “на Высочайшее имя прошение о помиловании”. Помилявся, мовляв, каюсь і дозвольте приїхати, буду цяцею”¹⁸.

Переговори закінчилися зовсім не так, як бажав В. Винниченко. Ніхто з харківських можновладців до нього не звернувся. І не ви-

падково: вже був не 1920-й рік. 6 жовтня 1925 р. в газеті “Известия ВЦИК” з’явилася стаття Бориса Воліна “Проделки Винниченки”. Її розхристано-образливий тон цілком відповідав назві. Суть статті полягала у “викритті” таємних замірів емігранта: проникнути в СРСР та зсередини підтримати інтервенцію європейських держав, коли вона станеться. Якраз у той час преса почала запевняти радянських людей у неминучості останньої проти “першої в світі країни соціалізму”. Чекання інтервенції виправдувало ексцеси диктатури і забезпечувало громадсько-політичну підтримку моделі індустріалізації, спрямованої на переважний розвиток галузей важкої й оборонної промисловості.

Б.Волін не був рядовим журналістом. До 1921 р. він займав посади у радянському апараті – голова Харківського губвиконкому, заступник наркома внутрішніх справ УСРР. Кар’єра в уряді не склалася, і він подався у пресу, де став справжньою “акулою пера”. Редакція “Известий” доручала йому відповідальні виступи фейлетонного характеру, бо писав він зло й талановито.

Українські газети негайно передрукували фейлетон, в якому – це можна було бачити неозброєним оком – використовувалися сфальсифіковані факти. Незважаючи на всю свою упередженість щодо давнього суперника, навіть С.Єфремов занотував у щоденнику: “Досить гидотне враження лишається од цієї історії”¹⁹.

Фейлетон образив В. Винниченка, але нічому його не навчив. Він сприйняв цю атаку як ініціативу самого Воліна, і тільки. Не насторожив навіть факт негайного передрукування безглузких перекручень українськими газетами.

В 1926 р. Володимир Кирилович опублікував у Львові брошуру під виразною назвою “Поворот на Україну”. В ній він закликав емігрантів вертатися на Батьківщину, щоб взяти участь “у праці й боротьбі за соціалістичний устрій”²⁰.

Ця брошура через кілька місяців потрапила в Київ. 4 січня 1927 р. С. Єфремов здивовано зауважив у своєму щоденнику: “Винниченко думає, що тут у нас хтось справді буде соціалізм!”²¹ Проте Володимир Кирилович був упевнений у цьому тільки в текстах, адресованих іншим. У його щоденниковому запису від 9 листопада 1926 р. нотується: “Вагання: чи їхати на Україну, коли навіть кликатимуть? Занадто чорно малює опозиція пануючу більшість. А що, коли справді

так є? А що, коли в компартії вже ніяким соціалізмом і не пахне, коли, дійсно, це вже термідор”²².

Волінський фейлетон затримав відсилку листа від 10 жовтня 1925 р. А. Приходьку. Прочитавши його, В. Винниченко написав 19 жовтня ще один лист своєму кореспонденту та обидва опублікував у найбільш відомій львівській газеті “Діло” (14 листопада 1925 р.).

На цьому листування з Приходьком обірвалося, але Володимир Кирилович не припиняв спроб зв’язатися з українськими можновладцями іншими шляхами. Характерний запис у щоденнику під 15 листопада 1926 р.: “Страшно плету, як павук, нитки відносин з Україною, але Чека акуратно рве їх, і даремно я чекаю відповіді”.

Нарешті, запис від 21 травня 1927 р., з якого видно, що вигнанець уже все зрозумів: “Вернутись я не можу, бо мій поворот – не бажаний. Чубар, Скрипник, Затонський відповіли грузинським комуністам на їхні запити в справі мого повороту (“він нам не потрібний”)

Уважно слідкуючи за радянською пресою, В. Винниченко старався скласти уявлення про життя в Україні. Він розумів, що преса є кривим дзеркалом, але робив власні висновки, часто навіть на основі відсутності, а не присутності інформації. Досить рано Володимир Кирилович зрозумів, що кампанія українізації вичерпується. Під 11 вересня 1932 р. у щоденнику зроблено такий запис:

Цікаво: ніколи ніде в радянській пресі ні слова нема про національне питання, про нац. відносини, про українізацію. Очевидно, ці питання все твердо й історично вирішені й не потребують ніякого більше обговорення. Тільки як саме? Чи не так само, як і царський уряд колись “остаточно” вирішив?”²³.

“Безумовно, тут ми маємо передчуття корінного зламу у політиці центру щодо України. Варто відзначити, що поняття “петлюрівська українізація”, запровадженням якого Москва давала сигнал про припинення політичної кампанії, розпочатої в 1923 р., з’явилося тільки наприкінці 1932 р., та й то у секретній формі. Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі та у Західній області від 14 грудня 1932 р. мала такий пункт:

“Предложить ЦК КП(б)У и СНК Украины обратить серьезное внимание на правильное проведение украинизации, устранить механическое проведение ее, изгнать петлюровские и другие буржуазно-националистические элементы из партийных и советских организаций, тщательно подбирать и воспитывать украинские большевистские кадры, обеспечить систематическое партийное руководство и контроль за проведением украинизации”²⁴.

В обставинці терору голодом, який розпочався на Кубані одночасно з УСРР, було здійснено депортацію населення кількох станиць і скасовано здобутки здійсненої М. Скрипником українізації. Відтоді там запанувала російська мова “як більш зрозуміла для кубанців”²⁵. Це була сталінська відповідь на пропозицію М. Скрипника об’єднати Кубань з Україною.

Чи міг В. Винниченко на основі доступних йому джерел інформації зрозуміти, що Сталін розпочав спрямований проти українського селянства терор голодом?

18 вересня 1932 р. Володимир Кирилович згадав у щоденнику отриманий лист від видавництва “Рух” з повідомленням про чергову висилку гонорару. Висилка була заблокована Наркоматом фінансів РСФРР, але він про це дізнався пізніше. А тоді зробив такий запис: “Гроші цьому злочинцеві й шкідливій людині висилаються. І то в той час, коли страшна скрута на валюту, коли в Україні голод. Через що, для чого, яка логіка в цьому?”²⁶ Отже, він знав про голод? У першій половині 1932 р. в УСРР, справді, спалахнув голод, викликаний зимовими хлібозаготівлями 1931 – 1932 рр. У селян забирали основний продовольчий ресурс – хліб. Ті, хто не мав інших запасів продовольства (картопля, квасоля, сало, фруктова сушня тощо) до нового урожаю, гинули від голоду. Базари давно припинили існування, бо село не мало продовольства на продаж, а придбати хліб у містах або на новобудовах було неможливо: там панувала карткова система. В українському селі голод припинився тільки влітку 1932 р., тобто з новим урожаем. Голодомор, викликаний каральною конфіскацією всіх продовольчих ресурсів у “боржників” по хлібозаготівлях в українських та кубанських селах, розпочався в останні два місяці 1932 р. й тривав до літа 1933 р. Отже, голод, про який йшлося у щоденнику В. Винниченка, був звичайним після колективізації станом села. Він спостерігався тоді

в багатьох місцевостях СРСР, особливо у хлібовиробних регіонах.

Про становище в Україні В. Винниченко дізнався значно пізніше. Дізнався... і не повірив! Ось запис у щоденнику від 18 травня 1934 р.:

“З України до Галичини приїхала вчителька, яку взято на інтерв’ю. Вигибло немовби мільйони з голоду. Голод і тепер є! Нищення української інтелігенції, кастрування укр. мови в діловодстві, в установах, університетах – немовби починається перехід на навчання руською мовою, себто русифікація. Укр. мови на вулицях уже не чути. Отже... контрреволюція? Щось підозріло чорно малює “вчителька”²⁷.

Терміном “вчителька”, взятим у лапки, Володимир Кирилович краще, ніж словами, позначив неприйняття негативної інформації з УСРР. Йому, справді, було важко розібратися в хитросплетеннях підступної сталінсько-постишевської національної політики. Офіційно поширюваний культ Тараса Шевченка, сам Павло Постишев в українській вишиванці замість популярного у більшовицьких вождів напіввійськового френчу, оголошення про переведення столиці республіки знову в Київ – ці факти лежали на поверхні, а не передавалися пошепки. Й усе-таки, десь через місяць, коментуючи дивну для себе інформацію про появу у Москві ресторанів з джазом, фокстротами, винами та ікрою, він її порівнював з іншою: “А там, на околицях столиць і ва околицях Союзу люди їдять людей”²⁸. Отже, інформація про голодомор невідступно переслідувала...

Такий детальний аналіз поінформованості В. Винниченка про реальний стан в Україні у 1933 та 1934 рр. потрібний, щоб увести у реальний контекст його останні “поворотівські” документи: лист до ЦК КП(б)У від 15 вересня 1933 р. й опубліковану в 1934 р. брошуру “За яку Україну?”

У щоденнику Володимира Кириловича нема зауважень, безпосередньо пов’язаних з листом у ЦК КП(б)У. Як правило, такі акції він обдумував завчасно та в письмовій формі. З іншого боку, суть його відображена у щоденникових записах досить детально. Адже йшлося про національну політику Москви в Україні.

Останню В. Винниченко розглядав у суто практичній площині: його вкрай занепокоїли пов’язані з нею самогубства М. Хвильового і М. Скрипника. Сила й переконливість аргументації в цій частині

листа були неперевершені. Зовсім не випадково якраз ці сторінки були перекладені у ЦК КП(б)У російською мовою із зрозумілою метою: показати Сталіну.

“Я не знаю всех условий и причин смерти таких выдающихся и ценных людей на Украине, как Хвелевой и Скрыпник, но мне, как и всем, ясно, что произошли они на почве национальных отношений и конфликтов. И если даже допустить, – продолжував Володимир Кирилович, – что только они сами виноваты во всем (как это некоторые стараются представить), то и тогда возникает вопрос: как же это так страшно разрешен национальный вопрос, что такие люди лишают себя жизни из-за него? И какой же силы и безысходности должны быть эти конфликты, если такой во всех отношениях испробованный, верный, честный партийный товарищ, как Скрыпник, не мог найти у своих старых партийных друзей ни мирного разрешения вопросов, ни утешения, ни поддержки, ни снисхождения, ничего иного, видно, как враждебности, которая толкнула его в смерть”²⁹.

Наведені рядки обвинувачували П. Постишева та Й. Сталіна, який стояв за його спиною, в смерті одного з ветеранів комуністичної партії. Далі В. Винниченко, користуючись більшовицьким термінологічним словником, майже прямо звинувачував політичне керівництво у шкідницькому знищенні людських сил. Національна політика більшовиків в Україні кваліфікувалася у листі як об’єктивне відновлення старої царської політики³⁰.

Лист Володимира Кириловича розглядався на об’єднаному листопадовому (1933 р.) пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У окремо від інших питань. Два секретарі ЦК, М. Попов та П. Любченко присвятили тавруванню В. Винниченка спеціальні виступи. Попов зокрема назвав його “старим вовком української контрреволюції”.

З 1933 р. твори Володимира Кириловича більше не друкувалися в УСРР, а, наявні у книжкових магазинах і бібліотеках вилучалися з обігу й знищувалися за актом. Згадувати ім’я В. Винниченка в пресі або по радіо дозволялося тільки у контексті виступів Попова та Любченка на об’єднаному листопадовому (1933 р.) пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У. Сталінське табу на позитивне згадування прізвища Володимира Кириловича протрималося п’ять з половиною десятиліть.

Заключним акордом Винниченкового прагнення повернутися на Батьківщину стала стаття “За яку Україну?” Машинописний текст цієї статті обсягом у 44 стор. було виготовлено в Парижі й розмножено на ротаторі у вигляді брошури. Він розсилався по адресах за вибором автора. Зокрема 11 лютого 1934 р. Володимир Кирилович надіслав її львівській радянофільській газеті “Праця”, яка виконувала функції легального прикриття підпільної КПЗУ. Відповідна нотатка в щоденнику звучала так: “Цікаво дуже, чи вистачить сміливості у “Праці” надрукувати мою статтю “За яку Україну?””³¹

Щоб прояснити це питання, треба хоча б ескізно охарактеризувати зміст статті. Спочатку автор наводив у вільному викладі свій лист у ЦК КП(б)У від 15 вересня 1933 р. Ретельно відтворювався той текст, що його там переклали російською мовою (так званий “Лист Сталіну”). Далі В. Винниченко викривав облудність звинувачень на його адресу, що пролунали на об’єднаному пленумі ЦК та ЦКК КП(б)У у листопаді 1933 р., й на закінчення ставив запитання: що корисніше для українського трудового народу: чи гіпотетична буржуазна, самостійна Україна, чи наявна радянська, соціалістична Україна “в тісному союзі з іншими радянськими республіками”? Висновок був такий: “Можна головою ручитися, що українська “самостійна” буржуазна влада так не дбала б за освіту, розвиток, культурність трудящих мас, як це робить тепер радвлада”³².

Аналізуючи суспільно-політичний світогляд Володимира Кириловича, І. Лисяк-Рудницький проти наведених вище слів висловив таке зауваження: “Це писалося вже після того, як “радвлада” виморила в Україні голодом кілька мільйонів т.зв. “трудящих” і коли саме відбувалося масове винищування українських культурних кадрів, включно з усією старою верхівкою КП(б)У. Можна тільки дивуватися, до яких несамовитих абсурдів доводило ідеологічне доктринерство людину, якій не можемо відмовити ані інтелігентності, ані патріотизму”³³.

Якби в той час В. Винниченко знав про голодомор, навряд чи можна було б обмежитися його звинуваченням у доктринерстві. Проте, як було показано вище, про нього він дізнався тільки в травні 1934 р. (й не повірив).

Мабуть, не слід дивуватися панегірику на адресу радянської України “в тісному союзі з іншими радянськими республіками”. До останнього Володимир Кирилович добре придивився у 1920 р., але потім була українізація. Упереджене ставлення до цієї політики у Винниченка почало змінюватися після 1925 р., коли він побачив результат: національне відродження. Після цього він готовий був забути про первинну та основну для Москви мету українізації – коренізацію диктаторської влади. Більше того, він готовий був, як це показано вище, прийняти диктатуру компартійних вождів, якщо вона забезпечила б хай навіть примусове запровадження безкласового суспільства й національне відродження в Україні.

Дивує інше: як він міг недооцінювати реальну силу свого літературного таланту, коли обертав його проти сильних світу цього? Перекладені російською мовою дві сторінки з листа Володимира Кириловича у ЦК КП(б)У виявилися визначальними для його подальшої долі. Діючи, як завжди, прагматично, Сталін не знищив останнього, як С. Петлюру, Є. Коновальця або Л. Троцького. Він просто прирік В. Винниченка на забуття.

Тим часом Володимир Кирилович 11 лютого 1934 р. поставив собі питання: чи вистачить у редакції газети “Праця” сміливості надрукувати його статтю “За яку Україну?” 21 березня він, щоправда, занотував: сміливець у Великій Україні, хто б надрукував цю статтю, був би розстріляний. А 21 червня 1934 р. через свого друга, художника Миколу Глушенка (якого небезпідставно підозрював у співробітництві з ДПУ) В.Винниченко передав півдесятка примірників брошури в радянське торгпредство у Парижі для відправлення дипломатичною поштою в Харків. Він розумів, для кого призначені примірники (“для ДПУ, Політбюра і взагалі для начальства, яке нікуди її не пустить”), але все-таки чекав на яку-небудь реакцію³⁴.

Весною 1935 р. Володимир Кирилович все ще думав, що до нього можуть прислухатися в СРСР. У “Трудовій Україні” – неперіодичному органі партії українських есерів, що виходив у Празі, він опублікував “Одвертий лист до Сталіна і Політбюра ВКП”. Задумуючи його, В.Винниченко занотував у щоденнику: “Щоб написати, треба вірити в реальність і корисність такого листа. А віри такої саме й немає...”³⁵ Тим не менше, написав та опублікував.

Навіть у середині 1935 р. Володимир Кирилович цікавився відгуками на брошуру “За яку Україну?” 17 червня він прочитав статтю колишнього члена Центральної Ради Аркадія Животка, який працював викладачем українського вузу в Чехословаччині, був йому вдячний за коректний тон відгуку й аніскільки не здивований неприйняттям національної державності у радянській оболонці замість “буржуазної”³⁶.

Ні в публічних виступах, ні у власному щоденнику В. Винниченко не признався в помилковості своїх комуністичних позицій. Тим не менше, І. Лисяк-Рудницький не помиляється, коли стверджує, що він відійшов від концепції націонал-комунізму у середині 30-х рр., тобто після винищення Сталіним та Постишевим цієї течії в українському політичному житті. Одночасно, як підкреслював І. Лисяк-Рудницький, Володимир Кирилович покінчив із марксизмом, хоча до кінця життя продовжував мріяти про “земний рай” – безкласове й неантагоністичне суспільство³⁷.

Справді, на початку і в середині 30-х рр. В. Винниченко почав розчаровуватися у комуністичній ідеї. Між словом та ділом, між теорією й практикою більшовизму пролягала безодня. Володимир Кирилович не міг зрозуміти, чому носії найбільш радикальних визвольних ідей запровадили після приходу до влади розвинуту систему державного терору.

Вивчаючи творчість В. Винниченка, Г. Костюк дійшов висновку, що саме в той час він перестав покладати надії на можливість у короткі строки, тільки за рахунок запровадження якісно іншої організації суспільства зробити життя людини щасливим. Причина провалу всіх соціальних експериментів полягала, на думку Володимира Кириловича, в природі самої людини. Щоб оновити життя на справедливих основах, остання повинна була оновити спочатку себе – свою психіку, душу, мораль, побут. Тільки нова людина здатна перебудувати світ на основі правди, добра, людяності³⁸.

Справедливість цього спостереження підтверджується щоденниковим записом від 18 липня 1932 р.: “Сучасним комуністам здається, що досить змінити соціально-економічну базу людського господарювання, і життя людей почне ставати щасливим. Але в дійсності ох як ще багато доведеться перетерпіти, поки почне творитися, дійсно, щасливе життя... Може, цілі віки минуть, поки

людство вичистить себе від чорнила феодально-буржуазного існування”³⁹.

Відомо, що В. Винниченко вже на початку 20-х рр. не поєднував свої комуністичні переконання з російським більшовизмом. Коли почалася кампанія українізації та зажевріла надія на повернення в Україну, його абстрактна віра у комуністичну ідею почала суміщатися з радянською політикою. На початку 30-х рр. вона знову стала абстрактною.

Уявлення Володимира Кириловича про комунізм як “світле майбутнє” змістилися у далеку перспективу, вимірювану століттями. Й усе-таки після побиття всіх горщиків з керівниками КП(б)У в паризькій брошурі 1934 р. “За яку Україну?” він у котрий уже раз заявив про свою відданість комуністичній ідеології.

Згадуючи цей факт, І.Лисяк-Рудницький дивується, але тут же дає ключ до його розуміння: Винниченко прощався з марксизмом, але не з тією кінцевою метою, що її ставив собі останній. Як і раніше, він прагнув “земного раю”, створення безкласового неантагоністичного ладу⁴⁰.

Володимир Кирилович до самого кінця свого життя так і не засудив комуністичної ідеології. Такий крок (комуністичну практику в сталінському Радянському Союзі він не втомлювався засуджувати) виглядав би, на його думку, незрозумілим та недоречним. Адже він перестав вірити у комунізм, але винайшов собі адекватний заміник – конкордизм, ідеї якого можна знайти вже в першій редакції його роману “Нова заповідь” (1932 р.). Цілісна теорія нового суспільного ладу викладена в досі неопублікованому післявоєнному двотомному філософському трактаті “Конкордизм”.

Останнім В. Винниченко називав систему всебічного (духовного, матеріального, правового, фізичного й ін.) погодження між людьми, засновану на колекто-кратії. Нею була названа універсальна система виробничих кооперативів, у якій всі працівники є співвласниками кожного окремого підприємства і тому мають право на свою частку прибутку.

Як тут не згадати те, що Володимир Кирилович з 1917 р. був радянцем та поділяв разом з іншими радянське гасло “Фабрики – робітникам!” Винниченкова концепція колектократії живилася й американським “народним капіталізмом”, який почав розвиватися

з кінця XIX ст. Тоді окремі приватні підприємства почали розподіляти частину прибутків між працюючими і (або) випускати додаткові акції для придбання їх членами трудового колективу.

Аналізуючи під цим кутом зору творчість В. Винниченка, Г. Костюк згадав роман “Хочу!” (1916 р.). В ньому було зроблено спробу показати творення нових соціальних відносин між працевластодатцем та робітниками на базі заінтересованості останніх у прибутках. Проповідником ідеї “отворченої вільної праці” в романі виступив молодий поет Андрій Халепа⁴¹.

Сучасна дійсність дала нам можливість перевірити ідею колекторатії на практиці. З 1991 р. почалася приватизація державних підприємств. Вона набувала різних форм, у тому числі – передачі підприємств у руки трудового колективу. Виявилося, що така схема роздержавлення найбільш невдала під кутом зору ефективності виробництва. Поведінка працюючої людини залежить від того, ким вона себе відчуває – співвласником підприємства або найманим працівником, який не повинен турбуватися про технічне переозброєння, ринки збуту продукції, умови її реалізації тощо. Найбільшою мірою на таке відчуття впливає походження одержуваного доходу. Якщо частка прибутку в доході є більшою, ніж частка заробітної плати, працівник відчуває себе підприємцем, при зворотному стані справ – робітником. Коли співвласниками є всі працюючі, одержуваний прибуток після розподілу не може перевищувати заробітної плати. Виробничі перспективи таких підприємств завжди залишалися незадовільними, поки діяла ця схема приватизації.

Оцінюючи концепцію конкордизму, І. Лисяк-Рудницький справедливо зауважив, що Володимир Кирилович належав до тих людей, які не можуть жити без утопії⁴².

Утопічність конкордизму не вимагала особливих доказів. Врешті-решт, соціальний мир не можна ототожнювати з відсутністю антагонізмів. Боротьба суперечливих суспільних сил є двигуном прогресу. І навпаки, формування гармонійного суспільства, про яке мріяв В. Винниченко, боротьба з “дискордією” пов’язані з насиллям. Прагнення “ощасливити” суспільство примусовими заходами завжди вело до протилежного: диктатури, тиранії, гноблення.

Різнопартійна українська еміграція завжди боролася не стільки з більшовизмом, скільки з інакодумачими у власних лавах. Буду-

чи породженням колосального заряду ненависті, вихлюпнутого на людське суспільство Першою світовою війною, більшовизм глибоко вплинув також на своїх ворогів. Більшою або меншою мірою противники ленінізму зробили власною філософією сповідувані більшовизмом заповіді: “Хто не з нами, той проти нас!”, “Якщо ворог не здається, його знищують!”

Представники різних політичних сил трималися командами, підтримуючи один одного. Володимир Кирилович на цьому тлі залишався самотнім, бо не зраджував своїй політичній позиції радянця після того, як більшовизм опанував ради, змінив політичну природу останніх та ототожнив їх із собою. Внаслідок цього еміграція почала сприймати радянсько-комуністичну позицію В. Винниченка як більшовицьку й вивела його із своїх лав. Але він здебільшого не переймався цим, бо завжди відчував себе представником великого колективу – українського народу. Це давало йому силу все життя керуватися обраним з юності принципом “чесності з собою”. В останньому публіцистично-мемуарному творі “Заповіт борцям за визволення” (1949), який йому не судилося побачити надрукованим, Володимир Кирилович формулював своє життєве кредо афористично: “Будь чесним з собою, себто: не ховай від себе самого правди, не лукав сам з собою, не брешти сам собі, бо, збрехавши собі, обдуривши себе, ти будеш здатний на злочинну, надзвичайно шкідливу для колективу брехню іншим”⁴³.

Виступаючи на презентації документального телефільму “Кому повім печаль мою...” (студія “Контакт”, режисер Т. Золоєв, сценарій Г. Сиваченко), Мирослав Попович підкреслив, що В. Винниченко в еміграції залишався єдиним законним представником легітимної української влади⁴⁴. Це дружно проігнороване довоєнною еміграцією спостереження абсолютно вірне. Йому першому Центральна Рада видала мандат на урядування. Отже, перші у ХХ ст. здобутки української виконавчої влади пов’язані з його іменем. На новому витку національно-визвольної боротьби він очолив верховний законодавчий орган УНР – Директорію, а Трудовий конгрес підтвердив цей мандат.

М. Попович відзначив ще одну притаманну Володимиру Кириловичу як політичному діячеві якість: “Винниченко був єдиною людиною, яка нічим себе не скомпрометувала, починаючи з 1918

року аж до кінця війни і після неї. Він не пішов на капітуляцію перед комуністами. Всі пішли: і Грушевський, і Христюк, за винятком хіба що верхівки петлюрівського керівництва. З іншого боку, він не пішов у подальшому ні на яке співробітництво з німецькими нацистами. І саме за це постраждав, вийшовши з боротьби сам-один²⁴⁵.

Сказане вище пояснює якісну зміну в становищі емігранта з Мужена (неподалік від Канн) після Другої світової війни. Сталося так, що без власних зусиль він вийшов із забуття. Після всіх пертурбацій, викликаних реалізацією у 1945 – 1946 рр. таємних ялтинських угод про видачу Сталіну підданих Російській імперії та громадян Радянського Союзу, в країнах Заходу залишилися все ж сотні тисяч українців. Політичне обличчя української еміграції істотно змінилося. До подій 1917 – 1920 рр. вона вже ставилася як до далекого минулого. Власне, ці останні об'єктивно ставали таким у світлі всього того, що трапилося з 1939 р. І на цьому тлі почала проявлятися в своєму реальному масштабі постать ще живого В. Винниченка.

Володимир Кириловичу почали писати. Зміст листів якнайкраще проаналізував він сам у червні 1948 р. в дописі до редакції газети “Українські вісті” (Новий Ульм, Німеччина). “Всі автори, – писав він, – без ніякого примусу, без ніякої користі для себе висвітлюють високу оцінку моєї громадської, політичної та літературної діяльності, називаючи мене першим головою першого уряду відродженої української Держави, незламним борцем за всебічне визволення українського народу, славним сином України, великим учителем, найбільшим, найкращим письменником сучасної України та десятками подібних назв (Я з великим зусиллям і ніяковістю переказую вислови про мене, але мушу робити це в інтересі істини). І майже всі дописувачі ставлять мені запитання в таких приблизно виразах:

“Чого ж не чути Вашого голосу в еміграції? Чому ніде не можна знайти ні одної Вашої книги? На Україні советська влада карає засланням, тюрмою і навіть смертю за тримання і читання Ваших творів, і все ж таки вся Україна, нишком передаючи з рук до рук, читає їх. А тут, за кордоном, у країнах вільного слова, немає їх ніде. В чому річ?

Коли німці захоплювали Україну, вони приваблювали на свій бік українців повідомленням, що на Україні вже сформувався український уряд під проводом Винниченка, і українські червоноармійці масово перебігали до німців, бо вони вірили в Вас...

А тут, – пишуть вони, – де живе не вигаданий німцями, а реальний Винниченко, де не німцями, а українцями формуються уряди, центри, проводи, де виробляються програми, де обмірковуються способи і форми визволення України, ніякої Вашої участі не помітно і навіть імені Вашого не згадується. А зате в величезній більшості емігрантської преси (так само, як у советській) лайки на Вас можна вчитати скільки хоч. Чим усе це пояснити?!”

“І одні з кореспондентів, – продовжував далі Володимир Кирилович, – самі пояснюють і мені, і собі це тим, що проводирі українських політичних груп бояться мене, моєї конкуренції, мого впливу на маси еміграції. Інші пояснюють, що причиною тому є розходження в поглядах між мною і тими проводирями. А ще інші, слухаючи й читаючи обвинувачення мене в комунізмі, в зраді Україні й запродавстві большевикам, з дивуванням і непорозумінням запитують:

Та як же можна таке говорити?! Адже ті самі большевики весь час називали та й тепер називають Вас “буржуазним націоналістом”, “оскаженілим самостійником”, “запродавцем капіталістам, слугою буржуазії”. Невже ж українці в еміграції цього не знають?! А як знають, то як же пояснити таке дивне, абсурдне обвинувачення?!”⁴⁶.

Цей надзвичайно прецизійний самоаналіз всебічно ілюструє всі нюанси становища, в якому опинився муженський затвірник в епоху, коли в Європі та у всьому світі починалося протистояння двох наддержав.

Змінилася історична епоха. Змінилася українська еміграція, в середовищі якої Володимир Кирилович перебував. Але не змінився сам В. Винниченко. Його письменницький хист і дар політичного аналізу, діючи в унісон, могли продукувати глибокі й точні прогнози. Він не помилявся, оцінюючи власне становище в еміграції, та не чекав у найближчому майбутньому від неї будь-яких лаврів. Як завжди, в центрі всесвіту В. Винниченка перебував український народ, його проблеми, його біль і кров.

Нові кордони соборної України були визнані міжнародним співтовариством та становили один з елементів післявоєнного світового устрою. УРСР стала членом-засновником ООН, багатьох міжнародних організацій. Однак вона, як і раніше, корилася кривавій сталінській диктатурі, яка ставилася до найбільшої національної республіки Радянського Союзу з особливим упередженням.

В.Винниченко міг боротися із сталінщиною тільки одним способом: письменницькою діяльністю. Твори, над якими він працював в останні роки життя, були художніми, але несли у собі потужний заряд спрямованої проти марксизму-ленінізму публіцистичності. Навіть, маючи під 70 років, Володимир Кирилович не втрачав якостей бійця.

Свої зусилля В. Винниченко зосередив на переробці роману “Нова заповідь”. Він працював над романом з довоєнних часів (перша редакція – 1932 р.), тепер зробив новий, короткий варіант, разом з дружиною Розалією Яківною переклав текст французькою мовою. Ця редакція побачила світ у квітні 1949 р. в паризькому видавництві. Український оригінал з’явився роком пізніше в Новому Ульмі (Німеччина), у видавництві газети “Українські вісті”.

10 травня 1949 р. літературно-артистичне товариство Клуб де Фобур влаштувало прилюдне обговорення французького перекладу “Нової заповіді”. В центрі уваги присутніх були не стільки ідеї книги, скільки особистість її автора. Головний доповідач назвав Володимира Кириловича “великою людиною європейського рівня”⁴⁷.

Книгу В. Винниченка помітили й інші французькі громадські організації. Зокрема Товариство сприяння розвитку мистецтва, науки і літератури нагородило автора срібною медаллю та почесним дипломом⁴⁸. З розгорнутою інформацією про цю подію виступив популярний паризький тижневик “Ле нувель літерер”. Професор Ілько Борщак, який постійно жив у Парижі, писав з цього приводу: “Після Шевченка і Марка Вовчка В.Винниченко є перший український письменник, що на його твір з красного письменства відгукнулася французька опінія”⁴⁹.

Після “Нової заповіді” В. Винниченко захопився романом, який став останнім у його письменницькій кар’єрі. Новий твір мало нагадував традиційний літературний. Це – роман ідей, роман

соціальної тези, роман-памфлет. Сам Володимир Кирилович називав його політичною концепцією в образах⁵⁰.

Історія написання роману вичерпно простежується за Винниченковим щоденником. Письменник приступив до роботи 26 листопада 1949 р. За три місяці була готова перша редакція. Володимир Кирилович працював, як завжди, дуже швидко. Від березня до червня 1950 р. перша редакція відшліфовувалася автором, й у міру готовності розділів вони перекладалися французькою мовою. Остаточний передрук відредагованого українського тексту завершено 28 червня 1950 р. Отже, В. Винниченко пропрацював над романом сім місяців.

До цього твору письменник поставився, як до всіх попередніх: ретельно відпрацьовував сюжетні повороти, щоб тримати читачів у постійній напрузі, турбувався про те, щоб психологічні портрети основних героїв були життєво достовірними і розгорталися з природним динамізмом, відшліфовував діалоги та описи пейзажів тощо. Разом з тим він ставив завдання висвітлити в певній життєвій ситуації свої політичні ідеї. Йому хотілося гармонізувати у цілісному творі обидва завдання – літературне й політико-філософське. Коли почалася доробка першої редакції, письменник занотував у щоденнику (запис від 27 березня 1950 р.): “Все більший і більший сумнів: чи не жертвую я літературною, мистецькою стороною ради ідейної, пропагандивної”⁵¹. Однак переживав він даремно. З літературної точки зору роман – цілком на висоті.

Володимир Кирилович довго роздумував над назвою роману. За кілька тижнів до завершення першої редакції він зважився поставити в заголовок одіозне ім’я. Запис у щоденнику від 4 лютого 1950 р. такий: “Здається, найкраща назва може бути: “Слово за тобою, Сталіне!” Слова персонажа, взяті в лапки”⁵².

Поряд з деякими класичними оповіданнями та п’єсою “Чорна Пантера і Білий Ведмідь” роман (єдиний з усіх) передбачений для текстуального й оглядового вивчення програмою середньої загальноосвітньої школи. Тому він був опублікований у 1999 р. в серії “Бібліотека школяра” видавництвом “Наукова думка”. На жаль, у цій хрестоматії через об’єктивні причини не знайшлося місця для блискучої передмови Г.Костюка, написаної до першої публікації роману. Вперше він був виданий з рукопису в Нью-Йорку у 1971 р.

Комісією для вивчення й збереження спадщини В. Винниченка при Українській вільній академії наук. Передмова обсягом 80 стор. увійшла також до книги Г. Костюка “Володимир Винниченко та його доба” (Нью-Йорк, 1980). Обидві публікації в Україні є бібліографічною рідкістю, хоча доступні спеціалістам.

Не переказуючи змісту дослідження Г. Костюка (його важко назвати передмовою), хотілося б повторити у цій статті телеграфно коротку узагальнюючу характеристику останнього і, мабуть, найбільш визначного великоформатного твору В. Винниченка:

“Головна вартість роману, на нашу думку, – в його мистецькому зображенні радянської дійсності. Психологічно-правдива атмосфера загального страху. Диявольське ламання елементарної етики в стосунках між людьми, навіть найближчими, рідними. Донощиттво як органічна властивість суспільного життя. Гостро антагоністичне станове, класове розмежування та національна нерівність між народами Радянського Союзу. Страшні народні злидні при одночасній постійній пропаганді щастя й добробуту. Загальний, зовнішньо-крикливий ентузіазм любові й відданості радянській владі при глибоко захованій загальній ненависті до неї”⁷⁵³.

Г. Костюк дивився на роман Володимира Кириловича очима репресованого. На людину з іншим життєвим досвідом, у тому числі на наших сучасників, яких сталінщина не торкнулася, роман не може справити рівновеликого емоційного впливу. Однак його об’єктивна цінність від цього не зменшується.

В липні 1950 р. В. Винниченко відсвяткував своє 70-річчя. Святкування було скромним, хоч його поздоровили багато шанувальників.

Ще кілька місяців Володимир Кирилович працював у звичному темпі. Однак з осені постійно наростала втома, а з нею – апатія. Давалася взнаки багаторічна виснажлива фізична праця. В листопаді почалися тяжкі болі у голові та горлі. Грудень і майже весь січень наступного року довелося пролежати в ліжку.

Коштів на систематичне лікування не знайшлося, але у лютому його фізичний стан дещо покращився. Та 6 березня 1951 р. о сьомій годині вечора настала смерть.

Немало істориків, від петлюрівця Зіновія Книша до комуніста Івана Хміля, закидали В. Винниченка брудними звинуваченнями,

використовуючи для цього його негативні самооцінки. Вони навіть сподівалися таким способом переконати читачів у справедливості своєї власної позиції. Однак Володимира Кириловича бруд не торкнувся. Його можна було тимчасово відсунути в тінь, а потім навіть видряпати прізвище з підручників. Однак український народ завжди прагнув свободи й незалежності. Ім'я В. Винниченка невіддільне від цих понять, і воно залишатиметься з народом. Він вже зайняв своє місце у вітчизняній історії.

¹ *Нитченко Дмитро*. Листи письменників // Березіль. – 1993. – № 7 – 8. – С. 54 - 55.

² Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Том. 1. – Мюнхен, 1983. – С. 463 - 464.

³ Там само. – С. 465 - 466.

⁴ *Винниченко Володимир*. Щоденник. – Т. 1 (1911 – 1920). – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980. – С. 445.

⁵ Цитується за: *Панченко Володимир*. Молоді літа Володимира Винниченка // Київ. – 1997. – № 3 – 4. – С. 152.

⁶ Нова Україна (Прага). – 1923. – Ч. 7 – 8. – С. 286.

⁷ Сучасність. – 2000. – № 6. – С. 94 - 95.

⁸ *Винниченко Володимир*. Щоденник. – Т. 2 (1921 – 1925). – Едмонтон – Нью-Йорк, 1983. – С. 508.

⁹ Там само. – С. 517.

¹⁰ Там само. – С. 22.

¹¹ *Лисяк-Рудницький Іван*. Історичні есе. – Том. 2. – К., 1994. – С. 98.

¹² Там само. – С. 106.

¹³ ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4.

¹⁴ *Винниченко Володимир*. Щоденник. – Т. 2. – С. 282.

¹⁵ *Жулинський Микола*. Голгофа українця Володимира Винниченка // Винниченко Володимир. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – С. 126.

¹⁶ *Винниченко Володимир*. Щоденник. – Т. 2. – С. 528.

¹⁷ *Мишук Р.* (упорядник). Листи В. Винниченка до А. Приходька // Слово і час. – 1990. – № 2. – С. 29.

¹⁸ *Єфремов С.* Щоденники. 1923 – 1929. – К., 1997. – С. 267 (запис під 17 серпня 1925 р.).

¹⁹ Там само. – С. 285.

²⁰ *Лисяк-Рудницький Іван*. Вказ. праця. – С. 107.

²¹ *Єфремов С.* Вказ. праця. – С. 450.

- ²² *Винниченко Володимир*. Щоденники // Київська старовина. – 2000. – № 3. – С. 157.
- ²³ *Винниченко Володимир*. Щоденники // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 70.
- ²⁴ Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 293.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ *Винниченко Володимир*. Щоденники // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 70.
- ²⁷ Там само. – № 6. – С. 85.
- ²⁸ Там само. – С. 87.
- ²¹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 6205. – Арк. 13.
- ³⁰ Там само. – Арк. 14.
- ³¹ *Винниченко Володимир*. Щоденники // Київська старовина. – 2000. – № 6. – С. 84.
- ³² ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6443. – Арк. 41.
- ³³ *Лисяк-Рудницький Іван*. Вказ. праця. – С. 107.
- ³¹ *Винниченко Володимир*. Щоденники // Київська старовина. – 2000. – № 6. – С. 84 – 86.
- ³⁵ Там само. – С. 90.
- ³⁶ Там само. – С. 91.
- ³⁷ *Лисяк-Рудницький Іван*. Вказ. праця. – С. 107.
- ³⁸ *Костюк Г.* Записки Володимира Винниченка // Володимир Винниченко. Щоденник. – Т.1 (1911 – 1920). – С. 22-23.
- ³⁹ *Винниченко Володимир*. Щоденники // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 66.
- ⁴⁰ *Лисяк-Рудницький Іван*. Вказ. праця. – С. 107.
- ¹¹ *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його доба. – Нью-Йорк, 1980. – С. 77.
- ¹² *Лисяк-Рудницький Іван*. Вказ. праця. – С. 108.
- ⁴³ *Винниченко Володимир*. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – С. 8.
- ⁴¹ *Попович Мирослав*. “Я роблю так і інакше робити не можу...” // Слово і час. – 2000. – № 7. – С. 56.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ *Нитченко Дмитро*. Вказ. праця. – С.52 - 53.
- ⁴⁷ *Сиваченко Галина*. “Кому повім печаль мою?...” (Неопубліковані щоденники В.Винниченка) // Київська старовина. – 2000. – № 3. – С. 150.
- ⁴⁸ *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його доба. – С. 71.

⁴⁹ *Ворщак І.* “Нова заповідь” у Парижі // Україна (Париж). – Збірник четвертий. – 1950. – С. 289.

⁵⁰ *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його доба. – С. 83.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само. – С.82.

⁵³ Там само. – С. 78.

ІСТОРІОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Я беру на себе трудну річ: дати повну, правдиву картину боротьби українства за визволення своєї нації... Я вживу всіх усиль, щоб одсунути від себе всяке національне чи партійне лицеприйняття, одійти від усяких особистих симпатій чи антіпатій і розглядати весь хід нашого руху в усій об'єктивності... Я не хочу писати історії в академічному значінню цього слова. Це мають пізніше зробити фахові дослідувачі. Моя мета перейти через усі етапи не-давно-минулого, зв'язати їх, одкинути неважне й дати суцільний образ цих і радісних, і болючих часів нашої нещасної історії.

*Володимир Винниченко.
“Відродження нації” (1919 р.)*

У словах В.К. Винниченка, що взяті за епіграф до розвідки про його історіософські погляди, подається обґрунтування одного із багатьох постулатів філософії історії, які є характерними для його творчості: виділення найбільш важливих етапів, з'ясування логіки тривалого історичного процесу, абстрагування від деталей, відхід від власне академічного стилю викладу матеріалу. Це все можна назвати елементами історіософської системи В.К. Винниченка, адже важко стверджувати, що він узагальнив свої погляди в струнку, чітку історіософську концепцію. І це буде правильно, бо таких системних праць у нього ми не знайдемо. В.К. Винниченко належить до тієї плеяди українських діячів і науковців, сторінки життя і діяльності яких, теоретичну спадщину і внесок у формування національної свідомості нашого народу ще варто в повному обсязі повернути Україні, переосмислити і звільнити від багаторічних нашарувань фальсифікацій і політичних ярликів. Як і багато інших представників української еліти, здатних саме до української історичної рефлексії, тобто до самоаналізу історичного шляху, відображення, переживання і постійних роздумів над

минулим народу, власного ставлення до його долі, осмислення свого місця у загальному історичному процесі, В.К. Винниченко був надовго викреслений з нашої історії, а якщо й згадувався, то тільки з негативними характеристиками. Один із цікавих епізодів навколо можливого повернення спадщини Винниченка в Україну наводить у своїх щоденникових записах П.Ю. Шелест (21 липня 1969 р.): “Стало відомо, що у Колумбійському інституті є щоденники Винниченка. Треба було б мати їх для історії, для нащадків. Але думаю, що це не підтримає Москва, і ще можуть звинуватити у “націоналізмі”. У Москві є “політичні діячі”, які бояться всього неросійського, більше того, ставляться до такого з певною недовірою, навіть зневагою, проявляють махровий великодержавний шовінізм. До таких діячів найперше відноситься Суслов”¹. Але не тільки російські шовіністи не пускали Винниченка в Україну. Про інший епізод з цієї ж теми згадував Віталій Коротич: “Я виступив з пропозицією видати Володимира Винниченка, довго її обґрунтовував, цитував знамените винниченківське оповідання “Поміркуваний та щирий” і т. д. Промову мою зустріли бурхливими аплодисментами. Була створена комісія з його видання, Шелест цю справу схвалив. Але тут же у Львові знайшовся український суперпатріот, який прокричав: нарешті більшовики видадуть прем’єр-міністра часів Директорії і т.п.! Комісію блискавично розпустили, Винниченка остаточно заборонили. Пізніше при зустрічі Шелест мені сказав: “Ну що, побачив, що ваші ідіоти роблять?” Я тоді зрозумів, що він [П.Ю. Шелест] не такий простий і дурний...”². Йшлося про 1965 р. – з’їзд письменників України.

Системне вивчення усєї творчої спадщини Володимира Винниченка (публіцистики, літературних творів, епістолярії) дає змогу говорити нині про певні, чітко окреслені його історіософські погляди. Можна стверджувати, що справді філософський, рефлексивний підхід до аналізу подій української історії у нього був, і він пронизує всю творчість Винниченка. Чого тільки варта його знаменита фраза про “нешасну”, “безпорадну українську історію”, яку треба читати тільки з бромом. Дуже сучасними видаються його ідеї гідності людини як центральної теми історії, ідеї (концепції) “конкордизму” (що пізніше називатимуть теорією конвергенції) та “колектократії” тощо.

Як формувались історіософські погляди В.К. Винниченка і до яких висновків він дійшов, вдаючись до філософського, рефлексивного осмислення історії?

Про світогляд Володимира Винниченка написано дуже багато. Варто назвати в першу чергу роботи І. Лисяка-Рудницького, В.Є. Панченка, Н. Кичигіної, В.Ф. Солдатенка, Г.П. Бежнар, Г. Сиваченко та ін.³ Його друг і сподвижник Олександр Шульгин стверджував, що “концепційно Винниченко визнавав марксизм, хоч на його ідеології сильно позначилися впливи західного лібералізму й гуманізму. На еміграції Винниченко розробив власну суспільно-світоглядну систему так званого конкордизму. Політично Винниченко хитався між українською національною самостійницькою платформою і концепцією української совітської республіки”⁴. Досить різко-критично щодо світогляду Винниченка (а в прямій залежності від нього перебуває й історіософська система письменника) висловлювався І. Лисяк-Рудницький: “Утопійний характер Винниченкової соціально-економічної концепції проявився... в спрощеному егалітаризмі. Його розум відмовлявся сприйняти просту істину, що “пани й буржуї” не тільки “розкошують”, але теж виконують певні потрібні суспільні функції... Винниченко виправдував запроваджені більшовиками системи терору... Винниченко відкидав парламентарний лад...”⁵.

Окремо висловився І. Лисяк-Рудницький щодо “специфіки Винниченкового марксизму”: “... його марксизм був своєрідний. Недаремно Ярослав Пеленський колись назвав Винниченка “нешлюбною дитиною Карла Маркса з вродливою й темпераментною українською молодницею... З вченням Маркса-Енгельса Винниченко сприйняв тільки есхатологічно-утопічну, але не пізнавально-наукову частину... Винниченка можна вважати ідеологом українського націонал-комунізму”⁶. Можна стверджувати, що згодом, десь у середині 1930-х рр., В.К. Винниченко відійшов від націонал-комунізму (це можна логічно простежити за його щоденниками та літературними творами), але він ніколи відкрито не признався в помилковості своїх марксистських і комуністичних позицій. За це він піддавався і піддається різкій критиці. Професор О.О. Боргардт писав, звинувачуючи Винниченка в нерозумінні суті російського соціалізму: “Нема жодних підстав відносити його до українських націоналістів;

українство він сприймав у виключно декоративний спосіб, а на це держави – не потрібно”⁷. Оцінюючи літературний спадок В.К. Винниченка, О.О. Боргардт називав його еклектиком, з помітним впливом експресіонізму, ніцшеанського культу сильного героя.

Дослідник літературної спадщини і життя В.К. Винниченка В.Є. Панченко виділив у світогляді письменника його ідеали, переконання і ціннісні орієнтації. Головний ідеал – “прислужитися нашій національній справі”, щоб українська нація утвердила себе політично й культурно, “ми мусимо стати нарівні з передовими націями”. Що ж до переконань, які визначали напрям мислення і дій, систему мотивів і установок, то Винниченко був революціонером-практиком. За оцінкою В.Є. Панченка – соціал-демократом з ознаками дуалізму, тобто прагненням “згармонізувати соціальну й національну ідеї”.

Соціаліст Винниченко ненавидів старий (буржуазний) світ з його соціальними контрастами і кривдами, національною безправністю України. Внутрішня установка на боротьбу за світ новий, який малювався в уяві з усіма крайнощами соціалістичного утопізму (фізичне знищення панівних класів, встановлення диктатури пролетаріату, ліквідація приватної власності, заперечення “буржуазної моралі”, відкидання інституту сім’ї, “перебудова” людини), – була, за словами В.Є. Панченка, органічною для В.К. Винниченка, якого, здається, ніколи не покидала ідея загальної гармонії, щасливого облаштування життя⁸.

Підхід до осмислення історичних процесів реалізовувався у В.К. Винниченка через сформовану у нього цілком визначену систему ціннісних орієнтацій. Аксиологічні пріоритети Винниченка мали такий вигляд: 1) політичні цінності: революційне визволення українського суспільства з-під влади російського самодержавства; 2) філософські цінності: повнота життя, суспільна гармонія; 3) моральні цінності: принцип “чесності з собою”, культ природності, індивідуалістські тенденції, вільні стосунки між статями; 4) естетичні цінності: поєднання європейського художнього досвіду і оновлення національних традицій.

Якими були основні принципові підходи В.К. Винниченка до трактування й оцінки історичних подій, що розкривають його самотню історіософію?

Ще в дожовтневий період В.К. Винниченко центральною темою своєї творчості обрав людську гідність, заперечення панування над людиною “обов’язків з примусу”. В ім’я людської особистості він насправді ненавидів страховисько, яке зветься “ми”, цей молох, що за якомось правом “простягає свої залізні руки і мене, розтирає мою душу і моє “Я””. Звертаючись до середовища революційної інтелігенції, в якому йому довелося жити і діяти, письменник змалював складний світ життя і душевних переживань своїх героїв, злеті надій і розчарування поразками, пошук спокою в ім’я свого “Я”, власної совісті, а не в опорі на голі абстрактні моральні принципи, що їх нав’язують людині ззовні. Адже людина – не автоматична машина, наповнена голими принципами, а жива істота, що живе в певному середовищі, діє за певних обставин.

В.К. Винниченко був твердо переконаний в тому, що неможливо досягти перебудови морального світу людства, перебудови царства обману, насильства, брехні, експлуатації засобами тієї ж брехні, обману, несправедливості. Усвідомлював він також, що і в революцію йшли з різними цілями: одні, щоб дійсно послугувати людям, інші – аби на загальному тлі боротьби стати майбутніми генсеками, піднятися над масою знедолених, домогтися задоволення своїх інтересів або влади, влаштувати своє власне життя. Як тенденція останнє відбилося в різного роду революційних партіях (не тільки в більшовицькій, хоча саме в ній найповніше проявилося прагнення до авторитаризму, перетворення партії в особі її вищих керівників на деспота).

Обстоюючи національну незалежність України, розв’язання національного питання В.К. Винниченко пов’язував з демократичним розвитком (національним і соціальним), що унеможлиблює будь-які форми насильницької централізації, панування одного народу над іншим. Національне він розумів у вимірах загальнолюдського. Загрозу демократичному та національному розвитку України В.К. Винниченко вбачав у відсутності єдності та згуртованості українського народу, а особливо його проводу. Майбутнє України пов’язував з вільною, рівноправною, справедливою федерацією, яка відповідає цілям соціального прогресу, проте не має нічого спільного з “єдинонеділимим мисленням” та діями. Така федерація має будуватися на засадах самостійної державності, цілковитої

незалежності України, збереженні української мови в усіх інститутах, урядових установах, школах, активізації національної самосвідомості народу в розбудові своєї державності, розвитку культури. Цілком зрозуміло, що В.К. Винниченко прихильно поставився до організації СРСР, однак виступав з принциповою і значною мірою виправданою критикою національної політики більшовиків і радянського уряду за недооцінку ними національних інтересів та обмеження національних прав республік.

* * *

В.К. Винниченко залишив після себе значний творчий доробок, що складається з понад 100 оповідань, п'єс, сценаріїв, публіцистичних статей, 14 романів.

Частина їх, на жаль, не опублікована й досі. Серед невидрукованого творчого здобутку письменника великий трактат “Конкордизм”, що містить виклад його соціальної й етичної концепції, розробці якої В.К. Винниченко присвятив усе своє життя.

Вихідним для В.К. Винниченка є переконання, згідно з яким справжнім спрямуванням філософського пошуку взагалі має стати обґрунтування шляхів до щасливого життя людини. Актуальність філософії щастя зумовлена тим, що впродовж усієї дотеперішньої історії людство так і не спромоглося виробити продуктивної програми боротьби з нещастям й побудови щасливого життя. Тож “конкордизм є система методів і правил боротьби з нещастям, яке панує над людством протягом величезної частини його історії”.

Суть цього підходу полягає у переконанні, що причиною негараздів людських є їхня гріховність, непослух Божим заповідям. Власне, аналогічним є розуміння й прихильників різноманітних систем соціалізму, комунізму, лібералізму, націоналізму, демократизму тощо, які вважають себе антирелігійними. Адже й вони “причину нещастя покладають, по суті й головним чином, у злій моральності певних груп людства – царів, королів, патріархів, феодалів, капіталістів і т. д.”.

Головною перешкодою на шляху реалізації цього запалу є соціально-економічна нерівність, яка від давнини й дотепер панує в людському житті. З огляду на це для В.К. Винниченка як переконаного соціаліста неприйнятним є капіталізм, що передбачає панування приватної власності й заснованої на цьому нерівності. Не менш

неприпустимим є “криваво-революційний спосіб будування щастя”, що здійснювався в СРСР. Адже здійснена в СРСР заміна “приватного капіталізму державним” не знищила, на думку В.К. Винниченка, причин соціальної нерівності. “...Під перефарбованою шкаралупою лишаються всі сутні риси капіталізму – робітнича надвартість, визиск, нерівність, панування, неекономність, нерен-табельність, марнотратство і таке інше...” Збереглась і національна нерівність – “за “Союзом” немов би вільних, незалежних національних республік виростає все та сама Росія, стара, “єдина неделима” “тюрма народів””.

Реальний вихід В.К. Винниченко вбачає в утвердженні замість приватної чи державної колективної власності: “Не націоналізація, а соціалізація. Краще сказати: колектократія, себто влада колективу. Ще простіше...: організація кооперативів, продукційних, торговельних, фінансових, аграрних і таких інших, колектократизація всього національного господарства”.

У соціально-економічній програмі В.К. Винниченко розвиває свою ідею про колектократію, формуючи перше правило колективної моралі: “Будь погоджений з індивідом”. Найкращим виявом дії цього правила й має стати “економічна демократія, або краще, економічна колектократія”.

Політична програма повинна звільняти від догматизму, тоталітаризму, диктатури, стверджуючи натомість принципи демократії, сутнісною рисою якої є свобода. У сфері міжнародних відносин В.К. Винниченко, всупереч породженій дизконкордизмом “пошесті націоналізму”, “національного егоїзму”, передбачає необхідність встановлення “Світової Економічної Федерації з єдиним планетарним господарчим планом”.

Отже, підсумовував В.К. Винниченко, реалізація настанов конкордистської етики передбачає оздоровлення кожного індивіда, всіх людських колективів у всіх сферах життя: економіці, моралі, праві, науці, літературі, мистецтві, у сфері шлюбних, родинних відносин, “все згори донизу необхідно має набрати іншого характеру, ніж у суспільстві дизконкордистському”.

Рукопис трактату датований 1938 – 1945 рр., передмова, що відкриває його, – 1948 р. Коли В.К. Винниченко завершив трактат, йому залишалося тільки три роки життя. Так і не судилося авто-

рові побачити свій твір надрукованим. На жаль, і дотепер рукопис “Конкордизму” так і не опублікованим зберігається в архіві письменника в Колумбійському університеті США. Трактат – це один із зразків започаткованої ще з часів Платона традиції філо-софської утопії, але утопії продуктивної, такої, що не лише засвідчує потужний гуманістичний потенціал її автора, а й досі може слугувати ідеальним дороговказом на шляху до побудови рівноправного, демократичного суспільства на планеті Земля.

У творчості Винниченка виразно проявляється екзистенціальний підхід до міркувань про сенс цивілізації; “Прогрес, рух уперед. Куди уперед? Що, буде більше фабрик, аеропланів, радіо, електрики? Чи в цьому прогрес? А чи ж більшою буде сума радощів відносно суми страждань? Чи ж більшою?.. Хай мені по совісті скажуть, чи меншою стала в нашому столітті сума страждань порівняно з сумою радощів людських. Меншою... ніж, наприклад, у якому-небудь п’ятому, дев’ятому столітті? Ніхто не може цього сказати” (“Рівновага”). Хвилює Винниченка й питання, чи має сенс діяльність рево-люціонерів: “Ми – худі, фанатичні аскети, ми пустельники, що йдемо на жерців пишних храмів, де стоять божки... Ми хочемо вигнати одгодованих жерців, щоб їхнє місце зайняли худі аскети... Але самі божки, самі скрижалі – незмінні, вічні, єдині, закам’янілі “мусять лишитися” (“По-свій”). Виразно чуються у нього й екзистенціальні мотиви “межових” ситуацій: “Все дурниця, і мораль, і кохання, і життя – є тільки один біль. Та хіба ще смерть...” (“Записки кирпатого Мефістофеля”). Водночас оптимістичним гімном радості єднання людини з природою, з цілим космосом, безпосереднього прилучення людства до енергії сонця звучить роман “Сонячна машина”.

Розглядаючи світогляд В.К. Винниченка та його історіософську систему, слід звернути увагу на “живучість” його ідей. Ще І. Лисяк-Рудницький у 1980 р. відзначав, що Винниченко являє собою предтечу сучасної “нової лівиці” або одного з її відламів⁹. Мались на увазі ті елементи, які розчарувалися в офіційному радянському комунізмі, але й не сприйняли устрою “буржуазної”, парламентської демократії. Їх єднає з Винниченковою ідеологією конкордизму ідеал “повороту до природи”, пацифізм, творення малих комун-громад, сексуальна свобода, безпосередня демократія.

Міцність історіософського підґрунтя творчості В.К. Винниченка стверджується прогностичністю його роздумів на теми української історії. Дослідники, зокрема В.Є. Панченко, не випадково відзначали особливість щоденників письменника – вони не стільки фіксували минуле, як окреслювали контури майбутнього.

В 1948 р. В.К. Винниченко опублікував статтю “Була, є й буде”, в якій він влучно оцінив політику Москви щодо участі України в ООН та спрогнозував подальші події: “Ми розуміємо, що для Москви Україна в ООН є тільки декорація, у цій кон’юнктурі корисна їй. Ми знаємо, що коли настане час викидання на горище всіх декорацій ленінсько-сталінського комунізму, то України в тому числі не буде.

Не буде, по-перше, тому, що світові демократичні держави так легко, як диктатури, не викидають на горище свої принципи, визнання вирішення, що коли б настав час ліквідації СРСР, то Україна, прийнята в ООН як рівноправна, самостійна держава, мала би усі права перед усім світом на своє самостійне даліше існування.

...Не спините ви нашого прагнення волі й незалежності. І в якій би формі, чи то царсько-валуєвській, чи в демократично-“федеративній”, чи в большевицько-союзівій ви не заперечували її й не кричали: “Не било, і нет і бить не может!”, ми з тою самою непохитністю будемо вам відповідати і словом і чином: “Була, є й буде!”¹⁰.

А в щоденниковому записі за 30 березня 1945 р. В.К. Винниченко підсумував своє бачення головніших етапів новітньої історії України: “Я пройшов три фази боротьби за самостійність і незалежність української нації. Перша: боротьба за самостійність і незалежність культури в формі автономії України. Друга: боротьба за політичну незалежність в формі самостійності Української держави. Третя: боротьба за самостійність і незалежність соціалістична в формі Республіки Радянської. Всі три форми незалежності й самостійності не дали українській нації. Тепер я розпочинаю боротьбу за ту саму незалежність і самостійність у вищій формі конкордистській”¹¹.

¹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду. – К., 2003. – С. 310.

² Там само. – С. 714.

³ *Лисяк-Рудницький І.* Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань // *Історичні есе.* – Т. 2. – К., 1994. – С. 95-112. *Панченко В.* Марксист, який хотів залишитися українцем: Володимир Винниченко // *Україна Incognita.* – К., 2002. – С. 271-282; *його ж.* Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості. – К., 2004; *Кичигіна Н.Р.* Політичні погляди В.К. Винниченка // *Політологічний вісник.* – К., 1993. – Ч. II; *її ж.* Політична концепція В.К. Винниченка // *Політологічні читання.* – 1994. – № 2; *Солдатенко В.Ф.* Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка в добу української революції // *Український історичний журнал.* – 1994. – № 6. – С. 15-25; *Бежнар Г.П.* Екзистенційні мотиви в творчій спадщині В. Винниченка // *Атеїстичний вісник.* – 2004. – № 12; *його ж.* Екзистенційний дискурс творчості В. Винниченка // *Мультиверсум. Філософський альманах.* – № 40. – 2004; *Сиваченко Г.* “Конкордизм” Володимира Винниченка в екзистенціалістському дискурсі // *Слово і час.* – 2002. – № 9.

⁴ *Шульгин О.* Винниченко Володимир // *ЕУ.* – Т. 1. – Львів, 1993. – С. 248-249.

⁵ *Лисяк-Рудницький І.* Назв. праця. – С. 101.

⁶ Там само. – С. 106.

⁷ *Боргардт О.* Аналітична історія України. – Ч. II. – Донецьк, 2002. – С. 278.

⁸ *Панченко В.* Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості. – К., 2004.

⁹ *Лисяк-Рудницький І.* Назв. праця. – С. 109.

¹⁰ *Боргардт О.* Назв. праця. – С. 288.

¹¹ *Винниченко В.* Щоденники (1926 – 1951) // *Київська старовина.* – 2000. – № 3 – 6; 2001. – № 1 – 6; 2002. – № 1, 3 – 5.

ЛИСТИ В. ВИННИЧЕНКА ДО Є. ЧИКАЛЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЙОГО ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Листування Володимира Винниченка з відомим українським громадсько-політичним і культурним діячем, меценатом, мемуаристом, близьким приятелем Євгеном Чикаленком (1861 – 1929) належить до тривалого, колоритного за інформацією й відвертого епістолярного діалогу між двома непересічними постатями своєї доби, яких зближували спільна громадянська позиція, глибока любов до українства та мрія про його самостійницьке державне існування. Ці спільності зв'язали В. Винниченка з Є. Чикаленком на довгі роки тісного приятельства, яке виражалося у матеріальній і моральній взаємодопомозі, часто гострих суперечках та відвертих дискусіях, які мали виключно щиро-приятельський пафос. Досвідченіший і поважний пан-поступовець, виразник ліберально-демократичних поглядів, Є. Чикаленко ніколи не намагався в чомусь докорити свого молодого, амбіційного і запального приятеля, але безжалісно критикував його письменницький стиль у виборі тем та komponуванні творів, побудові сюжетів, які письменник обирав, орієнтуючись на модерністські тенденції у тогочасній художній літературі. Є. Чикаленко бачив свій приятельський обов'язок у тому, щоб допомогти письменникові-початківцю стати на шлях справжньої творчості, відійти від нехудожніх та тимчасових літературних напрямів, які не приносили слави справжньому майстрові пера.

Листи В. Винниченка, які будуть використані у запропонованому огляді, переважно опубліковані. Їх виявила, упорядкувала до друку та опублікувала у періодичних виданнях доктор історичних наук Н. Миронець. Спочатку вибірково листи публікувалися у газеті “Українське слово”¹.

Частину цих же листів Н. Миронець у співавторстві з В. Панченком опублікувала у літературному часописі “Вежа”, супроводжуючи їх вступною статтею та більш широким коментуванням².

Основний же масив взаємного листування В. Винниченка з Є. Чикаленком опублікований Н. Миронець у журналі “Пам'ять

століть”³, це 101 одиниця взаємної кореспонденції, яка охоплювала період від 30 травня 1908 до 29 листопада 1912 р. У передмові упорядниці відзначила такі особливості запропонованого епістолярію: відвертість кореспондентів, щире висловлення ними своїх думок, оцінок, громадської позиції, наявність у листах пласту неповторної просопографічної інформації, яка передавала психологічний та фізичний стани кореспондентів у різні роки і під впливом певних життєвих обставин.

Крім того, Н. Миронець виявила й опублікувала три листи В. Винниченка до Є. Чикаленка за 1917 р.⁴. Вони проливають світло на початковий період участі кореспондента у перипетіях української революції. Також В. Панченко опублікував цінні листи В. Винниченка до Є. Чикаленка 1920 рр., виявлені ним у Колумбійському університеті, в особовому фонді В. Винниченка⁵. Вони відображають рефлексії відомого політика після поразки революції, його ідейні орієнтири у складний і драматичний період краху українських планів та задумів, на відстані від України, яку він так безмежно любив і все життя мріяв жити і працювати для її блага.

Окремі сюжети вказаного інформативного епістолярію вже висвітлені дослідниками у спеціальних розвідках⁶. У цій статті проаналізуємо інформацію листів, яка відображала громадсько-політичну діяльність В. Винниченка у різні періоди його життя і яка переконує, що в її основі лежала національна ідея, адже політик зізнавався, що дороговказом у його соціально-політичній позиції завжди були національні пріоритети. Провідним мотивом його життя були слова із листа до Є. Чикаленка за 21 січня 1908 р.: “Поки я почуваю в собі сили, я постараюсь зробити все, щоб прислужитись нашій національній справі. Всякими путями, всякими способами, а ми мусимо стати нарівні з передовими націями. Це мета, для якої варто жити і працювати”⁷.

Зазначимо, що листування В. Винниченка з Є. Чикаленком тривало з 1902 до 1917 р. включно і відновилося через рік у 1919 р., коли обоє опинилися в еміграції. Обмін думками, враженнями, рефлексіями між кореспондентами тривав до останніх днів життя Є. Чикаленка. Про це свідчать спогади про нього І. Бочковського⁸, у яких автор писав, що Є. Чикаленко за кілька днів до своєї смерті написав листівку до В. Винниченка з проханням допомогти визво-

лити арештованого в Україні сина Івана і перебратися йому за кордон. Згодом цю ж саму інформацію він продиктував В. Короліву-Старому, який йому привіз адресу В. Винниченка. І. Бочковський згадував, що текст листівки і листа був ідентичним, і тому адресатові був відправлений автограф, написаний рукою Є. Чикаленка.

Отже, листування В. Винниченка з Є. Чикаленком тривало понад чверть століття. Відвертий і високоморальний Є. Чикаленко, який знав ціну людям, поважав свого молодшого на 19 років приятеля за його щирість і відвертість, за те, що він говорив з ним у листах “як сам із собою”, а тому вибачав йому всі помилки і навіть фатальну, 1919 р. Поважний громадський діяч зізнавався, що його основним пріоритетом у стосунках з людьми був етичний ценз і моральна чистота, незалежно від їх світогляду або політичних переконань. Він писав В. Липинському в 1923 р. про своє ставлення до В. Винниченка, з яким його розвели на протилежні сторони барикад події Української революції: “Я настільки толерантний, що не змінив свого відношення навіть до Винниченка, хоч ми стоїмо на протилежних бігунах, бо знаю, що він щиро помиляється”⁹. Ця щирість з обох боків стала основою взаємних симпатій та довголітнього приятельства, незважаючи на належність діячів до різних соціальних верств та політичних груп.

У листах вимальовується громадська сутність В. Винниченка, адже він зізнавався, що не мислив свого життя без громади і діяльності на її ниві. У період вимушеної еміграції, яка відірвала В. Винниченка від українського життя, громадсько-політичною діяльністю він майже не займався. Допускаємо, що це й було причиною його депресивного психологічного стану, творчих невдач, розчарувань і хвороби, про яку він писав у листах. Бо активна натура бажала горіти у невсипучій громадській праці, а не тліти, живучи “мишкою у нірці”, ховаючись під чужими прізвищами та іменами. Лише обставини вимушеної бездіяльності провокували хворобливий стан молодого письменника й політика. Він зізнавався, що на чужині його не приваблювали ані краєвиди європейських курортів та міст, які лише на відстані здавалися “справжніми Вавилонами”, а в дійсності були чужими, холодними і шкідливими для здоров'я В. Винниченка. Як свідчать листи, найскладнішими стали перші роки еміграції, яка розпочалася після третього арешту

за належність до УСДРП і виходу В. Винниченка до суду на волю під заставу у 500 золотих рублів із Лук'янівської в'язниці. Це період творчих і особистих невдач, психологічного розладу, до якого В. Винниченка призвели матеріальна скрута, відірваність від Батьківщини, яка невиліковною раною лежала на його серці протягом усіх років перебування за кордоном.

Зазначимо, що інформації про громадсько-політичну діяльність В. Винниченка у листах 1902 – 1916 рр. обмаль, бо вузькою у той період була ця діяльність. Її обмежувало нелегальне становище кореспондента та й неможливість у листах обговорювати партійно-політичні сюжети, оскільки у Росії повсюдно практикувалися перлюстрації кореспонденцій політично неблагонадійних діячів. Тому В. Винниченкові із конспіративних мотивів часто доводилося підписуватися у листах ініціалами, або чужими прізвищами, а Є. Чикаленкові для застережень вживати езопову мову. Через те особливо цінної інформації щодо партійних поглядів В. Винниченка листи цього періоду не відображають, хоча й містять окремі важливі відомості. Зокрема, видно, що В. Винниченко в еміграції залишався членом соціал-демократичної партії, у лавах якої перебував до 1919 р. За кордоном він познайомився з російськими соціал-демократами – Горьким, Богдановим, Луначарським, які запропонували йому співробітництво у женецькій російській пресі, з якою співпрацював і Ленін. Але рішення на цю пропозицію він не міг прийняти одразу і без вагань¹⁰, бо мав серйозні розходження з російськими соціал-демократами, наприклад, у поглядах на актуальне питання їхніх доктрин: індивідуалізм і колективізм. Луначарський, Богданов та Горький звинувачували його твори в індивідуалістичності, а В. Винниченко доводив, що індивідуалізм – це риса, притаманна усім живим людям, незалежно від політичних і партійних поглядів, його ж опоненти заперечували притаманність індивідуалізму соціалістам¹¹.

Скептично В. Винниченко ставився і до галицьких політиків-рутенців, з якими зустрічався, проживаючи у Львові у 1905 р. Він з ними вів постійні дискусії і був учасником їхніх окремих заходів, зокрема, демонстрації з нагоди 250-ліття облоги Львова Б. Хмельницьким. Кореспондент описував, що ця демонстрація була безцеремонно розігнана поліцією, а він особисто в ході подій поніс

моральні й матеріальні збитки: двічі отримав нагайкою по спині та загубив у цьому “мізерному скаженію” окремі речі. В. Винниченко також був очевидцем багатолюдного страйку 28 листопада 1905 р. у Львові з приводу виборів, відзначав його масовість, хід та віддалене ставлення галичан-рутенців до України, про яку вони говорили, за його словами, ніби про позаокеанські острови. В. Винниченко повідомляв, що УСДРП підготувала законопроект, за яким рутенці не мали права жити на території України більше 3 днів¹².

Стає відомо, що у 1905 р. українські соціал-демократи збиралися на громадські кошти своїх членів започаткувати видання власної газети. До цієї ідеї, як видно, приєднався і В. Винниченко. Він інтенсивно писав твори до різних видань, щоб заробити собі пай у розмірі 300 крб. на запроєктоване видання, але до кінця 1905 р. доля газети не була вирішена, і В. Винниченко причину того бачив у фінансових проблемах.

У листах В. Винниченко, збентежений неприхильним ставленням українського громадянства до більшості його творів (негативними рецензіями на них, звинуваченнями його у аморальності, порнографічності окремих творів, закликами до окремих видань не друкувати їх), часто аналізував своє місце в українському суспільстві. Йому здавалося, що він потрапив до нього випадково і був чужим для українців різних громадських напрямів. Це усвідомлення насильної відчуженості від рідного і святого було особливо гіркою пігулкою для цього свідомого українця. Він писав в одному з листів: “Я бачу, що з’явився в укр[аїнському] громадянстві якомсь чудно, наче збоку втисся і завжди був якийсь чужак серед всіх тих старих і молодих “Громад”. Єдино, де я себе гарно і своїм почував, це в тому укр[аїнському] суспільстві, з яким ходив на заробітки”. [...] “Громадкам” же й “громадянам” я зовсім чужий”¹³.

Отже, на чужині В. Винниченко потерпав не лише від ностальгічних рефлексій, а й від конфлікту з українським громадянством, яке склалося через нерозуміння останнім його творчості. Володимир Кирилович писав, що його творів не розуміли навіть однопартійці, а тому підсумовував: “Нема майже нізвідки ніякої піддержки. Вічна лайка, вічна боротьба, це зломлює. [...] Коли нікого не бачиш, а вичитуєш про себе тільки брудні пльотки, лайки, натяки, стає нудно”¹⁴. Цей висновок був особливо невтішним на тлі зізнання ко-

респондента, що “людина я громадська, без людей жити не можу”. Але все ж молодий політик вірив, що згодом знайде своїх однодумців і громадське середовище, яке його зрозуміє і гідно оцінить, бо бажав, як і всяка людина, заслуженої слави, яка була, за його словами, ознакою життєздатності. В одному з листів В. Винниченко писав: “Я не кажу, що не хочу слави; навпаки, хочу “ї то дуже”, як говорять рутенці, бо слава, по моему, є корисність людям, цінність, сила, життєздатність. Бути сильним, цінним, життєздатним, це моє найщиріше бажання”¹⁵. Він щиро заздрило усім своїм землякам, які жили й працювали в Україні на різних поприсах, а особливо на ниві національних справ, бо писав: “Як я заздрю всім вам, що ви можете жити – брати участь навіть в бруді нашого життя. Тоскно мені, Євг[ене] Харл[амповичу], без руху, без акції, без реального будування того, коло чого ви всі маєте спромугу ходити”¹⁶.

Тому з перших років свого життя на чужині В. Винниченко мріє про мандрівку в Україну, для того щоб оживити свій занепалий дух та набратися живих вражень для літературних творів. Вже влітку 1908 р. він писав: “Хочу їхати я, Євг[ене] Харл[амповичу], на Україну. Нудно мені тут без життя і людей. Хочу рухатись, чути сльози, самому плакати, а не можу дивитись на чужі гарні гори, читати книжки і годі. Надокучило страшенно тільки дивитись, як люди живуть, працюють, мають якісь інтереси, а я навіть не можу з ними побалакати, бо і мова чужа і самі вони з їх інтересами чужі мені”¹⁷. Тому діяча глибоко захопила ідея земляків у 1908 р. організувати в Парижі Український клуб або Громаду, бо, за даними сучасників, тоді там проживало близько 4000 українців. В. Винниченко був серед організаторів громади, шукав разом з однодумцями гроші на приміщення для неї, просив Є. Чикаленка, а через нього і М. Грушевського надсилати у Париж українські видання, а через редакцію “Ради” оголосити збір книжок для бібліотеки громади та збір українських костюмів і декорацій для вистав. В. Винниченко писав про програму їхніх найближчих заходів у Парижі: влаштування вистав на пам’ятник Т. Г. Шевченкові, популяризацію українства за кордоном, вплив на російськомовних земляків і формування з них свідомих українців, пошук членів громади.

В. Винниченко також вважав, що у той період важливе і першорядне значення мало поширення серед європейської громадськості

інформації про пригноблене національне існування українців, а тому він одразу підхопив пропозицію видавців популярного французького журналу відкрити у ньому відділ “Україна”, матеріально підтримуючи видання власними силами, внесенням щорічного паю у розмірі 10 тис. франків. В. Винниченко пропонував Є. Чикаленкові ознайомити з цією пропозицією українське громадянство.

З листів видно, що у 1913 – 1914 рр. В. Винниченко з дружиною Р. Ліфшиц проживали короткий час (літо 1913 р.) на Буковині з тією метою, щоб Розалія Яківна вивчила українську мову та місцеве життя, потім у Парижі, у Шварцвальді (Німеччина), а в 1915 – 1916 рр. – у Москві. Незважаючи на благополучне одруження, відновлення творчої працездатності (він багато у той час писав, “строчив і строчив” рядок за рядком свої твори) та побутової облаштованості, В. Винниченко з кожним роком жагучіше мріє про повернення в Україну. У 1915 р. він писав: “Коли б мені поставили умовою пішки пройти круг всеї землі і через Китай вернутися на Україну – пішов би”¹⁸. І хоча перед молодим подружжям після здобуття дружиною фаху лікаря постало кілька перспектив: Австралія, Канада, французькі колонії, В. Винниченко ж мріє про Батьківщину, сонячні херсонські степи, Чикаленкові Перешори, які називав у листі “Кошар-бадом”. Він без жалю залишив Європу і переїхав у Москву. Дружина там працювала лікарем при лазареті “Союза городов”, а своє життя в Москві В. Винниченко називав грою в шахи, в якій все було непевним, непередбаченим, мінливим. Єдиною втіхою для нього було те, що жили вони у власній квартирі і кореспондент зізнавався, що ці побутові, “прозаїчні річі” мали позитивний вплив на його дух і продуктивність творчої праці¹⁹. Влітку 1915 р. у громадських справах В. Винниченко приїздив на три тижні в Україну. Побував у Харкові, Києві, був дуже підбадьорений цією поїздкою, бо відчув наближення істотних суспільних змін і радив Є. Чикаленкові для майбутніх подій берегти свої сили.

У роки Української революції В. Винниченко стає ключовою постаттю складної політики. У листах за 1917 р. він інформував Є. Чикаленка про історичні події тієї доби у Києві, творцем яких і учасником був особисто: формування влітку 1917 р. уряду України – Генерального Секретаріату, здобуття автономії. Це були складні

і драматичні роки, без практичного досвіду, готовності до реалізації завдань, поставлених новітньою добою. Українці здебільшого випадків, за словами В. Винниченка, проявляли політичну малокультурність, довірливість до демагогічних обіцянок. Політик Винниченко зізнавався, що переконався на практиці у тому, що між творенням програм і реальними діями у тих умовах була велика дистанція. У серпні 1917 р. кореспондент писав: “Як легко ставити “пункти” в програму і як далеко від тої легкості, безжурності та пафосу здійснення їх”²⁰, називав творення нового національно-політичного ладу в Україні мученицькою, образливою, тяжкою працею. В. Винниченко зазначав, що перший уряд України, Генеральний Секретаріат, народжувався у великих муках: “Стільки муки, стільки труднощів – болючих, образливих, дражливих, обурюючих, смішних стоїть на шляху, що не можна й описати”, – писав він у серпні 1917р.²¹. Його найбільше бентежила в людях нещирість, політичний кар’єризм та максималізм, які були поширеними у ті відповідальні роки. Особливо дратувала його поведінка так званих “мартовських” українців, які почали демонструвати своє українство з березня 1917 р. Він писав, що змістом їхньої діяльності була лише фразеологія та крайнощі: непримиренність, націоналістичність, інтриганство, які ставали перешкодою на шляху політичної конструктивності й співпраці.

В. Винниченко у листах описував й окремі історичні події. Зокрема, виступ полку ім. П. Полуботка у Києві, акцію, організовану М. Міхновським та його прихильниками. Називав подібні акції дуже шкідливими, а міхновщину – “нашою чорною сотнею”²². Є. Чикаленко писав А. Ніковському, що він дізнався про те, що Полуботківщина зв’язана із Міхновщиною, саме із листа В. Винниченка, і підкреслював, що в інших джерелах цей факт не відображався²³.

З його листів стає відомо, що кандидатура Є. Чикаленка у березні 1917 р. була рекомендована до складу Центральної Ради²⁴. Але Є. Чикаленко писав, що вона не пройшла і йому запропонували посаду комісара Херсонської губернії²⁵.

Отже, В. Винниченко відверто зізнавався Є. Чикаленкові у складнощах своєї політичної діяльності, писав про неорганізованість українців, їхню зрадливість, інтриганство, відсутність у політиці надійних людей, на котрих можна було б покластися у

вирішенні доленосних завдань. Кореспондент тривожно повідомляв: “Не знаєш на кого можна опертися, хто той, кому можна довіритись, не знаєш во ім’я чого вони йдуть”²⁶. Він писав, що почував себе втомленим від політичної невихованості й неосвіченості свого оточення, а своє життя та державну діяльність серед нього називав справжнім пеклом. Політик зізнавався: “Часом так сумно буває, так тяжко і гидко, що хочеться кинути все й тікати кудись у тихий степ, до вічного незрадливого неба... І одне тільки держить (присягаюсь!) – що цим зроблю шкоду справі”²⁷.

У листах еміграційного періоду відобразилися окремі політологічні сюжети через рефлексії В. Винниченка про майбутнє України. Він вважав вагомим наслідком революції для України радикальний поштовх до процесу національного відродження, який пішов безупинно, і його результатом, за його прогнозом, мало б стати державне утворення, селянсько-робітнича державність, яка відповідала основі української нації – селянам і робітникам, переважаючим верствам українського суспільства. В. Винниченко вважав неможливим формування в Україні буржуазної української державності, оскільки був відсутній базис такої державності – економічно та політично сильний буржуазний клас²⁸.

Як відомо, Є. Чикаленко звинувачував В. Винниченка, М. Шаповала та С. Петлюру в тому, що вони повстанням проти гетьмана у листопаді 1918 р. “завалили” українську державність. І коли на початку еміграції В. Винниченко запропонував Є. Чикаленкові через Л. Ганкевича грошову допомогу, то той відмовився від неї, бо не міг пробачити В. Винниченкові цієї великої помилки. Але В. Винниченко переконував свого адресата в тому, що це повстання було неминучим, і якби не вони здійснили його, то здійснили б інші. Заслугою ж Директорії вважав те, що завдяки їй ідея українського відродження стала ширшою і світовою.

Видно, що В. Винниченко дорожив стосунками зі своїм адресатом у різні періоди життя і діяльності. Він був переконаний в тому, що їх міцність та чистоту не могла розірвати або зганьбити ніяка, навіть найжорстокіша політика, бо вони пройшли випробування роками і різними життєвими ситуаціями. У соціаліста В. Винниченка склалося не залізно-класове, непримиренне ставлення до свого адресата, заможного поміщика, а лише тепле, синівське,

глибоко вдячне й людське відношення до такого ж безталанного емігранта у 1920-х рр., як і він сам, хоча між ними залишилися і навіть поглибилися ідейно-політичні розбіжності. Наприклад, В. Винниченко не сприйняв монархічну теорію Є. Чикаленка, висловлену ним у листі до редакції віденського тижневика “Воля” у 1921 р. – “Де вихід?”²⁹. На його думку, вона заперечувала всю багаторічну діяльність та ідейність Є. Чикаленка як народника-демократа й кидала на неї темну й загадкову тінь. До того ж він вважав її нереалістичною для України із висловлених вище міркувань.

Незважаючи на політичні й ідейні розбіжності, В. Винниченко бажав, щоб на їхні людські стосунки політика жодним чином не впливала, бо зізнавався, що “навіть політика не може знищити того почуття й відношення, що зросло й закорінилося протягом довгих і різноманітних років життя”. Він писав: “Хочу вірити, що як би далеко ми не стояли один від одного політично, це не дасть нам права бути несправедливими або нерозсудливими в особистих відносинах”³⁰.

Отже, В. Винниченко бачив державне майбутнє України на початку 1920 рр. не у формі буржуазної державності або хліборобської монархії, які вважав утопією, бо в Україні була відсутня національна буржуазія. На його думку, відроджувати соціальні привілеї заможних прошарків українського суспільства після революційних перипетій 1917 – 1920 рр. означало б зробити крок назад, повернутися до панування російської культури й національності, бо переважна частина української буржуазії була зрусифікована. Єдиним виходом для України, вважав він, було перехоплення українськими революціонерами влади з рук більшовиків і організація ними такого устрою, який би обрав пріоритетом громадську ініціативу, віддав перевагу розвитку національної кооперації у промисловому й торгівельному секторах, витіснивши таким чином приватний і великий капітал. На його погляд, лише кооперація могла справитися із цим завданням, бо в ній поєднувався особистий, громадський і національний інтереси.

Отже, у листах В. Винниченка вказаного періоду частково відбилася його громадсько-політична діяльність: ідейні переконання, зближення і розбіжності з російськими соціал-демократами на початку еміграції 1905 – 1916 рр., заходи українських соціал-демо-

кратів щодо створення власного друкованого органу і причетність до них В. Винниченка, його громадська діяльність у Парижі: участь в організаційних заходах щодо створення Української громади, спроби популяризації українства за кордоном через співробітництво з іноземними виданнями. У листах 1917 р. відобразилися окремі цінні епізоди складної політичної діяльності В. Винниченка, його участь в історичних подіях, загальна оцінка політичної ситуації в Україні. У листах 1920-х рр. відклалися політичні погляди діяча на майбутнє України, форми її державного устрою, конкретні проекти, які були запропоновані українськими емігрантами різних напрямів. Вони допомагають глибше зрозуміти ідейну концепцію соціаліста В. Винниченка, його непохитну позицію та впевненість у її правильності та життєвості.

¹ *Миронець Н.* Листування Євгена Чикаленка з Володимиром Винниченком // Українське слово. – К., 1995, 12 жовтня. – Ч. 41; 1995, 25 жовтня. – Ч. 43; 1995, 9 листопада. – Ч. 45; 1995, 23 листопада. – Ч. 47; 1995, 7 грудня. – Ч. 49; 1995, 12 грудня. – Ч. 51; 1996, 4 січня. – Ч. 1; 1996, 18 січня. – Ч. 3; 1996, 1 лютого. – Ч. 5; 1996, 15 лютого. – Ч. 7; 1996, 29 лютого. – Ч. 9.

² *Миронець Н., Панченко В.* “Вірю, що доведеться вибирати вулицю чи пам’ятник Вам...” (про листування Володимира Винниченка з Євгеном Чикаленком: 1902 – 1916) // Вежа. – Кіровоград, 1997. – № 8–9. – С. 187–220.

³ *Миронець Н.* “Історія наша се... боротьба за національне існування...” (листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком, травень – грудень 1908 р.) // Пам’ять століть. – К., 2001. – № 6. – С. 3–33; 2002. – № 1. – С. 6–33; № 5. – С. 2–34; № 6. – С. 115–145.

⁴ *Миронець Н.* З епістолярної спадщини громадсько-політичних діячів України (1917 р.). Листування Є.Х. Чикаленка з В.К. Винниченком та П.Я. Стебницьким // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – К., 1997. – № 5. – С. 119–135; № 6. – С. 103–122.

⁵ *Панченко В.* “Яка страшна річ політика...”. Несподіванки еміграційного епістолярію В. Винниченка // Вітчизна. – К., 2003. – № 3–4. – С. 100–117

⁶ *Миронець Н.* Листування Євгена Чикаленка з Володимиром Винниченком як джерело інформації про суспільно-політичне життя в Україні початку ХХ століття // Третя Академія пам’яті професора Володимира Антоновича 11–12 грудня 1995 р. Доповіді та матеріали. – К., 1996.

– С. 282–289; *Тесленко В.* Оцінка діяльності Центральної Ради в листуванні та спогадах Євгена Чикаленка // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради). Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. У 2 ч. – К., 1997. – Ч. II. – С. 364–371.

⁷ Лист Винниченка В. Чикаленку 21 січня 1908 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 293, № 80.

⁸ *Бочковський І.* Останні тижні життя і смерть Є.Х. Чикаленка // Тризуб. – Париж, 1929. – 14 липня. – № 29–30. – С. 32–39.

20. Лист Чикаленка Є. Липинському В. 10 квітня 1923 р. // Українська Вільна Академія Наук у США / *Ред. Марко Антонович.* – Нью-Йорк, 1999. Наук. зб. IV (1945 – 1950 – 1995). – С. 280.

⁹ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 4 березня 1908 р. // Українське слово (далі – УС). – К., 1996, 4 січня. – С. 13

¹⁰ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 14 квітня 1908 р. // УС. – К., 1996, 1 лютого.

¹¹ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 8 листопада 1905 р. // УС. – К., 1995, 26 жовтня. – С. 13

¹² Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 7 липня 1908 р. // Пам'ять століть. – К., 2001. – № 6. – С. 12.

¹³ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 23 березня 1913 р. // ІР НБУВ, ф. 293, № 146

¹⁴ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 3 серпня 1908 р. // Пам'ять століть. – К., 2001. – № 6. – С. 12.

¹⁵ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 23 липня 1912 р. // Пам'ять століть. – К., 2002. – № 6. – С. 133.

¹⁶ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 27 серпня 1908 р. // Пам'ять століть. – К., 2001. – № 6. – С. 20.

¹⁷ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 12 жовтня 1915 року. // ІР НБУВ, ф. 293, № 170.

¹⁸ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 10 березня 1914 р. // ІР НБУВ, ф. 293, № 157.

¹⁹ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 21 серпня 1917 року // УІЖ. – К., 1997. – № 6. – С. 115.

²⁰ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 21 серпня 1917 р. // Там само.

²¹ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 7 липня 1917 року // Там само. – С. 105.

²² Лист Чикаленка Є. Ніковському А. 16 липня 1917 р. // Пам'ять століть. – К., 1997. – № 5. – С. 36.

²³ Лист Чикаленка Є. Винниченку В. 19 квітня 1917 р. // УІЖ. – К., 1997. – № 5. – С. 127.

²⁴ Лист Чикаленка Є. Винниченку В. 19 квітня 1917 р. // Там само. – С. 128.

²⁵ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 7 липня 1917 року // УІЖ. – К., 1997. – № 6. – С. 105.

²⁶ Там само. – С. 106

²⁷ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 13 лютого 1919 р. // Вітчизна. – К., 2003. – № 3–4. – С. 103

²⁸ Чикаленко Є. Де вихід? // Воля. – Відень, 1921. – Т. 2. – Ч. 3/4. – 23 квітня. – С. 99–105.

²⁹ Лист Винниченка В. Чикаленку Є. 7 липня 1917 року // УІЖ. – К., 1997. – № 6. – С. 104–105

ДО ПИТАННЯ ПРО ВНЕСОК В. ВИННИЧЕНКА В КОНСОЛІДАЦІЮ ТА ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В 1917 – 1919 РР.

Все своє свідоме життя Володимир Винниченко незмінно демонстрував безмежну відданість українській ідеї, однією і найважливіших складових якої була ідея соборності пошматованої на частини й розділеної кордонами чужих держав України. Але, безперечно, що найбільш повно й яскраво це проявилось у вікопомний період Української революції 1917 – 1920 рр., коли він був заступником голови Центральної Ради, згодом головою її Генерального Секретаріату, а пізніше очолював Український Національний Союз і Директорію УНР. Адже саме тоді величний ідеал соборної Української держави вперше за кілька століть із заповітних мрій окремих його речників, з програмних вимог українських політичних партій став, нарешті, втілюватися в практику суспільного життя, реалізувавшись спочатку у відродженій державності українського народу, а згодом і в історичному акті злуки УНР і ЗУНР від 22 січня 1919 р.

Очолити з березня 1917 р. боротьбу за державність українського народу, Центральна Рада започаткувала водночас процес збирання й консолідації його території. Її лідери, в першу чергу голова Центральної Ради Михайло Грушевський, не зазіхаючи на заселені неукраїнською людністю території сусідніх народів, окреслили ті етнічні українські землі, що повинні були скласти автономну Україну, яка мала бути складовою частиною майбутньої Російської федеративної демократичної республіки.

Як один з найавторитетніших лідерів Української революції В. Винниченко брав активну участь у розробці та реалізації її політики. Саме він очолив делегацію Центральної Ради, яка в середині травня 1917 р. подала Тимчасовому уряду, а також Виконкому Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів доповідну записку з питань автономії України, що містила основні домагання українського національно-визвольного руху. Переговори з російською стороною виявилися дуже складними й неефективни-

ми. Російські власті передали цю справу на розгляд спеціальної Юридичної наради з вчених-професорів на чолі з Ф. Кокошкіним, які методом тривалих безплідних розмов намагалися по суті зірвати вирішення даного питання.

Найгостріші суперечки точилися насамперед навколо визначення території майбутньої автономної України. Посланці Центральної Ради, керуючись підготовленою М. Грушевським декларацією в справі утворення крайового комісаріату, вважали, що вона повинна охоплювати всі терени, де українське населення становило більшість. Тобто губернії Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Херсонську і Таврійську, з виділенням з них неукраїнських частин і, навпаки, включенням в склад українських областей українських частин Холмської, Гродненської, Мінської, Курської, Воронежської губерній, Кубанської області та інших¹. Але, наділені високими професорськими званнями, члени урядової комісії категорично виступили проти такого підходу, оскільки великодержавна політика Тимчасового уряду в цьому питанні полягала в тому, щоб максимально скоротити територію і населення України.

Згадуючи ці переговори й позицію зайняту на них комісією Тимчасового уряду, В. Винниченко з властивим йому літературним талантом, не без сарказму, писав: “Вимірюючи територію майбутньої автономії України, вони торкнулись Чорного моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут від одної думки, від одної уяви, що донецький і херсонський вугілля, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них, вони до того захвилювались, що забули про свою професорську мантию, про свою науку, про високі Установчі Збори, почали вимахувати руками, розхристались і виявили всю суть свого руського гладкого, жадного націоналізму. О, ні, в такому розмірі вони ні за що не могли признати автономії. Київщину, Полтавщину, Поділля, ну, хай ще Волинь, ну, та хай уже й Чернігівщину, це вони могли ще признати українськими. Але Одеса з Чорним морем, з портом, з шляхом до знаменитих Дарданел, до Європи? Але Харківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Та які ж вони українські? – Новоросія, а не Малоросія, не Україна. Там і населення в більшості не українське, то, словом, руський край. Бідні

професори навіть науці своїй наплювали в лице й, як не тактовне цуцня, одшпурнули від себе ногою, коли вона підбігла до них з своєю статистикою, з посвідченням Російської Академії Наук. Яка там, в лихій годині, Академія Наук, коли однімаються Дарданели, вугіль, залізо, сіль?”².

Тож зовсім не дивно, що Тимчасовий уряд одногосно відхилив вимоги української делегації, мотивуючи це тим, що всі питання, пов’язані з проблемою автономності, правосильні вирішувати лише Всеросійські Установчі збори. Схожу антиукраїнську позицію продемонструвала також Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів.

З відповіді російського уряду на заяву Української Центральної Ради, викладеної 13 червня Юридичною нарадою, випливало, що саме територіальне питання послужило однією з головних причин відмовити українцям в праві на автономію. “Не маючи можливості перерішувати питання про створення в межах Російської держави особливої автономної області, – зазначалося в ній, – Тимчасовий уряд не має також права визначати так або інакше кордони цієї передбачуваної області. Тому він не міг погодитися і на позицію Ради призначити міністра з українських справ і надіслати на Україну особливого комісара, створивши там особливу обласну раду.

Призначення таких посадових осіб, як маєє саме по собі характер підготовчого кроку встановлення автономії України, неминуче потягнуло б за собою те чи інше вирішення питання про територіальний склад підвідомчого вказаним особам краю”³.

Величезне значення для консолідації й розвитку українського національно-визвольного руху мав написаний В. Винниченком і ним же вперше обнародований 10 червня 1917 р. на II Всеукраїнському військовому з’їзді Перший Універсал Центральної Ради. Наступним важливим кроком на шляху впровадження автономного статусу України стало створення 15 червня і розгортання діяльності Генерального Секретаріату на чолі з В. Винниченком. Однак на заваді цьому процесу знову став Тимчасовий уряд.

З метою затвердження персонального складу Генерального Секретаріату і шойно схваленого Малою Радою “Статуту вищого управління Україною” до Петрограду 16 липня 1917 р. виїхала делегація у складі В. Винниченка /голова/, Х. Барановського і М. Ра-

феса. Її приїзд співпав з гострою урядовою кризою, викликаною складними внутрішніми проблемами країни та гіркими поразками на фронті.

Після багатоденного очікування урядової аудієнції українська делегація була прийнята заступником голови уряду М. Некрасовим і міністром внутрішніх справ М. Авксентьевим у присутності юристів-консультантів уряду – барона Б. Нольде та О. Гальперіна. Двоє останніх, як незабаром виявилось, і стали основними дійовими особами переговорного процесу. З самого початку вони проявили своє негативне ставлення до угоди за 3 липня і протягом тривалих затяжних переговорів з усіх сил прагнули перекраяти її на свій лад. Тому зовсім не дивно, що представлений делегацією “Статут” був категорично відкинтий російською стороною.

В процесі переговорів чи не на перший план знову висунулося територіальне питання, яке в київських домовленостях початку липня не одержало чіткого визначення. Урядова сторона спочатку запропонувала визначити територію України шляхом волевиявлення населення. Українці, погодившись з цим, наполягали на тому, щоб одночасно провести опитування населення також щодо повноважень Генерального Секретаріату та ставлення до Тимчасового уряду. Після цього питання про волевиявлення було зняте російською стороною, оскільки самі його ініціатори, мабуть, не сумнівалися в його результатах.

Аналізуючи хід цих переговорів, голова української делегації В. Винниченко в розмові з кореспондентом московської газети заявив, що необхідно безумовно включити в склад України Київську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Херсонську, Волинську, Подільську і Чернігівську губернії. Що стосується Бессарабської і Таврійської, то оскільки переважна більшість неукраїнського населення цих губерній висловлюється проти приєднання до України, ми охоче готові виключити їх із складу української землі, а разом з ними і чотири північних повіти Чернігівщини. Однак Тимчасовий уряд пропонує нам плебісцит, який для нас неприйнятний, тому що затягне організацію влади в Україні. Більше ми чекати не можемо, тому що на 5 серпня призначене відкриття Центральної Ради”⁷⁴.

Після юридичної комісії українське питання кілька разів обговорювалося в уряді без участі українців, але остаточне рішення все

відкладалося. Так і не дочекавшись його, В. Винниченко і М. Рафес повернулися до Києва, залишивши представництво української делегації Х. Барановському. Зволікаючи з остаточним рішенням, російська сторона тим часом в односторонньому порядку продовжувала обкраювати національну територію українського народу.

Відхиливши представлений делегацією Генерального Секретаріату проект “Статуту”, новостворений уряд О. Керенського після тривалих закритих дискусій (без участі і згоди української сторони) затвердив 4 серпня 1917 р. замість нього підготовлену юридичною комісією “Тимчасову інструкцію Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні”. Ця “Інструкція”, за пізнішою характеристикою В. Винниченка, – “була ніщо інше, як цинічне, безсоромне й провокаційне зламання угоди 16 липня й одверте бажання видерти з рук українства всі його революційні здобутки”⁵.

В ній уповноваження Генерального Секретаріату поширювались лише на територію п’яти українських губерній – Київської, Волинської, Подільської, Полтавської, Чернігівської /до того ж за виключенням Мглинського, Суражського, Стародубського і Ново-зібківського повітів/. Тобто, як справедливо зазначав дослідник О. Юрченко, в основному це були межі “Війська Запорізького” /з певними відхиленнями в той чи інший бік/ під час його договору з Москвою 1654 року⁶.

Щоправда, “Інструкція” залишила можливість поширення української адміністративної території й на інші губернії, чи частини їх, в тому разі якщо “утворені в цих губерніях на основі постанови Тимчасового уряду земські інституції висловляться за бажаність такого поширення”⁷.

Дане рішення Тимчасового уряду викликало величезне обурення української людності. Як тільки широким масам громадянства воно ставало відоме, то звідусіль на адресу Центральної Ради та Генерального Секретаріату почали надходити рішучі протести проти розподілу України. В них селяни, робітники, військовослужбовці, представники інтелігенції, державні службовці, а також політичні партії, профспілкові, просвітні та інші громадські організації гостро засуджували антиукраїнську політику російських властей, вимагали її зміни й водночас висловлювали довір’я та підтримку українській владі.

Яскраво розкрив роль накладених інструкцією Тимчасового уряду обмежень в пробудженні національної свідомості та зміцненні соборності українців сам В. Винниченко. “Крім того, вони об’єднували, ці обмежування, гуртували соборну Україну. До Інструкції, – писав він, – “окраїни” (Таврія, Херсонщина, почасти Катеринославщина), будучи віддаленими від центру національного руху, виявляли відносно малу національну активність. Інструкція ж, відрізавши їх від усього національного тіла, зразу вдмухнула гаряче почуття спільності інтересів, чуття образи, гніву, обурення. “Окраїни” заворушились, захвилювались, стали тягнутись до “автономної” України.

Розбурхане національне чуття стало кристалізуватись і формуватись у виразні домагання. З усіх кінців України посипались протести проти поділу єдиного народу, проти шматування національного тіла. Клич єдиної, неподільної України залунав на всій українській землі, єднав усіх, збирав до одного цілого навіть ті елементи, які до того часу були байдужими до національного відродження. Інструкція прислужилася до зміцнення й об’єднання національної самосвідомості краще, ніж сотні агітаторів”⁸.

Крах Тимчасового уряду і прихід до влади в Росії наприкінці жовтня більшовиків на чолі з В. Леніним кардинально змінили політичну ситуацію в країні. Центральна Рада та її Генеральний Секретаріат отримали, нарешті, нагоду перебрати в свої руки всю владу в Україні.

Завдання об’єднання українських земель було в ті дні одним із центральних. Виступаючи 29 жовтня 1917 р. із звітною доповіддю про діяльність Генерального Секретаріату, В. Винниченко заявив на сесії Центральної Ради, що Генеральний Секретаріат, зважаючи на звертання і заяви різних повітових, губернських та інших організацій, “думає стати на шлях об’єднання всієї України, і тому він не буде відмовляти тим губерніям, повітам й іншим одиницям “анексованої” української території, котрі захотять йому підлягати”⁹.

31 жовтня Центральна Рада, спеціально розглянувши питання про становище тих українських земель, які за “інструкцією” Тимчасового уряду залишилися поза межами автономної України, ухвалила: “Поширити в повній мірі владу Генерального Секрета-

ріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме – Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини”¹⁰.

Через два дні, 3 листопада 1917 р. Генеральний Секретаріат оповістив у своїй відозві всіх громадян, всі урядові, політичні, громадські установи в Україні, що його компетенція поширюється на всі губернії, де українське населення становить більшість. “Через те Херсонщина, Харківщина, Катеринославщина і Таврія (без Криму) включаються в територію єдиної України”¹¹. Всім установам усіх губерній, а також громадянам єдиної України всіх національностей належало в усіх справах звертатися до відповідних секретарств Генерального Секретаріату.

Видатною історичною віхою на шляху відродження національної державності українського народу, в тому числі й досягнення соборності України, став III-й Універсал Центральної Ради, прийнятий 7 (20) листопада 1917 року. “Віднині, – проголошувалося в ньому, – Україна стає Українською Народною Республікою”¹². Володимир Кирилович був одним із авторів даного Універсалу.

Вперше у документі такого високого рівня визначалися, нарешті, територіальні межі автономної України. “До території Народної Української Республіки, – підкреслювалося в Універсалі, – належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення кордонів Української Народної Республіки, щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміжних губерній і областей, де більшість населення українське, має бути встановлене по згоді організованої волі народів”¹³.

В центрі багатогранної діяльності Володимира Кириловича на чолі Генерального Секретаріату (аж до його відставки з цієї посади 9 січня 1918 р.) була турбота про територіальну консолідацію і єдність УНР.

На наступних етапах Української революції 1917 – 1920 рр. В. Винниченко продовжував боротьбу за втілення у життя ідеалу соборності. Очолований ним Український Національний Союз (УНС) ще в середині жовтня 1918 р. виступив з широкою про-

грамою збирання соборної України, розрахованою на міжнародну громадську думку. “Трунтуючись же на праві кожної нації на визначення свого національно-державного життя, так виразно проголошеному в мировій програмі Вільсона, а також спираючись на історичне та природне право кожного народу гуртувати в одно ціле відірвані від його часті, Український Національний Союз, – говорилося в його заяві про внутрішнє і міжнародне становище України, підписаній головою Союзу В. Винниченком і секретарем П. Дідушком, – вважає цілком природним і необхідним злучення в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад Української держави, цеб-то: Східної Галичини, Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляшшя, частини Бессарабії з українським населенням, частини етнографічно-української Донщини, Чорноморії і Кубані”¹⁴. Ця заява по-суті мала значення програми-максимуму, як виголошення заповітного ідеалу соборності, до якого повинні були прагнути всі частки розкиданого від Карпат до Кавказьких гір українського народу.

Позиція керівництва УНС щодо даного питання зафіксована також у його відповіді представникам Антанти на умови допомоги останньої Україні, даній на початку листопада 1918 р. В ній підкреслювалось, що обов’язковим є признання самостійності України і прилучення до нас Галичини, Буковини, Криму, Кубані і забезпечення прав українських колоній в Сибірі, Туркестані¹⁵.

Першим кроком на шляху здійснення цієї грандіозної соборницької програми мало бути проведення всеукраїнського Національного конгресу, відкриття якого намічалось на 17 листопада 1918 р. в Києві.

На порядок денний його роботи висувалися наступні питання: 1) Сучасне міжнародне становище та перспективи на майбутнє; 2) форми державного будування в Україні; 3) Економічна політика в Україні; 4) Аграрна реформа в Україні; 5) Організація військових сил; 6) Народне самоврядування в Україні. Характерно, що ухвалюючи норми представництва на даний конгрес, УНС прагнув врахувати інтереси всіх етнографічно-українських земель, в тому числі Донщини, Холмщини, Бессарабії, Чорноморщини, Кубані та Криму, які мали надіслати своїх представників через свої Націо-

нальні Ради. Стосовно Галицької України, то її громадянство, як підкреслювалося в рішенні УНС, – “висилає своє представництво із заступленням всіх напрямків національного життя”¹⁶. На жаль, гетьманський уряд заборонив проведення Національного конгресу, чим лише загострив свою конфронтацію з українським національно-демократичним табором і прискорив підготовку антигетьманського повстання під проводом Директорії.

Безперечно, що найвагоміший внесок В.Винниченка в справу консолідації й зміцнення єдності українських земель припадає на період діяльності на чолі Директорії. Це був його зоряний час як видатного політика і державного діяча. Саме під керівництвом Володимира Кириловича Директорія започаткувала і завершила процес об’єднання двох суверенних українських держав – УНР і ЗУНР в єдину соборну Українську державу.

Незважаючи на величезні труднощі, в тому числі затягування збройної боротьби з гетьманським режимом П.Скоропадського, вже наприкінці листопада 1918 р. у м. Фастові розпочалися переговори представників УНР і ЗУНР. З боку УНР їх проводили члени Директорії В. Винниченко, П. Андрієвський, А. Макаренко, Ф. Швець, а згодом і С. Петлюра. З боку ЗУНР – Л. Цегельський і Дм. Левицький. В центрі переговорів було два питання – надання допомоги західним українцям у війні з переважаючими польськими силами та створення соборної Української держави.

Йшли вони не просто, нерідко навіть досить напружено. Дуже значні відмінності склалися за більш ніж півтисячолітню відірваність двох гілок колись єдиного народу. Надто складним і важко-прогнозованим залишалось міжнародне становище українських республік. До того ж вожді Директорії, засліплені псевдореволюційною демагогією, нерідко оцінювали внутрішні події в ЗУНР як суто “буржуазні”. В свою чергу, лідери ЗУНР, небезпідставно побоюючись надмірного лівацького радикалізму Директорії, а також безладдя й анархії, які все більше охоплювали велику Україну, прагнули хоч в деякій мірі убезпечити її становище. Невипадково вони висунули вимогу про входження до єдиної держави на правах автономії, що на перших порах категорично не сприймалася Директорією, оскільки вона мислила майбутню соборну Україну як централізовану й унітарну державу.

До честі керівників обох делегацій всі труднощі були подолані, а з принципових розбіжностей – досягнуті компроміси. В результаті переговорів 1 грудня 1918 р., коли в Києві ще була влада гетьмана П. Скоропадського, у Фастові був підписаний Передвступний договір про майбутнє об'єднання (злуку) ЗУНР з УНР в одну державу.

Надаючи першорядне значення справі об'єднання українських республік, керівництво ЗУНР прагнуло якнайшвидше ратифікувати Передвступний договір. Перешкоджав цьому, насамперед, несприятливий хід воєнних подій на українсько-польському фронті. Західноукраїнський уряд вимушений був ще в листопаді, залишивши полякам Львів, переїхати в Тернопіль, а згодом у Станіславів. Крім того, не до кінця з'ясованими залишились деякі питання практичної реалізації досягнутих у Фастові домовленостей. Переговори й консультації між представниками ЗУНР і УНР стосовно цього продовжувались. Цікавий і досить красномовний факт з історії цих переговорів згадує у своїх спогадах Л. Цегельський. 18 грудня 1918 р. голова Директорії В. Винниченко скаржився йому на труднощі, спричинені проросійською організацією православної церкви в Україні, а потім запропонував зробити митрополита греко-католицької церкви в Галичині А. Шептицького головою всеукраїнської церкви. Коли ж Цегельський зауважив, що такий крок означав би розрив з православ'ям, то Винниченко зразу ж відповів; “Православ'я скасуємо! Це ж воно завело нас під царя східного, то воно проводило обмосковлення України. Православ'я завжди буде гравітувати. Ваша (галицька) унія добра для відрізнення від Польщі, і від Москви. Уніят із “природи” стає (національно-свідомим українцем). Скличемо синод із єпископів, архімандритів та представників мирян з України, і порадимо їм прийняти унію (церков), а Шептицького поставимо на чоло. Ще й порозуміємось з Римом, щоб його (тобто Шептицького) зробив патріархом України... Ви думаєте я жартую?”¹⁷

Очевидно, голова Директорії не жартував, а був дійсно так налаштований щодо цього питання. Інша справа, наскільки такі його погляди відповідали дуже складним тогочасним реаліям в церковній сфері. Однак безперечно й те, що прихильників подібних поглядів серед свідомих українців, навіть не соціалістів, було

соборності був спричинений багатьма факторами. Найголовніші з них – агресія проти УНР більшовицької та білогвардійської Росії, Польщі, Румунії, деяких інших держав, небажання провідних держав світу (Антанти) справедливо вирішити українське питання, а також відсутність загальнонаціональної єдності серед самих українців, що привела до розбиття державницького потенціалу нації між різними політичними платформами, розгортання братовбивчої громадянської війни. Незважаючи на це, день 22 січня 1919 р. назавжди залишиться в пам'яті нашого народу як один з найвеличніших і найпрекрасніших моментів його історії, як свято соборності України.

В цьому зв'язку викликає значний інтерес оцінка, дана цій події безпосередньо одним з її найавторитетніших творців – В. Винниченком. Виступаючи 22 січня 1919 р. з балкону будинку Губернського земства перед учасниками святкової маніфестації в честь проголошення Акту Злуки УНР і ЗУНР, він, зокрема, сказав: “Громадяне, сьогодні день великого національного свята, свята об'єднання частин, роз'єднаних нашими ворогами. Дивіться ж, бережіть свою республіку від ворогів. Слава їй!”²¹

В той же день, 22 січня, у своїй змістовній промові в Українському національному клубі з нагоди вшанування західноукраїнської делегації, яка брала участь в урочистостях з нагоди Акту Злуки, голова Директорії нагадав про те, що Галичина була місцем української еміграції і сам він у 1901 р. ховався там від переслідувань з боку російського уряду. “Ми дамо вам, брати-галичане, – підкреслив В. Винниченко, – степовий, широкий розмах нашої душі і візьмемо в вас дисципліну, європеїзм, точний аналіз і тоді з нас вийде добра нація. Нехай в даний мент ми й не вдержимося, але те, що ми зробили, не загине. Я проголошую свій тост за нашу вільну й добру націю”.²²

Наступного дня, 23 січня, відкриваючи Трудовий Конгрес України, голова Директорії у своїй промові особливо підкреслив важливість об'єднання двох українських республік. Як відомо, делегати конгресу в той же день фактично одногolosно затвердили Акт Злуки УНР і ЗУНР, надавши йому силу закону.

Щоправда, згодом, демісувавши зі складу Директорії, В. Винниченко, не в останню чергу, мабуть, з політичних міркувань, дещо

змінив свою оцінку щодо названої події. Зокрема, у своїй загально-відомій праці “Відродження нації” він обмежився спочатку лише короткою констатацією про те, що вона мала місце. “В цей же сумний час (22 січня 1919 р.), – писав автор, урочисто одбулося свято поєднання двох століттями одірваних одна від одної галузів єдиного українського народу, – наддністрянців і наддніпрянців, Західної Української Республіки (Галичини) й Східної Української Народної Республіки (Великої України). (Розуміється, на Софіївській площі, з дзвонами, молебном, парадом і Головним Отаманом).

А для негайного, фактичного переведення в життя цього акту представників Галичини було включено в склад Трудового Конгресу, як активних учасників його, причому в склад президії вибрано було галицького с-д. С. Вітика.

Галичина якийсь час мала зоставатися при тому внутрішньому політичному устрою, який мала (Національна Рада й Уряд її, Державний Секретаріат), а потім, коли би настав спокійніший час, було би вироблено норми, які мали би сприяти як найтіснішому об’єднанню двох республік”²³.

Дещо згодом В. Винниченко все-таки дав оцінку об’єднанню республік і назвав деякі труднощі на шляху його реалізації. “Національна Рада, – писав він, – характеризує провід галицьких українців, – мусила піти на уступки й згодитися на з’єднання. Але це було тільки формальне поєднання. Ні історичні умови попереднього життя двох країн, ні різниця в самій природі керуючих елементів не сприяли тіснішому злиттю двох галузів єдиного народу”²⁴.

Ставлення колишнього голови Директорії до даного питання проявилось, мабуть, вже в тому, що в його трьохтомнику не знайшлося місця ні для Ухвали УНРади від 3 січня 1919 р., ні Універсалу Директорії від 22 січня, ні рішень Трудового конгресу з цього приводу. Лише текст Передвступного договору, підписаного 1 грудня 1918 р. в Фастові, був вміщений в ньому, та й то, в дещо скороченому варіанті (без преамбули).

Однак головними причинами його песимізму в оцінці цієї події очевидно було скрутне, майже безвихідне становище УНР на момент оголошення Акту Злуки, а також особиста драма Винниченка, змушеного всього через три тижні після цього залишити посаду

голови Директорії, а згодом відверто стати на прорадянські позиції. Ще 21 січня 1919 р., якраз напередодні проголошення Директорією Акту Злуки, він записав у своєму “Щоденнику” наступні гіркі, але як згодом виявилось, багато в чому пророчі слова: “Завтра має бути урочисте проголошення з’єднання Західної і Східньої Українських Республік в єдину Українську Народню Республіку. Завтра ж роковини дня проголошення самостійності України.

А тим часом більшовики взяли Харків, Чернігів і вчора зайняли Полтаву. Днів через сім-десять вони можуть бути в Києві. Бідні українці не можуть без жаху думати про цей час і зарані розбігаються, куди хто може. Особливо охоче біжать за кордон. Нехай біжать, може хоч там лишиться трошки на завод.

Завтра ж і Трудовий Конгрес. Боялися, що буде більшовицький, а він, здається, буде правіший за Директорію. Але що з того, коли і Директорію і його знесе дика люта хвиля варварів з півночі. Вони дужчі за нас, вони мають такого великого і дужого товариша в боротьбі як голод. Цей товариш знесе і нашу кволу національну свідомість, і бажання порядку в народі, і бідних екстатиків наших – січовиків. Голодний інтернаціональний китаєць з Совдепії, озброєний, вимуштруваний – сила непереборима.

І знову для всієї нації вигнання, пониження, глум, нищення. А скільки розстріляє лютий кацап у самому Києві! Нещасний українець-обиватель! Він же тільки-тільки народився на світ і тут його вбивається”²⁵. Очевидно, що в таких умовах і при накресленій перспективі дійсно важко було залишатися оптимістом. Справедливості ради, зазначимо, що в цих своїх передбаченнях В. Винниченко не помилився.

На завершення, варто ще раз підкреслити, що все своє творче життя Володимир Кирилович залишався палким поборником ідеї єдності і соборності України. Щоб переконатися в цьому, достатньо хоча б погортати сторінки написаного ним незадовго до смерті “Заповіту борцям за визволення” (1949 р.). Його внесок в розробку і втілення у життя української соборницької концепції досить значний, та, на жаль, ще малодосліджений.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

- ² Винниченко В. Відродження нації. – Київ – Відень, 1920. – Ч. I. – С. 167-168.
- ³ Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів. – К., 1994. – С. 42.
- ⁴ Русское Слово. – 1917. – 2 августа.
- ⁵ Винниченко В. Назв. праця. – С. 319-320.
- ⁶ Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. – Мюнхен, 1971. – С. 83.
- ⁷ Конституційні акти України. Невідомі конституції України. – К., 1992. – С. 65.
- ⁸ Винниченко В. Відродження нації. – Київ – Відень, 1920. – Ч. II. – С. 48-49.
- ⁹ Нова Рада. – 1917. – 3 листопада.
- ¹⁰ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. – Т. 1. – К., 1996. – С. 379.
- ¹¹ Там само. – С. 391.
- ¹² Там само. – С. 398.
- ¹³ Там само. – С. 400.
- ¹⁴ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. – Т. 3. – Прага, 1922. – С. 112.
- ¹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3563, оп. 1, спр. 55, арк. 32.
- ¹⁶ Нова Рада. – 1918. – 9 листопада.
- ¹⁷ Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим листопадом 1918 р. – Нью-Йорк, Філадельфія, 1960. – С. 193.
- ¹⁸ Див. Андрійвський В. З минулого. Т. 2. Від Гетьмана до Директорії. I. Гетьман. – Берлін, 1923. – С. 100-103.
- ¹⁹ Вісник державних органів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. I випуск. – Станіславів. – 1919. – 31 січня. – С. 1.
- ²⁰ Конституційні акти України 1917 – 1920 рр. Невідомі конституції України. – С. 107.
- ²¹ Свято оголошення злуки українських земель // Україна. – 1919. – 24 (11) січня.
- ²² Шанування галичан в Українському клубові // Україна. – 1919. – 24 (11) січня.
- ²³ Винниченко В. Відродження нації. – Частина III. – Київ – Відень, 1920. – С. 242-243.
- ²⁴ Там само. – С. 398.
- ²⁵ Винниченко В. Щоденник. Том перший. 1911 – 1920. – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980. – С. 313.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО І СТАНОВЛЕННЯ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

26 липня минає 125 років від народження Володимира Винниченка. Один із організаторів та керівників Революційної Української й Української соціал-демократичної робітничої партій, перший глава першого у ХХ ст. українського національного уряду – Генерального Секретаріату і перший голова Директорії відновленої Української Народної Республіки, головний автор чотирьох Універсалів Центральної Ради і талановитий письменник-новатор та художник, полум'яний публіцист і глибокий філософ, творець етичної системи “конкордизму”, В. Винниченко, безумовно, посідає виняткове місце в новітній українській історії, важко поставити поряд з ним навіть когось із його найвідоміших сучасників...

Як особистість непересічна, яскрава й суперечлива, В. Винниченко й за життя, і після завершення земної Голгофи незмінно перебував у полі уваги науковців, ЗМІ, політичних опонентів і шанувальників, його багата епістолярна й літературно-публіцистична спадщина ґрунтовно проаналізовані й оцінені фахівцями. Але у політичному портреті Винниченка-державника й досі бракує довершеності суттєвої деталі – його характеристики як одного з творців і активних діячів модерної вітчизняної дипломатії.

Зазначена тема ніколи не втрачала актуальності з огляду хоча б на те, що кінцевий успіх Української революції 1917 – 1920 рр., як у Наддніпрянщині, так і в Наддністрянщині, на думку автора, залежав від надання національній справі широкого міжнародного розголосу та одержання суттєвої зовнішньої підтримки, як це сталося, наприклад, у Польщі, Фінляндії чи країнах Балтії.

Дипломатична служба є одним із найголовніших атрибутів будь-якої суверенної держави, своєрідним індикатором реальних прагнень країни, її ставлення до навколишнього світу та політичного змісту її ладу. Саме в організаційній структурованості та спрямованості дипломатичної інституції знаходять втілення пріоритети міжнародної діяльності держави, її національні інтереси в цілому.

Тому в сучасних умовах глибокого переформатування вітчизняної дипломатії, відмови її від кон'юнктурщини, меншовартості, комплексу “молодшого брата” з беззмістовною й хаотичною “багатовекторністю”, утвердження (на жаль, помітно запізненого) в її роботі принципового положення, котрого дотримується увесь цивілізований світ, – у незалежній й самодостатній державі немає постійних друзів, а є лише постійні інтереси, не зайвим буде згадати гіркі й повчальні уроки недавнього минулого.

Першого дипломатичного досвіду заступник голови Центральної Ради В. Винниченко набув як керівник її делегації (за участю ще одного заступника голови Ради С. Єфремова і депутатів М. Ковалевського, Д. Коробенка, Г. Одинця, С. Письменного, О. Пилькевича, Д. Ровинського й І. Сніжного) на петроградських переговорах із російським Тимчасовим урядом у травні 1917 р. Як зазначалося у повідомленні Центральної Ради, “делегації було доручено домагатися від Тимчасового уряду видання акту з принципіальною згодою на право України мати національно-територіальну автономію, призначення комісара по справах України при Тимчасовому правительстві і правительственного комісара на всю Україну з Крайовою при ньому радою, асигновки грошей на культурно-національні потреби українського народу”¹.

16 травня 1917 р. делегація В. Винниченка була прийнята головою Тимчасового уряду і міністром внутрішніх справ князем Г. Львовим, котрому вручила “Доповідну записку з питань автономії України” й зажадала її розгляду російським урядом спільно з делегацією. Після того як Г. Львов погодився, в наступні два дні українські представники провели відповідні переговори з міністром землеробства В. Черновим, міністром освіти О. Мануйловим та головою Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів М. Чхеїдзе. Нарешті, 20 – 21 травня 1917 р. “Доповідна записка” була частинами обговорена комісією Тимчасового уряду з українською делегацією.

Петроградські урядовці відмовили Центральній Раді в її скромних вимогах, посилаючись на те, що ані Тимчасовий уряд не мав таких повноважень, ані Рада не представляла інтереси “всього українського народу”, й запропонували українцям почекати до скликання всеросійських Установчих зборів, які мали б вирішити

питання майбутнього державного устрою Росії, включно з автономією для України. Офіційна відмова глибоко вразила делегацію Центральної Ради, оскільки ще двома місяцями раніше, 16 березня 1917 р., Тимчасовий уряд ухвалив відозву до поляків, в якій висловився за “відновлення незалежності Польської держави, утвореної з усіх земель, заселених переважно польським народом”. Щоправда, водночас у документі містилося застереження про майбутній “вільний військовий союз” Польщі з Росією як “оборонний вал проти натиску Центральних держав на слов’янські народи”²².

Обурена непоступливістю й безкомпромісністю російської демократії, делегація В. Винниченка “заявила, що в такому разі Центральна Рада не може відповідати за лад та спокій на Україні; виїхала з Петрограда, залишивши ще на декілька днів трьох членів делегації ждати офіційної відповіді уряду, але і ті, не діждавшись, виїхали”²³.

Невдача першої петроградської місії В. Винниченка радикалізувала український рух і підштовхнула Центральну Раду до фактичного проголошення автономії України в 1-му Універсалі 10 червня 1917 р. і створення через 5 днів свого виконавчого органу – Генерального Секретаріату під головуванням того ж В. Винниченка. Не бажаючи йти на загострення конфронтації з Центральною Радою в умовах розгортання, на вимогу Антанти, наступу військ Південно-Західного фронту, Тимчасовий уряд відрядив до Києва делегацію в складі військового і морського міністра О. Керенського, міністра закордонних справ М. Терещенка та міністра пошт і телеграфу І. Церетелі.

Переговори почалися 29 червня на засіданні Генерального Секретаріату за участю голови Центральної Ради М. Грушевського й тривали наступного дня, за свідченням В. Винниченка, “трудно, з недовір’ям, з невільним пригадуванням минулого, з бажанням виговорити більше”²⁴. Оскільки з російського боку здебільшого виступав І. Церетелі, В. Винниченко вдало скористався особистими зв’язками з ним як членом виконкому Петроградської ради робітничих депутатів і одним із лідерів РСДРП (меншовиків). Останній уже в еміграції згадував, що голова Генерального Секретаріату, ніби-то навіть заявив: “За двісті з лишнім років спільного існування в межах однієї держави український народ звикся з російським

народом та його побутом і вважає свій державний зв'язок з ним чимось природним. Він боровся зі старим режимом не для відокремлення від Росії, а для того, щоб домогтись гідного існування всередині Росії”⁵.

Зайнявши помірковану компромісну позицію, українська сторона тоді погодилася не ставати на шлях самочинних дій щодо реалізації автономії й зачекати формального рішення Установчих зборів, не конфліктувати з місцевою неукраїнською демократією й не робити кроків щодо українізації армії. Зате 3 липня 1917 р. на ім'я В. Винниченка з Петрограда надійшла телеграма з повідомленням про постанову Тимчасового уряду щодо призначення “як вищого органу для керування крайовими справами на Україні окремого органу – Генерального Секретаріату, склад якого буде визначено правительством в згоді з Центральною Українською радою, доповненою, на справедливих основах, представниками других народів, суцїх на Україні”⁶. Того ж дня голова Генерального секретаріату оприлюднив текст 2-го Універсалу Центральної Ради, положення котрого збігалися з постановою Тимчасового уряду

Таким чином, досягнута завдяки дипломатичному хистові В. Винниченка угода з Тимчасовим урядом надавала, хоча і з певним обмеженням, легітимності функціонуванню в Україні автономних органів управління. “На підставі угоди, – зазначав В. Винниченко, – будувалася реально, наочно, в подробицях українська державність”⁷. Та коли він разом із генеральним секретарем фінансів Х. Барановським і членом Малої Ради М. Рафесом 15 липня 1917 р. відбув до Петербурга для затвердження складу Генерального Секретаріату і “Статуту вищого управління Україною”, своєрідної першої новітньої Конституції України, В. Винниченка чекало гірке розчарування у демократичності російської “демократії”.

“В перших днях нашого приїзду в Петербург, – звітував пізніше перед Малою Радою В. Винниченко, – справа стояла так, як і з першою делегацією. Всі одволікали і не видно було кінця тим зволіканням. Нарешті почались переговори... Відносно Катеринославщини, Херсонщини і Харківщини вказувано було, що ці губернії не висловились за приєднання до Української Центральної ради. І навіть Кокошкін (державний контролер, лідер кадетського угруповання Тимчасового уряду. – Авт.) заявив, що єсть еконо-

мічне тяготіння цих губерній утворити окрему обласну одиницю. Ми були одверті і вказували, що, хоча й постанов земств нема, але селянство на своїх з'їздах висловилося за автономію і Українську Центральну раду... Справа посувалась туго, і були моменти, коли ми роздратовані гадали, чи не кинути все і не їхати додому. Але відповідальність, яку ми взяли на себе, змушувала нас бути уважнішими і випробувати всі засоби”⁸.

Була ще одна суттєва обставина, що зобов'язувала українську делегацію до витримки й про котру В. Винниченко дипломатично промовчав у своєму звіті. Ще 6 березня 1917 р. Тимчасовий уряд відновив автономні права “Великого князівства Фінляндського”, скасовані у 1910 р., водночас виступивши проти зростання в ньому прагнення до усамотійнення. Тому коли 18 липня 1917 р. соціал-демократичний Сейм Фінляндії ухвалив “Закон про владу”, яким оголосив себе носієм верховної влади в країні, Тимчасовий уряд розігнав парламент автономії й призначив нові його вибори.

У Києві петроградський центр також мав досить сил і можливостей для боротьби зі своїми політичними супротивниками – 80-тисячний російський гарнізон і численні юнкерські училища. Про реальність силової розправи з Центральною Радою свідчила збройна провокація, вчинена 26 липня 1917 р. кірасирським полком проти українського полку ім. Б. Хмельницького на станції Пост-Волинський, внаслідок котрої було вбито 20 богданівців і багато поранено без жодного опору з боку останніх. Від репресивних дій щодо київських “сепаратистів” тимчасовий уряд, фактично, стримувала особиста поміркована позиція В. Винниченка, його політичний прагматизм.

Через два роки, згадуючи обставини візитів обох делегацій до Тимчасового уряду, В. Винниченко зазначив: “А ті мої місії до Петербургу? Там же розпиналась моя гідність, моя гордість. Там я в передпокоях міністрів, у їхніх прийомних (О. Керенський, що внаслідок липневої урядової кризи, пришвидшеної його київськими домовленостями з Центральною Радою, став прем'єр-міністром зі збереженням посади військового і морського міністра, так і не прийняв українську делегацію після її кількаденного очікування. – Авт.), під їхніми зневажливо-неуважними посмішечками топтав себе, сам себе бив по лиці, сам собі харкав у душу. А коли вертався

з Петербургу, то мене ж за це, за ці приниження і петербурзьке розп'яття розпинала наша “більшість” (члени УПСР у Центральній Раді. – Авт.), глузувала з мене, висміювала і плювала за те, що мене там ображено”⁹.

Та В. Винниченко виходив з того, що слід використовувати найменші можливості, шукати компромісів, нарощувати темп, хоча психологічно важкі й, здавалося, нескінченні переговори з Тимчасовим урядом не просувають уперед справи офіційного проголошення української державності. Як заповіт сучасним вітчизняним дипломатам, котрі в жодному разі не повинні мати ілюзій щодо “теплого” прийому в Москві при відстоюванні ними національно-державних інтересів України, звучать слова голови Генерального Секретаріату Центральної Ради: “З якої речі я маю на собі переносити найгірші сторони соціальної істоти цих людей? Розуміється, коли б йшло про мою особисту справу, мої відносини з цими людьми кінчилися би цілком інакше, так само як і відносини інших членів делегації. Але справа йшла не про інтереси тої чи іншої людини. Отже, не особисті почування й взагалі не почування повинні були вирішувати наше поводження”¹⁰.

Зірвавши спробу Петрограда руками українців поставити крапку в переговорному процесі й узагалі зняти з порядку денного питання про надання автономії Україні, В. Винниченко прийшов до невтішного висновку: де виникає українське питання, там закінчується російська демократія. Але по поверненні до Кисва він відкинув усі звинувачення учасників 6-ї сесії Центральної Ради 5 – 9 серпня 1917 р. у нетвердості, невмінні, недостойній поведінці в міністерських передпокоях і навіть у таємній зраді, наполягаючи на необхідності прийняття Тимчасової інструкції Генеральному Секретаріатові, підписаної О. Керенським 4 серпня 1917 р. без погодження з українськими представниками.

Погоджуючись із тим, що “інструкція є жалю вартим папірцем, котрий може лише викликати обурення у кожного українця” (вона підпорядковувала Генеральний Секретаріат виключно Тимчасовому урядові й обмежувала його компетенцію територіально та функціонально. – Авт.), В. Винниченко просив погодитися зі столичним документом і звертав увагу на головне: “Інструкція” є визнанням принципу автономії, що становила перед початком

перших петербурзьких переговорів межу вимог Центральної Ради. “Тепер ми маємо фактичну автономію і Генеральний секретаріат. В такім самім розумінні трактується наша справа, автономія України, в французьких та німецьких газетах. Коли місяць тому назад ми в своїй декларації зазначали, що стоїмо на порозі публічно-правової власті, то тепер цей поріг уже переступлено”¹¹.

Зрештою, Центральна Рада прислухалася до аргументів В. Винниченка, хоча йому довелося заплатити це тимчасовою відставкою 9 – 18 серпня 1917 р.

Після проголошення 7 листопада 1917 р. 3-м Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки (щоправда, в складі міфічної федеративної Росії) В. Винниченко доклав рук і до створення її зовнішньополітичного відомства, подавши 22 грудня спільно з генеральним секретарем міжнаціональних справ О. Шульгиним законопроект “Про створення Генерального секретарства міжнародних справ”. У документі зазначалося, що з огляду на розширення функцій і зміну завдань секретарства міжнаціональних справ виникла потреба у його перейменуванні в “Генеральне секретарство справ міжнародних” з обов’язками ведення міжнародних зносин, охорони інтересів громадян УНР поза її межами й “загального влаштування національних непорозумінь в межах УНР”¹².

Дата внесення до Малої Ради й ухвалення нею зазначеного законопроекту стала підставою для Указу Президента України про відзначення Дня української дипломатії (а не, як стверджує М. Несук¹³, прийняття ноти Генерального Секретаріату до всіх воюючих і нейтральних держав у справі миру, що відбулося 9 грудня 1917 р. за чинним тоді в УНР “старим” стилем). Того ж дня – 22 грудня 1917 р. сталася ще одна подія, знакова для становлення новітньої української дипломатії: у будинку генерального секретарства внутрішніх справ (вул. Інститутська, 40) відбувся офіційний прийом В. Винниченком комісара Французької Республіки при уряді УНР бригадного генерала Жоржа Табуї – колишнього французького представника при штабі Південно-Західного фронту, а також новопризначеного французького віце-консула у Києві Арке та військових аташе полковників Ваньо і Денса.

Перша зустріч В. Винниченка з Ж. Табуї відбулася дещо раніше – 5 грудня, коли той склав голові Генерального Секретаріату заяву,

в якій зазначалося, що країни Антанти “ще не прийняли офіційного рішення щодо України”, але він отримав наказ зробити запит стосовно “фінансової й технічної допомоги, яку б Франція могла дати Україні”. Після Ж. Табуї В. Винниченка відвідав колишній британський консул в Одесі Піктон Багге й у присутності В. Шульгина подав ноту, де йшлося про призначення його “представником Великої Британії на Україні”¹⁴. 21 грудня 1917 р. аналогічну заяву про призначення “Комісаром при Уряді Української Республіки” зробив О. Шульгину й Ж. Табуї.

На перший погляд, здавалося, що Франція й Велика Британія тим самим визнали де-факто УНР, але насправді чи не єдиною метою цих призначень було утримати Україну від сепаратних мирних переговорів з Центральними державами. На таємній англо-французькій нараді 10 грудня 1917 р. в Парижі було вирішено надати Києву фінансову й матеріально-технічну допомогу (йшлося про позику в 500 – 800 млн. зол. руб.), але Генерального Секретаріату поки що не визнавати. На цьому ж відверто наголосив і Ж. Табуї на офіційному прийомі в Генеральному Секретаріаті: “Франція, яка перша робить цей урочистий жест, підтримає всіма своїми силами, моральними і матеріальними, всі зусилля, які робитиме Українська Республіка, щоб іти тим шляхом, який намітили собі союзники”. В. Винниченко у відповідь дипломатично запевнив генерала в “симпатях до республіканської Франції, бо в традиціях українського народу завжди живі були ідеали, за здійснення яких боролась французька демократія”. О. Шульгин від себе додав, що його уряд прагне миру в інтересах України й усієї демократії, а “визнання Української Республіки та її уряду Французькою Республікою дає Україні ту необхідну їй моральну піддержку, яка допоможе одстояти свої національні інтереси на мирних конференціях”¹⁵.

Але, як відомо, з об’єктивних причин Центральна Рада виявилася не в змозі виправдати сподівання Антанти й протистояти Німеччині та її союзникам, натомість вона вирішила взяти участь у Брестських мирних переговорах із Центральними державами, що, зрештою, призвело до повного розриву з Антантою. 15 січня 1918 р., невдовзі після оприлюднення 4-го Універсалу Центральної Ради, що проголошував самостійність УНР, В. Винниченко вручив М. Грушевському подання про відставку. Вже на схилі літ у “Запо-

віті борцям за визволення” В.Винниченко відверто зізнався: “Я в той же час був головою Уряду і на мене спадав обов’язок виконати постанову більшості проводу Центральної Ради про заклик на поміч зовнішньої сили, німецької армії. Я не міг і не хотів брати на себе відповідальність за цей акт, який, на мою думку, мав принести Україні велике зло, і подав до демісії. Я був глибоко переконаний, що кайзерська німецька армія неодмінно мусить убити нашу революцію”¹⁶.

В.Винниченко намагався й у дипломатії дотримуватися власного кредо: “Будь чесним з собою, себто: не ховай від себе самого правди, не лукав сам з собою, не брешти сам собі; збрехавши собі, обдуривши себе, ти будеш здатний до злочину”. Це – ще один заповіт дипломатам сучасної України людини, котра завжди була виможливою до себе, найвище за все ставила порядність і мораль у великій політиці.

Так сталося й коли внаслідок перемоги 14 грудня 1918 р. загальнонародного повстання проти режиму гетьмана П. Скоропадського, очоленого Директорією під головуванням В. Винниченка, відбулося відновлення УНР. Голова Директорії, фактично Президент УНР, тоді занотував у “Щоденнику”: “Підемо з Антантою – загинемо через реакцію, що прийде з Антантою, через недовір’я народу, і попадемо в обійми єдиної-неділимної (Росії. – Авт.), яка вже соромливо стоїть за спиною милих союзників і жде слушного часу. Підемо з більшовиками – загинемо через анархію, а потім через ту саму реакцію, за спиною якої стоїть тая сама єдина-неділіма”¹⁷.

Прагнучи unikнути згубного для української справи й незалежності УНР збройного протистояння з більшовицькою Росією, котра без оголошення війни вдалася до “повзучої” агресії під прикриттям маріонеткового “Тимчасового робітничо-селянського уряду України” (ТРСУ), і Антантою, що в середині грудня 1918 р. висадила десанти в Одесі й Миколаєві, В.Винниченко вдався до вкрай складної синхронної дипломатичної гри з Москвою і Заходом. Тому було б спрощенням, як роблять це автори ювілейного видання “Урядів України у ХХ ст.”, все в дипломатичних колізіях Директорії на початку 1919 р. зводити до особистих суперечностей між В. Винниченком, що “відстоював необхідність орієнтації на

радянську Росію”, та С. Петлюрою, котрий “вів переговори з представниками Антанти”¹⁸.

В. Винниченко, попри його ідейні симпатії до більшовизму й радянської системи організації влади, був добре обізнаний з кремлівською практикою, коли на VI з’їзді правлячої УСДРП 10 січня 1919 р. заявив: “Ми не тільки соціалісти, але й державники. Кожний із нас до певної міри є попечений націоналіст... З П’ятаковим (голова ТРСУ. – Авт.) та Антоновим (командувач більшовицьким Українським фронтом. – Авт.) я абсолютно не піду проти українських січовиків... Наше завдання: держати орієнтацію на західний високоіндустріальний пролетаріят. Ні в яким разі на відсталий російський! Бо коли ми з ним зв’яжемося, то російські большевики нас роз’єднають, відсунуть від влади, роздавлять... Мусимо спиратися тільки на свою силу. Коли ж цієї сили в нас нема, то й держави не збудуємо”¹⁹.

Швидше всього, В. Винниченко дійсно був переконаний, що зі знекровленою річною боротьбою з контрреволюцією Радянською Росією цілком можливим є мирне вирішення конфлікту шляхом взаємних поступок, це якнайкраще вписувалося в омріяну ним концепцію “всебічного визволення” української нації. На його глибоке переконання, національна свідомість українців, “забита сторіччям неволі, була не така велика, щоб заглушити соціальні болі й інтереси”, “небезпечно було віддавати ворогові, руському імперіалізму, одягнуеному в більшовицьку форму, керівництво отими болями та інтересами,... треба було, щоб українське ім’я було проводом у русі за соціально-економічне визволення нації”²⁰.

Надзвичайна дипломатична місія УНР під керівництвом однопартійця В. Винниченка – С. Мазуренка, що прибула до Москви 15 січня 1919 р., мала від голови Директорії чіткі інструкції: досягти припинення військових дій РСФРР проти УНР і укласти мирний договір на засадах цілковитої самостійності й нейтралітету України, виведення з неї Червоної армії й невтручання Кремля у внутрішні справи УНР. За це остання зобов’язувалася не допускати на своїй території ані формування організацій, ані перекидання через неї військ, ворожих щодо РСФРР²¹. Але російська делегація (її спершу очолював колишній заступник голови російської делегації на мирних переговорах з Українською Державою в Києві вліт-

ку – восени 1918 р. Д. Мануїльський, а потім член Колегії НКЗС РСФРР В. Менжинський) відмовилася від обговорення проблеми миру, мотивуючи це відсутністю представників ТРСУ України й погоджуючись лише на роль посередника між останнім і Директорією; натомість Кремль пропонував вести переговори переважно з економічних питань, обминаючи політичні.

Відстоюючи свої інтереси, російська сторона прагнула змусити УНР легалізувати КП(б)У, ради робітничих депутатів і укласти союзну угоду проти Антанти, А. Денікіна та П. Краснова, за якою проводилося б узгодження військових дій проти “ворогів революції”; при цьому РСФРР не скупилася на обіцянки негайно визнати незалежність УНР. На такі пропозиції С. Мазуренко відповідав, що коли Антанта почне окупацію України, тоді обговорення питання про союз стане можливим, а поки що варто узгодити таємний план боротьби з ворогами революційної демократії, залишивши відкритими пункти про пропуск Червоної армії на Дон через територію УНР та про бойові дії проти французького десанту в Одесі²². Водночас, місія Директорії не відкидала спільних з Москвою операцій проти кадетського Кримського крайового уряду, але за умови подальшого приєднання півострова до УНР.

З прибуттям до Москви делегації УСРР 4 лютого 1919 р. були зафіксовані вимоги до УНР з боку більшовиків: 1) визнання Директорією принципу влади рад; 2) нейтралітет України з активним захистом проти іноземного втручання; 3) спільна боротьба з контрреволюцією, перемир'я на час ведення переговорів²³. Вони ж були продубльовані в телеграмі нового голови ТРСУ Х. Раковського Директорії, відправленій уже після втрати нею Києва. Фактично, в ній пропонувалася самоліквідація Директорії як вищого органу державної влади УНР. З Вінниці, де після евакуації з Києва зупинився Державний Центр УНР, до С. Мазуренка надійшло розпорядження “перервати всякі переговори з московським правительством”; певною мірою цей крок був зумовлений і сподіваннями на успішне просування українсько-антантівських переговорів в Одесі.

Невдачу першого їхнього туру, що відбувся 15 – 19 січня 1919 р. між військовим міністром О. Грековим і командувачем силами Антанти на Півдні Росії генералом д'Ансельмом, В. Винниченко пояснював особистими якостями недосвідчених українських

представників. Тоді сторони проінформували одна одну про свої наміри, а французи у відповідь на прохання делегації УНР про надання підтримки для відсічі більшовикам зажадали підтвердження прагнень Директорії до співробітництва (формального оголошення 16 січня Директорією стану війни УНР з РСФРР було недостатньо). Холодне ставлення Антанти до України голова Директорії цілком обгрунтовано пояснював непоінформованістю останньої.

23 – 25 січня 1919 р. в Одесі пройшов другий тур переговорів між начальником штабу антантівських військ полковником А. Фрайденбергом і місією УНР у складі керівника Головного управління преси й пропаганди УНР О. Назарука та міністра торгівлі й промисловості С. Остапенка, що мали від В. Винниченка інструкції погоджуватися на будь-які компроміси для отримання військової допомоги, крім двох пунктів: у справі незалежності України та аграрної реформи. Не маючи відомостей про хід переговорів у Москві, голова Директорії наголосив О. Назаруку: “Не в’яжіться тим, що там зажадають мого усунення – за більшовизм... Я готов уступити”²⁴.

Але французька сторона зажадала не лише усунення від влади В. Винниченка і В. Чехівського за їх “збільшовичення” та тимчасового виходу з Директорії С. Петлюри як “командира бандитів”, а й створення для боротьби з більшовиками 300-тис. армії під верховним французьким командуванням, залучення до її формування денікінських офіцерів, передачі під контроль Франції фінансів і залізниць УНР, припинення українсько-польської війни в Галичині, перенесення справи державної незалежності України та її західних кордонів на розгляд Паризької мирної конференції й офіційного звернення Директорії до Франції з проханням встановлення над УНР протекторату (як це вже зробили Польща і Румунія). А. Фрайденберг відмовився від попереднього визнання УНР, наголосивши, що “ви надто маленька держава, щоб існувати самостійно”²⁵.

Відразу ж після звіту в Києві місії О. Назарука – С. Остапенка, за наполяганням В. Винниченка, було вирішено відрядити до Одеси ще одну делегацію на чолі із заступником міністра закордонних справ А. Марголіним. По прибутті до Одеси 28 січня 1919 р. з метою активізації пошуків порозуміння він запропонував французькій стороні принцип “федералізації знизу”, “побудованої

на добровільній угоді, як рівних з рівними, державних ланок, які утворились на руїнах старої Росії”²⁶. Відповідна декларація за підписами представників УНР, Білорусі, Дону і Кубані була передана військовому командуванню Антанти 5 лютого 1919 р. і дістала його схвалення. У розмові з російськими представниками А. Фрайденберг тоді заявив: “Формулу петлюрівців – через самостійність до федерації я розумію так: самостійність розвиває національні почуття, зміцнює самосвідомість, так необхідну для підтримки рівноваги в федерації”.

Наступна зустріч А. Фрайденберга з делегацією УНР (О. Греков, І. Мазепа, С. Остапенко і Ю. Бачинський) відбулася 6 лютого 1919 р. у Бірзулі (тепер Котовськ Одеської області). Українські представники мали письмові повноваження на підписання угоди з Антантою за умови визнання нею самостійності УНР і допущення її делегації на чолі з Г.Сидоренком на Паризьку мирну конференцію, забезпечення народного ладу і соціальних реформ, визнання автономності Республіканської армії УНР і продовження боротьби з більшовиками лише до етнографічних кордонів. Французька сторона знову наполягала на формуванні більш поміркованого уряду УНР й виході з Директорії В. Винниченка та С. Петлюри, а також звільненні заарештованих гетьманських міністрів, що було розцінено українською делегацією як втручання у внутрішні справи України.

10 лютого 1919 р. Директорія УНР вирішила перервати переговори з ленінським Раднарокомом, і водночас В. Винниченко вийшов із її складу. Перша спроба сумнозвісної нині української “багатовекторності” на зовнішньополітичному рівні зазнала невдачі (хоча переговори в Одесі тривали до кінця березня 1919 р., коли були припинені за телеграфним розпорядженням з Парижа). У своєму “Заповіті” через три десятиліття В. Винниченко з гіркою згадав, що тоді, в лютому 1919 р., “прихильникам орієнтації на “внутрішні сили” стало видно, що далі співробітництво з орієнтацією на сили зовнішні цілком унеможливлене. Майже всі революційні елементи почали кидати Директорію, одні виїздили за кордон, другі “пірнали” в народ, а треті з обурення переходили до большевиків. Заявивши Директорії про неможливість для мене праці в таких умовах і не хочаючи нести відповідальність за дальшу

політику Директорії, я тимчасово, до скликання другої сесії Трудового Конгресу, відійшов од участі в її діях і виїхав за кордон²⁷.

За короткий час головування в Директорії В.Винниченко встиг діяльно долучитися й до налагодження дипломатичної служби відновленої УНР. На кероване головою Ради Народних Міністрів В. Чехівським МЗС безпосередньо було покладено здійснення політичних зносин УНР з іншими державами, охорона інтересів українських громадян за кордоном та іноземців у межах УНР, вироблення відповідних законопроектів та рекомендацій урядові, керівництво оперативною діяльністю закордонних дипломатичних представництв (але їхні голови призначалися Директорією). Уряд, окрім схвалення представлених МЗС законопроектів, мав повноваження затверджувати персональний склад посольств і місій (крім керівників) та асигнувати кошти на їхнє утримання. Проте на практиці не тільки керівник дипломатичної місії з правами директора департаменту, а й весь персонал місії затверджувався Директорією, а фактично – В. Винниченком. Він нерідко одноосібно вирішував усі важливі зовнішньополітичні питання без участі уряду, навіть про оголошення стану війни з більшовицькою Росією 16 січня 1919 р. В. Чехівський дізнався лише з газет.

Директорія залишила майже без змін структуру центрального апарату МЗС, що склалася при П.Скоропадському. До керівництва відомства входили міністр і два його товариші (заступники), їм допомагала Рада міністерства у складі 5 старших та 5 молодших радників, які відали довіреними міністром справами, виконували спеціальні доручення, складали звіт міністерства. Загальновідомче діловодство здійснювала канцелярія міністра, що мала 35 співробітників, у тому числі 20 дипкур'єрів. Загальний департамент включав відділи особового складу, бухгалтерсько-господарчий, юридичний, архівний і преси (загалом – 58 осіб). Департамент чужоземних зносин мав відділи дипломатичний і консульський (41 співробітник). Новим у побудові зовнішньополітичної служби України стало запровадження при Раді міністерства Історичного комітету, який складався з 7 членів і мав на меті дослідження історії вітчизняної дипломатії, розшук в іноземних архівах документів з історії України, розроблення наукового обґрунтування сучасної міжнародної політики УНР²⁸.

9 січня 1919 р. Директорією були затверджені пропозиції МЗС щодо класифікації та штатного розпису постійних дипломатичних представництв за кордоном. Передбачалося створення посольств 1-го розряду (17 співробітників), 2-го (14 осіб) та 3-го розряду (4 штатних одиниці). Проте за браком кваліфікованих фахівців та коштів цей проект не був втілений у життя, найпоширенішим типом представництва стала надзвичайна дипломатична місія в складі її голови, радника, секретаря, двох аташе і двох урядовців для доручень²⁹.

Лише протягом січня 1919 р. Директорією були відряджені місії до Великої Британії (керівник – Микола Стаховський), Бельгії та Нідерландів (Андрій Яковлів), Ватикану (Михайло Тишкевич), Греції (Федір Матушевський), Грузії (Іван Красковський), Данії (Дмитро Левицький), Дону (Прокіп Понятенко), Італії (Дмитро Антонович), Польщі (Олександр Карпинський), Румунії (Юрій Гасенко), Сербії (В'ячеслав Прокопович), США (Євген Голіцинський), Туреччини (Олександр Лотоцький), Угорщини (Роман Ярославич), Чехословаччини (Максим Славинський), Швеції та Норвегії (Костянтин Лоський). Загальна кількість персоналу місій становила 140 осіб. Щоправда, далеко не всі призначені в той час українські дипломати за своїми діловими і моральними якостями виявилися на висоті поставлених перед ними завдань.

Особисто ж В. Винниченко, від'їжджаючи в середині лютого 1919 р. за кордон під приводом участі в Бернській міжнародній соціалістичній конференції (на ній було відроджено Другий Інтернаціонал), повідомив І. Мазепу, що насправді до Берна не поїде, цілком відійде від політики й відмовляється від участі в інформаційно-пропагандистській акції на користь УНР³⁰. Але зарано екс-голова Директорії списав себе в “політичний архів”.

Наприкінці березня 1919 р. щойно створений радянський уряд Угорської Республіки, фактично очолюваний наркомом закордонних справ комуністом Белою Куном, звернувся до В. Винниченка, що мешкав в австрійському Земмерінгу, з пропозицією взяти участь у реорганізації радянської системи влади в Україні шляхом формування “справжнього українського національного соціального Правительства”, обіцяючи, в свою чергу, посередництво в досягненні примирення з РСФРР. Лівосоціалістичний уряд мав

ліквідувати Директорію, Державний секретаріат ЗО УНР, залучити на свій бік Галицьку армію й забезпечити створення єдиного радянського фронту Угорщина – Галичина – Україна – Росія.

В. Винниченко прибув до Будапешта, де зустрівся з Б. Куном і погодився на його пропозицію, висунувши наступні умови: “визнання самостійності й незалежності Української Радянської Республіки; український національний совітський Уряд; дефензивно-офензивний військовий союз радянських республік; тісний економічний союз; наступ на Галичину (проти польських військ. – Авт.)”³¹. По суті, ці вимоги не відрізнялися від умов, узгоджених на московських мирних переговорах місії С. Мазуренка в січні–лютому 1919 р., але в умовах успішного наступу Червоної армії навесні того ж року на західному й південному напрямках ленінський Раднарком не потребував таких союзників як В. Винниченко, і подальші переговори закінчилися безрезультатно.

Проте, коли в другій половині вересня 1919 р. до В. Винниченка (він тоді зупинився в австрійському Лінці) прибув С. Мазуренко і після звіту про московські переговори висловив думку про можливість поїздки письменника до столиці РСФРР, суттєвих причин для відмови В. Винниченка для себе не знайшов. І занотував у “Щоденнику”: “Тільки нащо саме їхати? Що рішити? Що боронити? Як віддати себе на те, в успіх чого не віриш? Провадити справу большевизму? Одягти його в українську одягу? Згармонізувати, нарешті, ці дві великі сили в одну?... Не випускати ініціативи влади з українських рук. Хай большевизм, хай реакція, хай поміркованість, хай усяка форма влади, аби наша, національна. Тоді є гармонія, вища форма громадського й індивідуального існування”³².

Драматична історія дипломатичної місії В. Винниченка до Москви й Харкова 24 травня – 23 вересня 1920 р. задля порятунку “української справи” досить ґрунтовно проаналізована у вітчизняній історіографії, докладно з’ясовані причини її невдачі³³. Навіть на схилі літ, згадуючи обставини напружених переговорів із Л. Троцьким, Л. Каменевим, Г. Зінов’євим, Й. Сталіним, Г. Чичеріним, К. Радеком і Д. Мануїльським, В. Винниченко з гордістю зазначав: “В цих переговорах я, так само як і наш посол (С. Мазуренко. – Авт.), не відступав ні на один крок од постанов і Скрижалів Центральної Ради та Трудового Конгресу. Я не тільки не віддав, як

течія однобічників-петлюрівців, частину її (Української держави. – Авт.) ворогові, а ще домагався поширення її території коштом суміжних з нею земель, які до того не входили в склад української території (Кубані, Криму, Вороніжчини, частини Дону)”.

Але плани В. Винниченка та його однодумців з українських лівих партій захопити владу в УСРР в “українські руки” зазнали невдачі.

Та попри зовнішню невдачу, поїздка В. Винниченка до більшовицької Росії, з погляду історичної ретроспективи, не минула безслідно. “Москва, не добившись моєї згоди, вислала мене за кордон, боячись і вбити мене, і лишити на Україні. І мої позиції цілком виправдались... Москва мусила піти на уступки, на зміну своєї національно-культурної політики. Звідси пішло скасування “диктатури руської культури на Україні”, свого часу проголошеної Раковським, проти якої я повстав на першому ж засіданні в харківському уряді, звідси почалась перемога української течії в уряді партії. Так само позначились уступки в галузі економічної та соціальної політики. І наскільки великі були наслідки мого протесту і ті уступки в напрямі самостійності, що українські політичні діячі почали цілком одверто проголошувати клич “Теть од Москви!” (Хвильовий та інші)”³⁴.

Водночас, шануючи історичну правду, в контексті московської місії 1920 р. неможливо не звернути уваги на одну показову негативну рису Винниченка-дипломата й Винниченка-політика – нетерпимість до політичних конкурентів, що межувала з амбітністю, такою згубною для оборони тієї ж “української справи”. Йдеться про прикрий випадок, що стався під час підготовки Четвертої Балтійської конференції в Ризі – міжурядового регіонального форуму (Естонія, Латвія, Литва, Польща й Фінляндія) за участю представників УНР та Білоруської Народної Республіки. Попередні Балтійські конференції збиралися 9 листопада 1919 р. в естонському Тарту, наприкінці грудня того ж року в Ризі й 16 січня 1920 р. у Гельсінкі для розгляду питань політичного, економічного й культурного співробітництва та розроблення військово-політичного й економічного союзу держав-учасниць. А на четвертому формі, що відкрився 3 серпня 1920 р. в Ризі, мав бути підписаний оборонно-наступальний військовий антибільшовицький союз.

Зайвим буде наголошувати на важливості повноправної участі УНР у цій конференції (на попередніх зібраннях її представники були присутні як спостерігачі) в умовах стрімкого наступу Червоної армії на варшавському й львівському напрямках. До того ж США, Велика Британія, Франція, Італія, Данія, Норвегія й Швеція збиралися надіслати на конференцію з інформаційною метою своїх представників, що відкривало додаткові можливості для подолання дипломатичної ізоляції УНР. Проте коли 12 серпня 1920 р. до Риги нарешті прибули голова делегації УНР, міністр внутрішніх справ О. Саліковський і консультант професор С. Франкфурт (до них приєдналися посол УНР у Латвії й Естонії В. Кедровський, секретар празької дипмісії УНР В. Якубовський, секретар ризької дипмісії О. Лагутенко і радник Л. Задорожний, заступник голови торговельно-економічної УНР у Варшаві М. Добриловський), з'ясувалося, що литовський уряд не дав офіційної згоди щодо участі України. Для з'ясування всіх обставин справи й передачі вербальної ноти до Каунаса було відправлено О. Лагутенка, адже негативна відповідь литовського уряду, згідно з рішенням попередньої Балтійської конференції, що передбачали право вето, автоматично означала неучасть УНР.

Віце-міністр закордонних справ Литви Кліманс повідомив О. Лагутенка, що “справа участі України на Конференції не раз обговорювалося, але... правительство Литви не достатньо поінформоване про положення на Україні взагалі, а про Уряд От. Петлюри зокрема, бо всі інформації, якими розпоряджує Уряд Литви, походять, з одного боку, з польських джерел, і їм Лит. Уряд привик не довіряти, а з другого боку від Уряду Світської Росії, або від українських більшовиків, а саме: від п. Винниченка, якого Кліманс пізнав коротко перед тим у Москві (під час мирних переговорів із РСФРР. – Авт.)”.

Тоді у литовської урядової делегації склалося враження, що “Правительство Петлюри не має жадного опертя в народі, що воно не може представляти волі Українського народу, що за ним стоїть лише купка невідповідальних людей і що, нарешті, Петлюра заявив себе союзником Польщі, яка є ворогом Литви, на який союз – по думці Литви – наряд України не міг і не може дати своєї згоди і санкції”³⁵.

О. Лагутенкові довелося, гаючи дорогоцінний для участі делегації УНР у роботі Ризької конференції час, у ввічливих дипломатичних фразах пояснювати Клімансу очевидні речі, про які він і без інсинуацій В. Винниченка мав більш-менш об'єктивну інформацію. Йшлося про історичні обставини й формально-юридичні підстави відновлення в ході антигетьманського повстання УНР та принципові засади її внутрішньої й зовнішньої політики, а також причини укладення Варшавського союзного договору з Польщею 21 – 24 квітня 1920 р.

Аргументи О. Лагутенка справили на Кліманса належне враження, й він організував зустріч українського дипломата з литовським міністром закордонних справ Пурицьким. Але той зазначив, що, по-перше, у Ризі скликана конференція Балтійських держав для вирішення виключно регіональних проблем; по-друге, “ще не ясно, чи Україна являється Державою, а як являється такою, то чи може рахуватися Правительством Петлюри законним Правительством; коли ні, то чи можна уважати делегацію від цього Правительства національним представництвом”.

Тоді О. Лагутенко звернув увагу Пурицького на те, “як хибною є політика Литви відносно України, і що Україна, яка напевно переможе большевиків, ніколи не забуде того, що Литва, яку Україна все рахувала своїм ліпшим приятелем, в прикру дванадцятю годину не тільки не підтримала України, а ще й заткнула їй уста”. Ця заява, що за своєю сутністю межувала з погрозою, зрештою, справила належне враження на литовського міністра. Пурицький попрохав О. Лагутенка “запевнити Уряд У.Н.Р., що Литовське Правительством не хоче і не може бути ворогом України, воно ніколи не забуде того, що обі країни терпіли разом недолю та неволю;... справа буде ще раз розглядатися, і він зробить все, щоби найти який небудь вихід; бо він не хоче, щоби в Українцях залишилися які небудь сумніви що до приязни Литви у відношенні до України”³⁶.

І дійсно, 17 серпня 1920 р. литовський уряд надіслав до Риги відповідь, у якій хоча й повторювалися вищезазначені принципові міркування проти участі УНР у Четвертій конференції Балтійських держав, водночас стверджувалося, що “коли більшість членів згаданої Конференції висловиться за допущення правительства України на Ризьку Конференцію, то делегація Литовського Правительства

не буде відкликана, і вона застереже за собою право стриматись від обговорення на Конференції питань, торкаючихся до України”³⁷.

Таким чином, попри вкрай несприятливу міжнародну й військово-політичну ситуацію, юній вітчизняній дипломатії (до створення котрої, безсумнівно, доклав рук і В. Винниченко) вдалося забезпечити результативну участь УНР у роботі Ризької конференції прибалтійських держав, за підсумками котрої 31 серпня 1920 р. було підписано Політичну конвенцію. Вона, зокрема, констатувала взаємне юридичне визнання держав-учасниць, зобов’язувала їх до мирного урегулювання територіальних конфліктів, забороняла підтримку, організацію й розташування на території країни-учасниці сил, спрямованих проти іншої договірної сторони, та їхній транзит через національну територію, й передбачала відкриття вільного безмитного торговельного шляху з Балтики до Чорного моря. Держави-учасниці конференції мали негайно виробити оборонну військову конвенцію, а також взаємно гарантувати національно-культурні права етнічних меншин.

Проте реалізувати масштабний план створення “Балтійської” (чи “Східної”) Антанти внаслідок більшовицької агресії тоді не вдалося, як зазнала й прикрого краху дипломатична комбінація В. Винниченка з метою “українізувати” в 1920 р. уряд УСРР. Після невдачі на переговорах у Москві й Харкові В. Винниченко остаточно виїхав на еміграцію, хоча й намагався максимально ухилитися від участі в антирадянських акціях і організаціях, уникав різких заяв проти Радянського Союзу, рішуче відмовився від пропозицій очолити рух за консолідацію всіх українських емігрантських сил на антибільшовицькій платформі, фактично самоізолювавшись від політичної еміграції. Він активно займався літературною діяльністю, його п’єси йшли в усіх провідних театрах Європи, книжки виходили багатотисячними тиражами в Радянській Україні аж до середини 30-х років. Однак згоди на повернення в Україну, незважаючи на неодноразове порушення цього питання перед Й. Сталіним, не дістав.

В. Винниченко міг помилятися й помилявся, приймаючи часом за правду те, що нею аж ніяк не було, як це сталося з його ідеєю встановлення “Європейського протекторату України” 1937 р. для врятування українського народу від катастрофи світової війни, що

насувалася. Але протягом усього життя Винниченко-політик вірив у етичне право сьогодні відстоювати різні переконання, щоб завтра було з чого вибирати. Тому він – вічний опозиціонер, скептик, що відстоює свою незручну звичку говорити не те, що вигідно і доречно, навіть не те, що потрібно на даний момент. Інакше не буде завтра, інакше ми забудемо про перспективу.

¹ Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 8.

² *Зашильняк Л.О., Крикун М.Г.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002. – С.437.

³ Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 8.

⁴ *Винниченко В.* Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]): У 3-х ч. – К., 1990. – Ч.І. – С.259.

⁵ *Церетели І.* Воспоминания о Февральской революции. – Париж, 1963. – Кн. 2. – С.127.

⁶ Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 10.

⁷ *Винниченко В.* Назв. праця. – С.294.

⁸ Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 19.

⁹ Літературна газета. – 1989. – 30 листопада.

¹⁰ *Винниченко В.* Назв. праця. – С.313.

¹¹ Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 20-21.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м.Київ (далі – ЦДАВО України), ф.1063 (Рада Народних Міністрів УНР, м.Житомир, м.Київ), оп.3, спр.1, арк.129–130.

¹³ Див.: *Несук М.* День української дипломатії: історичні підстави визначення // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск третій / Упорядники: *Л.Губерський, Б.Гуменюк, П.Кривонос, А.Денисенко.* – К., 2003. – С.508–518.

¹⁴ *Дорошенко Д.І.* Історія України, 1917–1923. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд.: К.Ю.Галушко. – К., 2002. – Т.1. Доба Центральної Ради. – С.175–176.

¹⁵ Нова Рада. – 1917. – 23 грудня.

¹⁶ *Винниченко В.К.* Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – С.16.

¹⁷ *Винниченко В.* Щоденник. – Т. I. – 1911 – 1920. – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980. – С.321.

¹⁸ Уряди України у ХХ ст.: Науково-документальне видання / *Відп. ред. В.М. Литвин.* – К., 2001. – С.44.

¹⁹ *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції (1917–1921). – К., 2003. – С.78-79.

²⁰ *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення. – С.16.

²¹ ЦДАВО України, ф.3696 (Міністерство іноземних справ УНР), оп.2, спр.283, арк.6.

²² Там само, арк.21.

²³ Там само, арк.28.

²⁴ *Назарук О.* Рік на Великій Україні: Конспект споминів з української революції. – Відень, 1920. – С.120.

²⁵ Там само. – С.123–127.

²⁶ ЦДАВО України, ф.3766 (Міністерство закордонних справ Української Держави), оп.1, спр.146, арк.17.

²⁷ *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення. – С.39.

²⁸ ЦДАВО України, ф.3696, оп.2, спр.91, арк.6.

²⁹ Там само, спр.131, арк.194; спр.194, арк.25.

³⁰ *Мазепа І.* Назв. праця. – С.97.

³¹ *Винниченко В.* Відродження нації. – К., 1990. – Ч.ІІІ. – С.322.

³² *Винниченко В.* Щоденник // Київ. – 1990. – № 10. – С.106–107.

³³ Див. напр.: *Кичигіна Н.* “Україна, якої я домагався (Чому В. Винниченко повернувся на батьківщину 1920 року) // Політологічні читання. – 1994. – № 3; *Солдатенко В.Ф.* Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка в добу української революції // Український історичний журнал. – 1995. – № 1 та ін.

³⁴ *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення. – С.46, 48.

³⁵ ЦДАВО України, ф.3696, оп.2, спр.14, арк.114.

³⁶ Там само, арк.115.

³⁷ ЦДАВО України, ф.3697 (Дипломатична місія Української Народної Республіки в Латвії, м.Рига, 1920 рік), оп.1, спр.11, арк.91.

ІДЕЯ ВІДРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

У сучасних умовах реформування українського суспільства, зміцнення основ національної державності чи не найважливішою проблемою, яка від початку 90-х років хвилює український народ, є питання забезпечення соціального миру, злагоди і політичної стабільності.

Остання в контексті потреб сучасного суспільно-політичного розвитку означає здатність до змін, формування і підтримання впевненості в оптимальності та ефективності існуючого політичного режиму, досягнення його максимальної адекватності цінностям і традиціям конкретно взятого суспільства.

Зазначена проблема зазвичай не виникає в часи відносного суспільного спокою. Вона починає хвилювати людей у періоди революційних потрясінь, нерівномірного розвитку, коли суспільство опановує трагічне відчуття невпевненості в завтрашньому дні. У такі часи живемо ми з вами. У такі, або ще складніші часи, жив Володимир Винниченко. Саме тому ми можемо вважати його нашим сучасником, а висловлені ним ідеї – зверненими до теперішнього і майбутнього розвитку України, співзвучними нашим нинішнім переживанням

У великій спадщині Володимира Винниченка можна виокремити три основні гуманістичні складові, які наскрізно пронизують його творчий потенціал і засвідчують прагнення мислителя щодо забезпечення соціального миру, злагоди і політичної стабільності як засобу досягнення щастя і добробуту для українського народу на рівні окремої особистості та всього суспільного організму. До таких позицій, спрямованих на мирне завоювання української державності, на мою думку, слід віднести наступні.

1. Задіяння внутрішніх потенційних резервів українського народу в його боротьбі за власне національне визволення.

2. Подолання насилля у політичній діяльності, орієнтація на мирні шляхи розв'язання національно-державного питання.

3. Досягнення гармонії між людьми через зближення протилежних політичних систем.

Відтак розглянемо кожну з названих позицій у визначеному порядку.

1. Поїздка В. Винниченка у 1920 році до Москви, де він намагався порозумітися з більшовицьким урядом, як відомо, коштувала йому надто дорого. Від нього відвернулася більшість еміграції, його звинувачували в усіх мислимих і немислимих гріхах. Що ж насправді означала невдала спроба В. Винниченка налагодити зв'язок з радянським урядом? Аналіз попередньої і подальшої творчості мислителя засвідчує, що вона була продиктована не прийняттям більшовицьких політичних методів і навіть не соціалістичними переконаннями Винниченка, а лише його прагненням допомогти знедоленій Вітчизні. Ось як визначає свою позицію щодо співробітництва з Москвою сам В. Винниченко.

“Я вступив у співробітництво з Кремлем через ті самі причини, через які це робили всі українці і не-українці, які хотіли всебічного визволення своїх народів, які вірили, що жовтнева большевицька революція несла його з собою. Я ближче, ніж інші українці, бачив непослідовність, нетвердість позицій більшості провідних елементів нашої революції, я стояв перед вибором: з ким іти: з антанто-польським імперіялізмом і реакцією, яку вибрала ота більшість наших провідних елементів, реакцією, яка загрожувала поневоленням нашому народові (соціальному, політичному і національно-державним), чи іти з своїм народом, який боровся за своє визволення, вертатись з еміграції на Україну і ставати в його ряди для участі в боротьбі. Я вибрав народ”¹.

Показовим фактом незмінної орієнтації В. Винниченка на внутрішні сили власного народу є те, що він, різко критикуючи політику РКП(б) і радянського уряду, відмовився очолити рух за консолідацію усіх емігрантських елементів для боротьби з Радянською країною. Він уважно слідкує за процесами в СРСР, і коли в Україні розгорнувся процес українізації, знову порушує питання перед Сталіним і ЦК КП(б)У про своє повернення на Батьківщину. Не діставши в черговий раз згоди, він залишився вірним своїм переконанням. Так, під час фашистської окупації Франції він відмовляється співпрацювати з німцями й потрапляє до концтабору.

Отже, можна дійти висновку, що В. Винниченко прагнув не так до співробітництва з більшовиками, як до співпраці з власним народом на рідній землі. Він “мріяв організувати нову партію, соціальна програма якої мало б чим відрізнялася від більшовицької, однак була б “національніша” тісніше зв’язана з історичним минулим України, повніше враховувала особливості і традиції українського народу”².

Вчений насамперед виходив з того, що незалежну Україну слід творити в самій Україні, а не поза її межами. Він нагадує своїм опонентам, що українську державу, яка була, є й буде, створив народ, нація, а не купка бідних емігрантів. “Не емігрантські “вожді” та “міністри”, – зазначає він у перші повоєнні роки, – а Грушевські, Скрипники, Єфремови, Хвильові, навіть Любченки і всі свідомі підсоветські українці тисячами віддавали свою свободу, здоров’я і життя за неї, тисячами віддають і тепер, як у рядах партійних працівників, так і в рядах найактивнішої частини українського населення, яка зветься “Українською Повстанською Армією”³.

Допомоги у боротьбі за національно-державне визволення від ворогів українського народу слід шукати в самому народі, йдучи назустріч його соціально-політичним прагненням. “Одначе історія революції на всіх землях України показала, – зазначає В. Винниченко, – що одною з основних причин поразки українського визволення було занедбання в певні моменти волі величезної більшості української нації. Навіть ті політичні організації, які мали в своїх програмах цю основу демократії, забували про неї”⁴. Отже, українська еміграція повинна йти слідом за народом, допомагати йому прикладом свого єднання на чужині, подолання постійних чвар, боротьби фракцій і непотамованих амбіцій.

2. Друга ідея В. Винниченка полягає в його розумінні ролі всіх прогресивних сил, які, на його думку, не повинні копіювати антидемократичні методи своїх гнобителів. Їхнє основне завдання – на ділі продемонструвати силу слова і переконання. На особливу увагу заслуговують застереження українській еміграції й імперіалістичним силам Заходу про те, що розрахунки на внутрішню революцію в СРСР безглузді й безпідставні, а всілякі маячні плани про воєнну інтервенцію ззовні – шкідливі й небезпечні для всього світу. Винниченко нещадно таврував войовничу українську емі-

грацію, зокрема тих, хто завинив різними злочинами перед власним народом і хто виконував плани повернутися для помсти і свого безроздільного панування на українській землі.

До думки щодо необхідності подолання насилля у політичній діяльності В. Винниченко приходить уже на початку 30-х років, поступово розчаровуючись у своїх попередніх революційних ідеалах. Одним з перших він помітив тенденцію переродження радянського режиму, у зв'язку з чим ще 17 квітня 1926 року занотував у своєму “Щоденнику”: “З большевицького червоного яйця вилупляється фашизм”⁵.

Подальша практика підтвердила його спостереження. Носії найрадикальніших ідей свободи, прийшовши до влади, запровадили страшенну систему терору, ще тяжчу неволю, ніж була до революції. Як наслідок, В. Винниченко приходить до думки, що війна – це загроза не тільки ідеї щастя, але й буденному фізичному існуванню людини. Відповідно до вищезазначеного, розв'язання національно-державного питання України можливе не через війну, а лише мирними засобами.

Національну незалежність В. Винниченко “пов'язував з демократичним розвитком (національним і соціальним), що унеможлиблює будь-які форми насильницької централізації, панування одного народу над іншим”⁶. Перспективу для української державності він вбачав у вільній, рівноправній, справедливій федерації, яка відповідає цілям загальнолюдського прогресу. Федерація, на його думку, має будуватися на засадах самостійної державності, цілковитої незалежності України, збереження національної мови і культури українського народу.

Важливою складовою орієнтації В. Винниченка на мирні шляхи у політиці є засудження ним гонки озброєнь як засобу підготовки нової світової війни, у якій не може бути переможців. З цього приводу В. Винниченко 1951 року зазначає: “Бо справді: коли одна атомна бомба може знищити все життя навкруги свого падіння на якісь кілометри, а таких бомб буде накопичено тисячі під час “мирного співжиття”; коли взяти на увагу фантастичну нищівну силу усіх інших родів зброї (хімічної, бактеріологічної, космічної та ін.), яку обидва противники, підстібувані страхом, можуть накопичити і яку буде кинено на всі “потрібні” пункти планети, то про яку пе-

ремогу, про який капіталізм, імперіалізм, соціалізм, комунізм, про яку взагалі систему може бути мова? Ми всі будемо переможені одною системою – системою нашого спільного божевілля”⁷.

3. Третя ідея є свідченням масштабності постаті В. Винниченка. У останні роки свого життя, оглядаючись на жорстоку війну, він думав не лише про Україну, а й про долю всього людства. Мислитель, який все своє свідоме життя сповідував соціалістичні ідеї, поступово схиляється до висновку, що причина жорстокості в суспільно-політичному розвитку лежить не в тій чи іншій політичній системі, а в самій людині. А отже, слід впливати на людську душу, творити нову гуманістичну мораль та відповідну їй поведінку. Тільки оновлена людина, яка прагне рівності і справедливості, здатна змінити світ.

Що стосується політичних систем – чи то соціалізму, чи капіталізму, то вони приречені у своєму подальшому розвитку на зближення, політичне порозуміння, на основі якого відбудеться докорінна реорганізація всього суспільного виробництва. Ці думки В. Винниченка “багато в чому співпадають з ідеями відомих представників “теорії конвергенції” (Дж. Гелбрейт, П. Сорокін, Я. Гинберген, Р. Арон, А. Сахаров та ін.), які в різних інтерпретаціях обґрунтували ідею, згідно з якою економічні й ідеологічні відмінності між капіталістичною та соціалістичною системами повинні зникнути й у перспективі дійти до повного злиття”⁸.

В. Винниченко пропонує приватну і державну власність гармонізувати в єдиній системі “колектократії” – колективної власності. Логіка Винниченкових роздумів постає з наступного систематизованого українськими дослідниками викладення його ідеї: “На думку Винниченка, сучасне людство, що поділене на класи, стани, зайшло в глухий, безвихідний кут, а причина цього – недосконала, вкорінена у традиційних формах соціально-господарча структура суспільства. На Заході й на Сході панує чи то приватна, чи державна власність. І там, і тут панує експлуатація людини людиною, у більшій чи меншій формі є пануючі й “підлеглі” нації. Й за такої соціально-економічної структури будь-яке порозуміння між народами світу неможливе. Сьогодні чи завтра світ прийде до катастрофи. Щоби запобігти цьому, треба світову соціально-економічну структуру (приватно-власницьку на Заході й державно-

кооперативну на Сході) перебудувати на правдиво-кооперативну суспільну форму”⁹.

Винниченко був переконаний, що запровадження “колектократії” зумовить появу під егідою ООН якісно нових держав, які в майбутньому без війн і революцій зможуть об’єднатися у світову федерацію вільних народів. Істинну свободу окремої людини в майбутньому В. Винниченко вбачав у досягненні щасливого, гармонічного життя. На його думку, людство має консолідуватися довкола продуктивної програми боротьби зі злом і побудови щасливого життя.

Підсумовуючи вищезазначене, хочу нагадати відомий історичний факт. За два роки до своєї смерті Володимир Винниченко написав унікальний твір під назвою “Заповіт борцям за визволення”. Від тих пір пройшло більше ніж півстоліття, але боротьба в Україні досі триває. З тією лише різницею, що тоді вона велася за національне визволення, а тепер за мирне, стабільне політичне майбутнє України. Від цього ідеї, висловлені нашим геніальним земляком, не видаються ані меншими, ані такими, що заслуговують місця лише на почесній полиці української історії ХХ століття.

¹ *Винниченко В.* Два спростовання // *Винниченко В.* Публіцистика. – Нью-Йорк – Київ, 2002. – С. 314.

² *Лозицький В.* Післямова до репринтного видання // *Винниченко В.* Відродження нації. – Ч. III. – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1990. – С. 539–540

³ *Скиба В.Й., Горбатенко В.П., Туренко В.В.* Вступ до політології: Експурс в історію правничо-політичної думки. – К.: Основи, 1996. – С. 530–531.

⁴ *Винниченко В.* Два спростовання. – С. 324.

⁵ Цит. За: *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – С. 126.

⁶ *Удод О.А.* Україна: філософія історії. – К.: Генеза, 2003. – С. 95.

⁷ *Винниченко В.* Світовий мир безвійни, ні гарячої ні холодної (Концепція трудової демократії (лаборократична) // *Винниченко В.* Публіцистика. – С. 346.

⁸ *Скиба В.Й., Горбатенко В.П., Туренко В.В.* Назв. праця. – С. 532.

⁹ *Гусев В., Лозинська Л.* Філософські роздуми В. Винниченка: Проблеми аналізу й самоозначення // Політологічні читання. – 1992. – № 3. – С. 241.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО – ЛІДЕР УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ (1917 – 1919 рр.)

Володимир Кирилович Винниченко відомий широкому загалу як видатний український письменник, державний та політичний діяч, керівник вітчизняних урядових структур. Останніми роками з'явилася низка праць, в яких докладно висвітлюються ці сфери його діяльності¹. Разом із тим, дослідники його життя та творчості значно менше уваги приділяють характеристиці В.Винниченка як одного із провідних лідерів української соціал-демократії. Автор даної статті поставив своїм завданням показати особистий вплив Винниченка на формування основних засад і напрямів діяльності УСДРП у роки Української революції 1917 – 1920 рр.

Партійне життя Володимира Кириловича розпочалося ще в лавах першої української політичної партії Наддніпрянщини – РУП. У грудні 1902 р. він взяв участь у роботі I з'їзду РУП, на якому його обрали до керівних структур партії. Однак неможливість легальної діяльності та постійна загроза арешту змусили його у лютому 1903 р. перебратися за кордон, у Львів. Тут він увійшов до складу Закордонного комітету РУП, разом із Д. Антоновичем редагував партійний орган – газету “Гасло”, перекладав українською мовою праці Ф. Лассалья, К. Каутського, П. Лафарга, друкував власноруч підготовлені матеріали й тасмно переправляв їх у підросійську Україну.

У липні 1903 р. з вантажем революційної літератури В. Винниченка разом із Д.Антановичем було заарештовано під час спроби нелегально перейти російський кордон. Взимку 1904 р. його відправили до дисциплінарного батальйону, де він перебував до серпня 1904 року, зрештою отримавши амністію за царським маніфестом від 11 серпня 1904 р. з нагоди народження спадкоємця престолу – царевича Олексія. Від 1905 року в житті Володимира Кириловича почався тривалий двадцятирічний період, коли він не мав постійного місця проживання, перебуваючи на нелегальному чи напівлегальному становищі, часто виїжджаючи за кордон, живу-

чи в Росії, Австрії, Франції, Італії, Швейцарії. Із 1905 р. він входив до керівного ядра УСДРП, яка постала замість реформованої РУП, 1908 р. приєднався до щойно створеного ТУП. У травні 1914 р. під чужим ім'ям в черговий раз він повернувся із-за кордону з метою взяти участь у запланованому на осінь з'їзді УСДРП та вирішити справи з виданням українською мовою власних творів. Однак ці плани обірвала Перша світова війна. Вона застала В. Винниченка у Катеринославі. Епізодично він мешкав у маєтку Є. Чикаленка, але здебільшого у Москві. Там активно співпрацював у журналі “Украинская жизнь”, також належав до співзасновників тижневика “Промінь”.

Після перемоги Лютневої революції в Росії В. Винниченко поспішив в Україну. Залишивши Москву 16 березня в переповненому вагоні київського потягу, 21 березня він був уже в Києві і одразу поринув у політичну діяльність. Основна його увага зосередилася на партійній роботі – вже наступного дня після приїзду він виступив на зборах міської організації УСДРП, 30 березня під його редакцією вийшов перший номер партійного щоденного органу “Робітничої газети”, організував на початку квітня відновлювальну конференцію партії, яка обрала його керівником ЦК².

Після Всеукраїнського національного конгресу, який обрав В. Винниченка членом Центральної Ради, він стає однією з ключових фігур українського національного руху – обирається заступником голови УЦР, входить до складу її Комітету (президії). Займаючи керівні посади, він одночасно був одним із лідерів партійної фракції УСДРП у Центральній Раді. За своєю чисельністю фракція займала друге місце після українських есерів. Однак аналіз перебігу дискусій навколо прийняття Центральною Радою принципових питань державотворення та ухвалених рішень дає підставу стверджувати, що саме УСДРП до початку 1918 р. мала найбільший вплив на формування національної політики. Пояснювалося це тим, що саме її представники займали фактично домінуюче становище у керівних структурах – у Комітеті Центральної Ради та у перших трьох складах Генерального Секретаріату. Чисельна перевага есдеків у керівних органах пропорційно не відповідала їхньої загальної чисельності та реальним впливам серед широких народних мас. У цьому УСДРП суттєво поступалася есерам, але

водночас вона мала такі переваги як досвід дореволюційної організаційної роботи, більша політична підготовленість та авторитетні й активні кадри, насамперед, наявність такого лідера як В. Винниченко.

Можна навести багато прикладів, коли завдяки саме активній і наполегливій позиції В. Винниченка Центральна Рада ухвалювала рішення, які відповідали партійним настановам УСДРП. Зокрема, ухвалення тексту І Універсалу написаного ним, а не запропонованого українськими есерами³. Яскравим прикладом також є триденне обговорення в Центральній Раді Тимчасової інструкції Тимчасового уряду Генеральному Секретаріату від 4 серпня 1917 р. Ряд українських партій (УПСР, УТП, УНРП) висловлювалися категорично проти прийняття цієї інструкції, трактуючи її як таку, що не відповідає інтересам українського народу та підриває цілісність України. Натомість, есдеки наполягали на потребі прийняття інструкції, їх лідер (як основна дієва особа переговорів і голова Генерального Секретаріату) виступав з цього приводу декілька разів⁴. У результаті була ухвалена резолюція есдеків.

Незаперечним є той факт, що у 1917 р. В. Винниченко належав до найпопулярніших лідерів українського національного руху. Свідченням того стали чотири мандати до Центральної Ради, які він отримав від різних політичних та громадських організацій, призначення його головою української делегації на переговорах у Петрограді з Тимчасовим урядом щодо визнання автономного статусу України, обрання 15 червня 1917 року головою Генерального Секретаріату, а також авторство І, II та III Універсалів.

Поділяючи погляди М. Грушевського, до середини грудня 1917 року послідовно відстоював автономістсько-федералістичний курс Центральної Ради. Одним із перших зрозумів обмеженість статусу УНР як автономної одиниці неіснуючої федеративної Росії та запропонував проголосити Україну самостійною, незалежною державою. У конфлікті з РНК радянської Росії займав тверду позицію, разом із С.Петлюрою 5 грудня 1917 р. підписав відповідь на ультиматум Петрограда, відкинувши домагання радянського уряду, що офіційно означало оголошення стану війни між Україною та радянською Росією. Був прибічником направлення делегації Центральної Ради на мирну конференцію до Брест-Литовська, хоча ве-

ликого впливу на хід переговорів не мав. Згодом критично поставився до Брестського мирного договору між УНР та Центральними державами 1918 р., особливо до офіційного запрошення в Україну австро-німецького війська.

В. Винниченко був одним із авторів IV Універсалу. В день його ухвали фракція українських есерів висловила недовіру урядові В. Винниченка⁵, після чого він склав свої повноваження, передавши справи В. Голубовичу та виїхав із дружиною з Києва. Під час окупації України більшовиками під чужим прізвиськом перебував у Бердянську. До Києва повернувся у квітні 1918 р.

В. Винниченко, як і УСДРП в цілому негативно поставився до гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. Позиція партії з цього приводу була чітко окреслена на V Конгресі, який пройшов у травні 1918 р. Резолюція Конгресу, засуджуючи гетьманський переворот, водночас застерігала робітничі маси від неорганізованих виступів і анархічної боротьби проти нової влади, вбачаючи головним завданням партії скеровувати цю боротьбу на організований політичний шлях⁶.

Зразу ж після гетьманського перевороту ряд українських політичних партій розгорнули роботу щодо створення опозиційної організації гетьманському уряду. Першою такою спробою стала ініціатива соціалістів-федералістів, які утворили Союз українських партій, що вів переговори з представниками німецького командування і виступав репрезентантом українських інтересів під час формування першого гетьманського уряду. Після сформування уряду есдеки та есери не підтримали ідею збереження Союзу, тому ця організація розпалася.

Наступним опозиційним органом гетьманському режиму виступив Український національно-демократичний союз. З огляду на те, що він був створений з ініціативи поміркованих українських партій, УСДРП і УПСР не ввійшли до його складу. Водночас, ці партії підтримали ідею представлення гетьману П. Скоропадському “Меморандуму українських політичних партій”, в якому давалася політична оцінка ситуації в країні. Ця акція була визнана соціалістами корисною для загальнонаціональної справи, але своїх підписів представники цих партій з тактичних міркувань не поставили⁷. В цілому подальша діяльність УНДС розцінювалася

есдеками і есерами як занадто поміркована, яка не могла реально впливати на гетьмана та його оточення і корегувати урядовий курс. Поступово, під тиском численних повстань селян і страйків робітників, лідери УНДС змушені були піти на його реформацію. На початку серпня 1918 р. до складу Союзу ввійшли УСДРП і УПСР, після чого з'являється нова назва організації – Український Національний Союз. Головою ради Союзу спочатку став А.Ніковський, а згодом В. Винниченко.

Входження до союзу УСДРП викликало неоднозначну реакцію з боку низових осередків партії, частина яких виступила проти цього рішення ЦК, розцінивши це як об'єднання соціал-демократії з “міщанськими” партіями та відмову від класової боротьби. Тому ЦК примушений був пояснювати, що, прийнявши рішення вступити до союзу, він не мав на меті припиняти хоча б і на короткий термін класової боротьби, а навпаки, вважав, що представники партії будуть підштовхувати “міщанські” партії до більш рішучих кроків в обороні національних інтересів. Більше того, на думку членів ЦК, в тому числі й В. Винниченка, це не тільки не завадило б роботі партійних осередків, а навпаки, оживило б їх діяльність з огляду на те, що питання входження представників тої чи іншої партії до складу філій союзу обговорюється і приймається на партійних зборах місцевих організацій, тому вони знаходяться під їх контролем, підлягають партійній дисципліні і в своїй діяльності керуються тільки партійними постановами ⁸.

Виникнення таких непорозумінь було свідоцтвом того, що в УСДРП спостерігалися процеси, подібні до тих, що призвели до розколу есерів, а саме – “полівіння” частини її членів. Саме влітку 1918 р. всередині УСДРП починає оформлюватися нова ліва течія, яка пізніше дістане назву “незалежних”. У червні представники цієї течії організуються і починають видавати свій окремих орган – “Червоний Прапор”, у першому номері якого викладалася політична платформа фракції. Насамперед, незалежні виступили проти тактики партії щодо гетьманського уряду, звинувативши ЦК УСДРП в “опортунізмі” й “нереволюційності”. Основним аргументом незалежних також було те, що “революція не скінчилась” і тому необхідно поглиблювати класову свідомість мас, а не займатися політичною культурницькою роботою. З огляду на це більш

доцільною визнавалася тактика підготовки повстання, а не “угодівська” політика⁹.

У відповідь від імені ЦК УСДРП у “Робітничій газеті” виступив В. Винниченко під псевдонімом П. Лівобережний. У своїй статті він обґрунтовував шкідливість подібної позиції, відкидав усі звинувачення партії в опортунізмі, наполягаючи на тому, що “не бунтарськими повстаннями у теперішню хвилю, а через освідомлення й зорганізованя мас для будучої боротьби можна досягнути цілі”¹⁰. Основною ж ціллю партії на той момент називалася планомірна щодення соціал-демократична робота серед мас, а “не просте кидання в ці маси революційної фразеології”. Стаття закінчувалася рішучим закликком: “Менше революційної фразеології й більше революційної класової праці”¹¹.

Поступово, спостерігаючи загострення загальнополітичної ситуації в країні, як голова УНС В. Винниченко схиляється до думки, що тільки загальне повстання проти гетьманського режиму може врятувати країну. В. Винниченка разом із М. Шаповалом заслужено вважають ініціаторами і “душею” повстання. Реалізація ідеї повстання почала здійснюватися ними наприкінці жовтня, спочатку навіть таємно від власних партій. 26 числа вони провели особисту розмову з А. Макаренком про можливість організації повстання. Зустрівши його прихильне ставлення до цієї ідеї, наступного дня відбулася нарада цих діячів із А. Макаренком і генералом О. Осецким, де була досягнута домовленість зібрати керівників українських військових формувань. 30 жовтня була отримана згода керівників Січових стрільців Є. Коновальця та А. Мельника щодо участі у повстанні, згодом їх підтримали командуючий Запорізькою дивізією П. Болбочан, отаман Чорноморського коша полковник Пелешук та інші військові керівники¹².

1 листопада М. Шаповал повідомив Центральне Бюро УПСР(ц.т.) про підготовку повстання, яке ухвалило рішення про його підтримку. Майже одночасно В. Винниченко також зробив спробу заручитися підтримкою ЦК УСДРП, але вона виявилася невдалою. Єдиним, хто його підтримав був М. Авдієнко¹³. Однак згодом ЦК УСДРП погодився з необхідністю проведення повстання. З метою його підготовки в Києві та по всій Україні був заснований Український Військовий Революційний Комітет (УВРК).

УВРК проіснував до кінця грудня 1918 р. і був розпущений після вступу Директорії до Києва. Протягом часу свого існування склад Комітету змінювався, до першого його складу входили – М. Авдієнко, В. Чехівський, А. Пісоцький, З. Висоцький, М. Галаган, І. Завгородній, М. Михайличенко¹⁴.

Маючи за собою підтримку своїх партій В. Винниченко та М. Шаповал зробили спробу винести це питання на обговорення УНС. Але перед тим вирішено було спочатку обміркувати на приватному зібранні представників від трьох партій – УСДРП, УПСР (ц.т.), УПСФ.

За задумом ініціаторів, у разі погодження соціалістів-федералістів можна було б ставити цю проблему на пленумі УНС і бути впевненими, що більшість проголосує “за”. Однак есефи поставилися різко негативно до самої ідеї повстання, не вірячи в можливість його успіху. Тому В. Винниченко та М. Шаповал не наважилися виступити з цією ідеєю на пленумі УНС, а продовжили конспіративну підготовку повстання¹⁵.

Також є відомості, що В. Винниченко наприкінці жовтня – початку листопада 1918 з метою заручитися підтримкою більшовиків розпочав переговори з Х. Раковським і Д. Мануїльським, що перебували тоді в Києві як члени делегації РСФРР, яка проводила мирні переговори з Українською Державою. Наслідком переговорів стали певні домовленості. Зокрема, російська сторона зобов'язувалася підтримати повстання не активно, а у вигляді підвищення військової активності на кордонах для того, щоб відтягувати німецькі сили від території дій повстанських сил. Також домовилися про визнання з боку Радянської Росії самостійної демократичної України та невтручання в її внутрішні справи. Натомість українські діячі обіцяли легалізувати діяльність КП(б)У на території України. Російська сторона запропонувала оформити результати переговорів підписанням офіційного договору, однак В. Винниченко відмовився підписувати будь-який документ, вважаючи, що домовленості можна дотримуватися і без підпису, так само як і зламати з підписом¹⁶. Згодом, у своєму виступі на Трудовому Конгресі В. Винниченко підтвердив факт переговорів із радянською стороною, зазначивши, що більшовики з початком повстання проти гетьмана, організованого Директорією, зразу розпочали свій наступ на Україну¹⁷.

У ніч з 13 на 14 листопада була обрана Директорія як орган підготовки і проведення повстання, у виборах якої взяли участь усі політичні партії – члени УНС. Головою Директорії став В. Винниченко. А 15 листопада розпочалося загальне повстання проти гетьмана П. Скоропадського.

З падінням Гетьманської Держави як голова Директорії В. Винниченко стає першою посадовою особою відновленої УНР. Основною проблемою на той момент була відсутність спільної позиції всередині українського проводу щодо можливих форм організації влади в країні. Кожна партія мала з цього приводу власну позицію.

Пошук спільних позицій і спроби досягнення компромісу розпочалися ще на початку грудня 1918 р., а 12 – 14 грудня у Вінниці відбулася Державна нарада за участю представників партій – членів УНС та ряду інших політичних організацій України. У центрі обговорення наради стояло питання про майбутній державно-політичний устрій України. Представники офіційної УСДРП, УПСФ, УПСС, УДХП та єврейська соціал-демократія (Поалей-Ціон) виступили за створення парламентської республіки. Селянська спілка на початку обговорення також виступила за необхідність скликання установчих зборів на основі загального виборчого права. Проти такої позиції і за встановлення форми правління у вигляді Рад висловилися боротьбисти і ліві соціал-демократи. Останні гуртувалися в окрему фракцію незалежних, але на момент наради цей процес ще не набув закінченого вигляду.

Не існувало спільного погляду на форми влади й серед самої Директорії. Її голова В. Винниченко підтримував ідею запровадження в Україні радянської системи влади. Основним його аргументом щодо доцільності такого кроку була переконаність у тому, що це вибило б основу з-під більшовицької агітації проти Директорії і перевело їх боротьбу проти української влади у національну площину, а це, у свою чергу, позбавило б цю боротьбу всякого успіху. Він доводив, що радянська система, організована на більш справедливому представництві ніж у РСФФР, дозволила б не випустити ініціативи й керівництва з українських рук і зберегти національні завоювання революції. Водночас він вважав, що саме ради

“у моменти гострої соціальної війни є найкращим засобом здійснення соціалістичних завдань”¹⁸. Інші члени Директорії рішуче висловилися проти радянської системи. Тоді В. Винниченко й два інші члени Директорії – А. Макаренко і Ф. Швець підтримали ідею “трудового принципу влади”. С. Петлюра і П. Андрієвський стояли на позиції повної демократії, тобто необхідності скликання установчих зборів на основі загальних виборів і формування парламентської системи влади¹⁹.

Врешті-решт, після довготривалого і детального обговорення більшістю голосів, пройшов “трудоий принцип” державного управління, за яким повинна була створитися така вертикаль влади: на місцях – губернські та повітові трудові Ради, а в центрі – Конгрес трудового народу. Остаточне розв’язання питання щодо форми організації влади в країні відкладалося до Трудового Конгресу, який повинен був визначити основні державні органи, затвердити їхні повноваження та функції, поставивши таким чином крапку в цій справі.

Напередодні скликання Трудового Конгресу всередині УСДРП не існувало чітко визначеної, узгодженої позиції щодо можливих форм влади. Розподіл у партії йшов відповідно двох позицій – повної демократії парламентського типу та радянської системи.

З’ясувати та узгодити спільну позицію перед Трудовим Конгресом мав партійний з’їзд. Напередодні з’їзду значна частина членів партії стояла на позиції парламентської демократії²⁰. Радянську систему влади відстоювали так – члени лівої фракції незалежних. Фракція мала певну частину прихильників у ЦК та більшість у Київській організації²¹.

Між двома цими лініями стояли В. Винниченко, В. Чехівський і М. Порш, які на той час користувалися в партії найбільшим авторитетом. Водночас вони сильно схилилися до радянської системи. Мабуть ці ідейні хитання В. Винниченка між парламентаризмом і радянством й стали причиною висунення ним “трудоого принципу” на грудневій Вінницькій міжпартійній нараді. Інший лідер партії – С. Петлюра відстоював демократичну лінію і рішуче відкидав всякі “комбінації з диктатурою пролетаріату і капітуляцією перед Советською Росією”. Сильну опозицію проти будь-якого “советофільства” або “радянства” займала й група катеринославської організації УСДРП під проводом І. Мазепи, І. Романченка і П. Феденка.

Перед з'їздом в особистих розмовах І. Мазепі вдалося переконати М. Порша відійти від радянської платформи і повернутися назад до демократичного парламентаризму, а В. Винниченка похитнути в його симпатіях до “радянства”. Скориставшись цим катеринослави І. Мазепа і П. Феденко разом із М. Поршем розробили спільний проект політичної резолюції, який і був згодом прийнятий більшістю з'їзду. Але переконати в цьому провідників незалежних не вдалося – А. Пісоцький, М. Авдієнко і А. Драгомирецький залишилися непохитно на радянській платформі²².

В умовах певного ідеологічного протистояння всередині партії розпочав свою роботу VI з'їзд УСДРП, який, за задумом її лідерів, мав ліквідувати розбіжності та виробити спільну єдину політичну платформу. Предметом гострої дискусії на з'їзді стало питання організації влади – зіткнулися дві течії, два світогляди. Показово, що основним доповідачем “по сучасному моменту” від ЦК був визначений А. Пісоцький, який стояв на радянській платформі. Це свідчило, що на той момент значна частина головного партійного органу симпатизувала радянській системі і, мабуть, сподівалася схилити на свій бік делегатів²³.

Проти цієї лінії виразно виступила делегація з Катеринослава під проводом І. Мазепи, а також представники з Києва, Полтави та ін. Несподівано для прибічників радянської системи їх не підтримав М. Порш, який, як зазначалося вище, перед з'їздом певною мірою схилився до цієї ідеї. Не справдив надії незалежних і виступ В. Винниченка, якого вони вважали своїм прихильником. Він спізнився на засідання і пройшов уже тоді, коли стало зрозумілим, що ліві опинилися в меншості. (Наприклад, П. Феденко вважає, що це було зроблено навмисне²⁴). Його промова була спрямована проти диктатури пролетаріату і яскраво засвідчила пріоритетність національних інтересів. Він підкреслював: “Перше, ми – державники-націоналісти”. Виходячи з цього висловлювалося побоювання, що в разі захоплення влади в руках більшовицькими елементами з проросійськими настроями під загрозою опиняться національні здобутки української революції²⁵.

Кожна з течій запропонувала власні проекти резолюцій, які відстоювали протилежні платформи. В ході прелімінарного голосування більшість делегатів з'їзду висловилися за резолюцію пра-

вих, відкинувши ідею радянської влади в Україні та висловившись за парламентаризм.

Таким чином, не буде перебільшенням зазначити, що такий перебіг подій став можливим завдяки, насамперед, позиції В. Винниченка, виступ якого зумовив результат голосування.

Активна позиція фракції офіційної УСДРП (зокрема її лідерів – В. Винниченка, І. Мазепи, П. Феденка та ін.) на Трудовому Конгресі зіграла вирішальну роль при укладанні та голосуванні заключного документу форуму, в основу якого була покладена партійна резолюція. На останньому засіданні Конгресу 28 січня на основі цього документу було ухвалено “Закон про форму влади в Україні”²⁶.

Однак під впливом зовнішньополітичних чинників (насамперед, тиску Антанти) 9 лютого 1919 р. ЦК УСДРП ухвалив резолюцію “В справі відкликання членів УСДРП із правительства”²⁷. Відповідно до цієї партійної постанови 10 лютого зі складу Директорії вийшов В. Винниченко, а 11 лютого він подав до ЦК УСДРП заяву про свій вихід із партії²⁸. Так закінчилася його діяльність у лавах УСДРП.

Підсумовуючи, слід зазначити, що безперечно, Володимир Винниченко був одним із найяскравіших лідерів української соціал-демократії. Багато в чому завдяки саме його енергії, здібностям, відданості загальнонаціональній справі, організаційному та державницькому хисту УСДРП з самого початку Української революції 1917 – 1920 рр. зайняла провідне становище на політичній арені та протягом майже всієї революційної доби була визначальним чинником вітчизняної державницької та урядової політики.

¹ *Бежнар Г.П.* Екзистенційні мотиви в творчій спадщині В. Винниченка // Атеїстичний вісник. – 2004. – № 12; *Його ж.* Екзистенційний дискурс творчості В. Винниченка // Мультиверсум. Філософський альманах. – № 40. – 2004; *Кичигіна Н.Р.* Політичні погляди В.К. Винниченка // Політологічний вісник. – К., 1993. – Ч. II; *Йї ж.* Політична концепція В.К. Винниченка // Політологічні читання. – 1994. – № 2; *Панченко В.* Марксист, який хотів залишитися українцем: Володимир Винниченко // Україна Incognita. – К., 2002. – С. 271–282; *Його ж.* Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості. – К., 2004; *Сиваченко Г.* “Конкордизм” Володимира Винниченка в екзистенціалістському дискурсі // Слово і час. – 2002. – №9;

Солдатенко В.Ф. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень. – К.: Світогляд, 2005. – 324 с.; *його ж.* Три голгофи: політична доля Володимира Винниченка та ін.

² Робітничка газета (Київ). – 1917. – 6 квітня.

³ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х тт. – Т. 1. – С. 100-105.

⁴ Там само. – С. 247-251.

⁵ Там само. – Т. 2. – С. 109.

⁶ Слово (Харків). – 1918. – 6 жовтня.

⁷ Нова Рада (Київ). – 1918. – 30 травня.

⁸ Робітничка газета (Київ). – 1918. – 8 жовтня.

⁹ Там само. – 28 червня.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² *Шаповал М.* Гетьманщина і Директорія. Уривки із спогадів // Вітчизна. – 1996. - № 5-6. – С. 126-139.

¹³ *Винниченко В.* Відродження нації. – В 3-х т. – Київ – Відень, 1920. – Т. 3. – С. 98.

¹⁴ Робітничка газета (Київ). – 1918. – 25 грудня.

¹⁵ Народня Воля (Київ). – 1918. – 29 грудня.

¹⁶ *Винниченко В.* Назв. праця. – Т. 3. – С. 158-159.

¹⁷ Червоний прапор (Київ). – 1919. – 30 січня.

¹⁸ *Винниченко В.* Назв. праця. – Т. 3. – С. 134-136.

¹⁹ *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР: У 7-ми т. – Торонто, 1962. – Т. 1. – С. 110.

²⁰ Робітничка газета (Київ). – 1918. – 25 грудня.

²¹ Червоний прапор (Київ). – 1919. – 26 січня.

²² *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції: У 3-х т. – Прага, 1942. – Т. 1. – С. 77.

²³ Робітничка газета. – 1919. – 14 січня.

²⁴ *Феденко П.* Ісаак Мазепа. – Лондон, 1954. – С. 52.

²⁵ Робітничка газета (Київ). – 1919. – 16 січня.

²⁶ Там само. – 2 лютого.

²⁷ Там само. – 14 лютого.

²⁸ Там само.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ ТА ЙОГО ЛІДЕР В. ВИННИЧЕНКО В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО НАПРЯМУ

Одним із найяскравіших політичних діячів України першої половини ХХ століття справедливо вважають Володимира Винниченка, який зробив значний внесок у розвиток національно-визвольного руху, Української революції та становлення державності України. Однак ще й сьогодні немає неупередженого, об'єктивного історіографічного дослідження багатьох сторінок Української революції та участі у них В. Винниченка. Це насамперед стосується діяльності Українського Національного Союзу (далі УНС) та періоду перебування на чолі цієї організації В. Винниченка.

Значну частину з досліджуваної тематики становлять праці української зарубіжної історіографії. Особливістю цих робіт є їхня ідейно-політична спрямованість та ідеологічна заангажованість. Це доло змогу науковцям поділити українську зарубіжну історіографію на дві підгрупи: прихильників та противників гетьманського режиму. Однак і в новітній вітчизняній історіографії відсутня єдина точка зору щодо визначення цих підгруп. Одні називають їх прихильниками соціалістичного ладу УНР та Української держави; інші, що це література уенерівського табору та прогетьманського; треті – уенерівського та державницького напрямів.

Думаємо, доцільним було б назвати ці підгрупи національно-демократичний та державницький напрями української зарубіжної історіографії.

Це дослідження присвячене аналізу діяльності УНС та його лідера В. Винниченка в українській зарубіжній історіографії державницького напрямку.

В українській зарубіжній історіографії немає єдиного погляду стосовно оцінок державного перевороту 29 квітня 1918 р. в Україні та приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського. Напередодні перевороту соціалістичні і консервативні партії України бажали змін у складі керівництва УНР, мали значні претензії до політики

Центральної Ради та дій уряду, вимагали відмови від її вузькокласового характеру та корекції його політичного курсу. Однак події 29 квітня 1918 р. в Україні не задовольнили переважну більшість політичних партій, що входили до Центральної Ради.

Відомі лідери Центральної Ради П. Христюк та В. Винниченко однією з головних причин такої позиції вважали втручання німців у внутрішні справи України та прихід до влади “ворога українського народу й соціалістичної революції генерала П. Скоропадського”¹.

Напротивагу їм представники державницького напрямку в українській зарубіжній історіографії вважають, що 29 квітня 1918 р. було покладено край “інтернаціонально-соціалістичній сваволі, анархії і хаосу: розпущено Раду, яка була центром тієї сваволі, розігнано земельні комітети, які ту анархію та хаос створювали на периферії, відновлено приватну власність на землю як фундамент культури і цивілізації. Перестала існувати УНР – диктатура партії соціалістів-революціонерів під маскою всеукраїнської Центральної Ради з її (партії) курсом советсько-більшевістської внутрішньої політики. Замість цього антидержавного, антиукраїнського, розпочато будівництво Української держави з традиційним гетьманом на чолі – в майбутньому – Української конституційної монархії з незалежними законодавчою, виконавчою і судовою владами. Тобто державу на зразок європейських демократій”².

Представники цього напрямку української зарубіжної історіографії надзвичайно часто цитують в своїх роботах характеристику, яку дав Павлу Скоропадському відомий політичний діяч Дмитро Донцов у своїй праці “Рік 1918, Київ”: “ На тлі сірої шдандартности і безбарвності демосоціалістичного провідництва, П. Скоропадський був індивідуальністю. Дальше, він посідав прикмети який бракувало центральнонарадянцям: мав в собі живчик владолюбства і звичку командування. Мав фах, що найбільше тоді був потрібний для правителя України: був військовим. Нарешті, мав політичну відвагу, бо стаючи гетьманом самостійної України, він зраджував собі всю ту російсько-монархічну касту, до якої належав”³.

В українській історіографії утвердилася думка, що з перших днів державного перевороту у В. Винниченка було негативне ставлення до подій 29 квітня 1918 р.. Він нібито з самого початку рішуче його засуджував, а встановлений режим, оцінював як такий, що

тримався на хиткій угоді російських шовіністів-великодержавників з австро-німецькими окупантами. У своїй відомій праці “Відродження нації” В. Винниченко з іронією оцінив спроби деяких представників українських соціалістичних партій знайти порозуміння під час переговорів зі Скоропадським з приводу формування його кабінету.

Напротивагу цим твердженням представники державницького напрямку доводили, що в перші дні перевороту В. Винниченко займав дещо виважену позицію.

У своїй відомій роботі “Історія України 1917 – 1923 рр.” Д. Дорошенко доводить, що 29 квітня гетьман П. Скоропадський призначив тимчасово виконуючим обов’язки голови Ради Міністрів М. Устимовича.

В цей же день представники торговельно-промислових кіл запропонували гетьману власний список нового українського уряду. Однак гетьман П. Скоропадський не розглянув їхні пропозиції, а доручив М. Устимовичу знайти порозуміння з представниками українських соціалістичних партій, і перш за все УПСФ, запропонувавши їм сім місць у складі уряду. Дорошенко навіть наводить склад нового коаліційного уряду. Його мали очолити М. Василенко або Ф. Лизогуб; фінансів – Бернацький; військовий – О. Сливинський; закордонних справ – К. Лоський; освіти – В. Прокопович або М. Василенко; внутрішніх справ – Ф. Лизогуб; харчових справ – Ю. Соколовський; морських – адмірал О. Колчак; торгівлі – Феценко; земельних справ – Кияницин; юстиції – С. Шелухін; праці – А. Ніковський; здоров’я – В. Любинський; шляхів – Б. Бутенко; пошт і телеграфів – Статкевич; державний контролер – Афанасьєв⁴. Однак спроби М. Устимовича зазнали поразки, тому вже 30 квітня гетьман доручає сформувати склад уряду відомому громадському діячеві та вченому М. Василенку.

У “Спогадах” П. Скоропадського ми знаходимо дещо інше пояснення цих подій. Список членів нового уряду, який пропонували торговельні та промислові діячі України, він не розглянув 29 квітня 1918 р. тому що був надзвичайно втомлений і хотів спати⁵. Скоропадський конкретизує також причини усунення від формування гетьманського уряду М. Устимовича та надання цих повноважень М. Василенку. За його словами, М. Устимович взагалі не займався

формуванням уряду, адже в цей день він захворів. Єдине, що йому вдалося це залучити до складу уряду М. Василенка. Далі Скоропадський підтверджує досить поширену думку, що Устимович не користувався авторитетом серед українських політиків тому він навіть не увійшов до складу уряду⁶.

30 травня формування уряду було доручено М. Василенку, який мав до вечора першого травня подати на затвердження персональний склад Ради міністрів.

У працях українських зарубіжних дослідників державницького напрямку акцентується увага на тому, що під час призначення нового голови гетьман заявив, що “про правий кабінет не може бути й мови, що склад уряду повинен бути лівий, що реформи необхідні, що земельна реформа має бути переведена в тім напрямі, як це зазначено в Грамоті; кабінет мав бути утворений таким робом, щоб він розпочав віднову й реформу життя на найширших громадських принципах; в основу його має бути положене національне відродження України, але, очевидно, без тих крайностей, які б дражнили населення, шкодили б правильному розвиткові національного життя і викликали б неохоту до українства серед інших національностей”⁷.

М. Василенко вирішив залучити до формування гетьманського уряду представників УПСФ, адже її керівництво відкрито критикувало політику Центральної Ради та її уряду. Новопризначений голова уряду сам прибув на партійні збори цієї партії, щоб запропонувати її членам увійти до Ради міністрів. Однак есефи відмовилися від такої пропозиції, посилаючись на те, що їм слід порадитися з представниками інших соціалістичних партій України.

На міжпартійну нараду УПСФ запросила керівників УСДРП, УПСР та УПСС. Висвітлюючи хід наради найвпливовіших вітчизняних політичних партій, представники державницького напрямку української зарубіжної історіографії звертають увагу на позицію під час переговорів лідера УСДРП В. Винниченка. Дуже часто вони цитують роботу О. Саліковського “На порозі Гетьманщини”, який стверджував, що під час переговорів В. Винниченко палко вмовляв есефів увійти до складу і навіть сам готовий був увійти до гетьманської Ради міністрів. Однак есефи не погоджувалися і особливо проти виступав А. Ніковський⁸.

Думаємо, що така позиція В. Винниченка на нараді могла мати місце. Адже О. Саліковського ми не можемо звинуватити в підтримці П. Скоропадського та гетьманського режиму.

Д. Дорошенко, а за ним й інші представники державницького напрямку української зарубіжної історіографії критикують рішення наради вітчизняних політичних партій звернутися не до гетьмана, а до начальника штабу німецьких військ в Україні генерала Гренера для продовження переговорів стосовно формування нового уряду України.

2 травня 1918 р. до генерала Гренера була делегація українських соціалістичних партій у складі В. Винниченка, А. Андрієвського, С. Єфремова, О. Салтана та К. Лоського. Після тривалих переговорів члени делегації передали німецькому генералу затверджені нарадою умови, на яких соціалісти готові були увійти до складу гетьманського уряду. Вони включали в себе такі положення: 1) повна переміна уряду; 2) зміна аграрної політики; 3) саморозпущення Центральної Ради; 4) установа нового тимчасового органу – Державної Ради з представників усіх верств населення; 5) скликання установчих зборів, як тільки настане в краю лад і спокій⁹. Однак Гренер не підтримав вимоги українських соціалістичних партій.

Він звернув увагу на неможливість повернення Центральної Ради. Адже гетьмана визнала найвища німецька влада, тому він залишиться. Генерал запевнив членів делегації, що німецьке командування не робить замах на самостійність України; навпаки, Україна залишиться самостійною державою, й її новий уряд не думає орієнтуватися ані на Польщу, ані на Москву. Політика його має бути лівою, і дуже бажана була б участь в ньому українських соціалістів¹⁰.

Після зустрічі членів делегації з генералом Гренером відбулося друге засідання наради українських соціалістичних партій. На ній були узгоджені нові умови співпраці з гетьманом Павлом Скоропадським та входження до складу його уряду. Ці умови були передані 3 травня 1918 р. генералу Гренеру. Вони включали в себе такі положення:

1) виключення зі складу уряду кандидатур Ржепечького, Бутенка, Любинського і Гжицького;

2) щоб кількість портфелів, переданих українським соціалістичним партіям, становила більшість;

3) щоб українським кандидатам були передані місця прем'єра, міністра закордонних справ, земельних справ і освіти¹¹.

Одночасно з названими вимогами делегація передала генералу Гренеру проект державної конституції, один із пунктів якої визначав, що виконавча влада в Україні належить теперішньому президентові республіки, який носить ім'я гетьмана, та Раді міністрів.

Аналізуючи переговори українських соціалістичних партій з генералом Гренером, історики державницького напрямку акцентують увагу на таких принципових моментах.

По-перше, представники українських соціалістичних партій не хотіли вести переговори безпосередньо з гетьманом, якого самі ж погоджуються визнати президентом української республіки, а воліють вирішити це питання за допомогою німців, проти втручання яких у внутрішні справи України самі ж протестують.

По-друге, самі обравши арбітром для переговорів представника німецької військової влади, намагаються довести йому, що тільки вони є представниками всієї української народності. Тобто жменька українців-соціалістів привласнила собі монопольне право репрезентувати інтереси українського народу.

По-третє, гетьманство мало створити спільну і для консерваторів, і для поступовців місцеву територіальну державну владу. Вона мала відновити в Україні нормальні взаємовідносини між консерватизмом і поступом. Однак соціалістичні партії побачили у цій спробі "контрреволюцію" і стали на перешкоді здійснення цих завдань¹².

Основною причиною такої позиції українських соціалістичних партій, на думку гетьманців-державників, були різні погляди на суть і характер національної державності: інтернаціональний та національний.

4 травня переговори українських соціалістичних партій з генералом Гренером було припинено. Аналізуючи причини поразки гетьмана на переговорах з українськими політичними партіями, історики державницького напрямку констатують, що після персональної і колективної відмови УПСР, УСДРП від участі в уряді гетьманові нічого не залишалось, як залучити до роботи в уряді

представників несоціалістичних партій. Зазнавши поразки на переговорах з німецьким командуванням у справі формування українськими соціалістичними партіями урядового кабінету, лідери УПСФ і УПСС підтримують домагання українських хліборобів-демократів створити новий національний координуючий центр. Ним став Український Національно-Державний Союз (далі УНДС), який поставив перед собою завдання сприяти побудові незалежної Української держави.

До УНДС увійшли УПСС, УПСФ, Українська трудова партія, УДХП, Рада залізниць та Поштово-телеграфна спілка. З дорадчим голосом до союзу вступили УПСР і УСДРП.

Першим відкритим виступом УНДС став поданий П. Скоропадським 24 травня 1918 р. меморандум, яким було оголошено вотум недовіри уряду Української держави. Порядок в Україні, за переконанням членів союзу, міг навести лише національний кабінет. Він мав формуватися з відомих українських діячів, які користувалися підтримкою широких народних мас.

Аналізуючи зміст цього документа, українська зарубіжна історіографія державницького напрямку акцентує свою увагу на таких принципових його положеннях: звинуваченнях у тому, що кабінет міністрів є неукраїнський за складом і за переконаннями; антинімецькій орієнтації тих політичних партій, представники яких увійшли до складу уряду.

Д. Дорошенко та інші представники державницького напрямку вважають, що цей документ містив у собі фактичні неточності, скороспілі висновки, голослівні твердження і весь “перейнятий вузькопартійним розумінням українства”¹³.

У своїх працях представники зазначеного напрямку оминають увагою висунуті звинувачення в антинімецькій направленості політичних партій, до яких належали члени гетьманського уряду. Однак їх обурює звинувачення в тому, що уряд неукраїнський. Відповідаючи на такі звинувачення, Павло Скоропадський у своїх “Спогадах” звертає увагу на козацький родовід не лише голови Ради міністрів, але й багатьох гетьманських міністрів. Аналогічний підхід характерний і для Д. Дорошенка, який акцентує увагу не на політичні переконання претендентів, а їх родовід та професійні здібності.

На думку ж Д. Гирського, протягом 1917 р. лідери українських соціалістичних партій самі повірили, а згодом намагалися переконати і громадськість, що тільки вони – соціалісти є українцями і що тільки вони мають право визначати інтереси українського народу, а ці інтереси зводяться до побудови соціалістичного устрою в краю. Решта населення, хоч би вона кількісно переважала соціалістичних прихильників є “неукраїнці” і з ними нема чого рахуватися¹⁴.

Поряд з меморандумом УНДС оприлюднив “Звернення до німецького народу”, де намагався перекласти вину за кризу Центральної Ради на українсько-німецьке непорозуміння та російсько-єврейські інтриги. Критикуючи нову владу в Україні, УНДС просив німців допомогти виправити ситуацію на українських землях.

Основними формами діяльності УНДС стали виступи проти Ради міністрів. Досить широко використовувалися періодична преса, заяви та звернення. Члени союзу надавали значну допомогу страйкуючим робітникам. Особливо активно проявили себе представники УНДС під час страйку залізничників України.

Державний переворот в Україні та поразка українських соціалістичних сил на переговорах з німецьким генералом Гренером негативно вплинули на позицію та емоційний стан одного із лідерів УСДРП Володимира Винниченка. Причини такого стану залишилися поза увагою не лише представників державницького напрямку, але й в цілому всієї української історіографії. Чіткої відповіді на це питання ми не знаходимо також в “Щоденнику” В. Винниченка, відомій його праці “Відродження нації” та в протоколах ЦК УСДРП.

У травні 1918 р. Володимир Винниченко разом з дружиною Розалією оселився на хуторі Княжа гора біля Канева. Він відходить від політичної діяльності і присвячує весь вільний час літературній творчості. Протягом травня-червня він написав трагедійну драму “Між двох сил”.

Твір пронизують враження від більшовицького завоювання України. В особі героїні п’єси – Софії Сліпченко показано трагедію українських комуністів, що не знайшли органічного поєднання національних і соціалістичних ідей, опинилися на перехресті між силами національно-визвольного руху і більшовизму. Не знайшовши виходу, героїня покінчила життя самогубством¹³.

У цей період В. Винниченко розмірковує над творчим спадком діячів української культури. З властивою йому саркастичністю аналізує доробок відомих українських істориків та письменників.

Про емоційний стан Володимира Винниченка та його ставлення до подій 29 квітня 1918 р. та приходу до влади гетьманського режиму ми можемо судити із записів у “Щоденнику” відомого політика. “А тим часом туга серце точить, – записав Винниченко у травні 1918 р. – Думаю не головою, а всією істотою. Думаю про те, що сталось і чого не в силі, видно, не пам’ятати щодня і щохвилини. Занадто несподівано, безгрунтовно, без неминучої необхідності сталося.

Це не процес, а випадок. Простодушний німецький солдафон, якому поручено висмоктувати в нас хліб, злякався, що не зможе це зробити так, як йому хотілось би. І від цього незначного явища історія української нації стрибнула в такий бік, куди зовсім не мала напрямку. Але факт лишається фактом. Купка недобитків кацапських офіцерів, професійних убивць, паразитів і грабіжників зібралася й інсценувала державний переворот. За ними стояла важка, озброєна до маківки, постать пруського солдата, і купці кацапської офіцерні вдалося скинути Раду, встановити монархію, вернути царських приставів, цензорів, шпиків. За який-небудь місяць ми маємо перед очима стару картину до 1917 року”¹⁴.

“ І подумати, – продовжує відомий політик, – що дванадцять місяців надлюдських героїчних зусиль, скаженої праці, палання нервів тисяч найкращих людей України, дванадцять місяців нечуваного будівництва кінчилось тим, що на збудованому сів нікому невідомий панок і володіє всім тим, що творилося для народу, для нещасної, безнадійно нещасної, темної нації нашої. Володіє й по камінцю розкидає складене. Топче (ногою), взутою в замаскований кацапський чобіт, найдорожче. Вирива з корінням посаджене.

Ох, нещасна, ох, темна, безпомічна нація! Коли тебе вже зовсім з коренем вирвуть з історії, розтопчуть дощенту і забудуть як чужі так і свої?”...¹⁵

Оцінюючи емоційний стан Володимира Винниченка здавалося, що нічого не може змусити його повернутися до активної політичної діяльності. Однак, як це не парадоксально, цьому посприяли представники гетьманського режиму.

Влітку в гості до Винниченка зачастили Є. Чикаленко, П. Зайцев, Я. Стешенко, М. Біляшівський та інші. Їхні відвідини насторожили Особливий відділ при гетьманському штабі, які звинуватили В. Винниченка у підготовці повстання проти гетьмана. Володимира Кириловича заарештували, привезли із вилученими документами до Києва. Однак за браком доказів змушені були звільнити з-під варті.

Після його звільнення урядовці влаштували Винниченку зустріч з гетьманом, але Володимир Кирилович відхилив цю пропозицію. Представники державницького напрямку вважають даний арешт прикрим випадком політичного життя України влітку 1918 р.

Винниченко негативно оцінював внутрішню політику гетьманського уряду. Він вважав, що з вини представників місцевих органів влади та вищого керівництва Української держави відбулася зміна настроїв широких мас щодо власної національної державності та української ідеї. Він зазначав: “Роблячи всякі насильства й жорстокости над населенням, вони старалися усилено підкреслювати, що це робить українська влада. Порячи різками яке небудь село, офіцерня всякими способами маніфестувала, що це робить з селянами українська влада й робить в ім’я української держави”¹⁶.

На думку деяких українських істориків, представники гетьманських спецслужб самі сприяли фактично “насильному” поверненню Володимира Винниченка до активної політичної діяльності. Незабаром його вводять до складу Українського Національно-Державного Союзу (УНДС).

Тривалий час рішення УНДС не були обов’язковими для його членів. Але страйк залізничників та загострення політичної ситуації в Україні змусили керівництво цього органу вимагати від своїх однодумців суворого виконання прийнятих постанов. Саме тому виникає ідея ухвалити статут та програмні положення цієї організації. Її підтримують лідери УПСР та УСДРП, які були проти членства в союзі УДХП. У першій половині серпня 1918 р. був затверджений статут координуючого центру національних партій, який після виходу з нього хліборобів-демократів став назватися Український Національний Союз (УНС). Його членами були такі партії та організації: УПСР, УСДРП, УПСС, УПСФ, Селянська Спілка, Українська трудова партія, Галицько-Буковинська Рада,

Холмський комітет, Кримська Українська рада, Всеукраїнська учительська спілка, Залізничний союз, Поштово-телеграфний союз, Українське правниче товариство, Студентський союз, Чорноморська Рада та Кирило-Мефодієвське товариство¹⁷.

Головним завданням УНС визнано перебрання влади в Україні мирним шляхом. З метою посилення свого впливу на гетьманський уряд створено спеціальні комісії: внутрішніх та воєнних справ, земельна, фінансова, церковна й іноземних справ. Фактично був створений і почав діяти тіньовий кабінет міністрів. Роботою УНС керувала Головна рада, яку очолив відомий громадський і політичний діяч, вчений, літературний критик, редактор органу УПСФ “Нова Рада” – А. Ніковський. Філії УНС були відкриті в таких містах України: Одеса, Харків, Катеринослав, Полтава, Кам’янець-Подільський, Вінниця і Кременчук.

Одним із важливих завдань УНС було формування єдиного національного фронту. Про його значення Володимир Винниченко писав: “ В початку нашого визволення ми йшли дружним єдиним національним фронтом, цупко, міцно взявшись за руки. Нас пробували “брати-товариші” роз’єднати, розбити. Вони нас всякими способами шпигали, шарпали за руки, розтягали, сварили, їм треба було прорвати наш фронт. Це не вдалось їм, і через те удалась наша справа – національно-державне визволення нашого народу.

Тепер на поміч “братям-товаришам” шугнули “брати-реакціонери”. Збившись у дружну зграю, вони неодступно ідуть за нами, хапають за ноги, виють, наскакують і жадно ждуть слушного часу, коли можна буде накинутись і загризти, заклопати, розшматувати нас. Ні, ні, небезпечно сидати, розлучатись. Навпаки, ще тісніше треба з’єднатись, збитись в один неприривний фронт. Коли спочатку нашої трудної путі нам це було необхідно, то тепер тим паче мусимо йти разом. І ми, соціал-демократи, мусимо, може, більше ніж хто. Для нас національне визволення – найреальніша потреба... Так само, як тоді, так і тепер, не поступаючись нічим з своєї програми, з’єднавшись на певних умовах в “Національний Союз”, ми мусимо дбати про те, щоб ні одне місто, містечко, село, ні один куточок загородженої, оточеної ворогами України не лишився не з’єднаним в цю всенациональну організацію... Треба рятувати Рибиню-Матір, оточену розлюченою зграєю “братів”¹⁸.

Проблема формування українськими соціалістичними партіями єдиного національного фронту з незрозумілих причин залишилася поза увагою представників державницького напрямку української історіографії. Свідомо чи ні, але вони уникають навіть згадки про спроби формування такого фронту в Україні в 1918 р.

Основні цілі та завдання УНС були сформовані в статуті цієї організації. Їх проаналізував у своїй відомій роботі Д. Дорошенко. Метою союзу було визнано: “а) утворення міцної самостійної Української держави; б) боротьба за законну владу в Україні, відповідальну перед парламентом; в) боротьба за демократичний виборчий закон у всі установи (за 5-членною формулою); г) оборона прав українського народу і української держави в міжнародній сфері.

Другий параграф статуту визначав, що для здійснення цієї мети Союз організує українську політично-громадську волю і репрезентуючи її, вживає всіх відповідних заходів для її виявлення і реалізації як в межах України, так і поза її нею¹⁹.

Д. Дорошенко аналізує низку статей голови УНС А. Ніковського, надрукованих у часописі “Нова Рада”. Значну увагу відомий історик приділяє аналізу таких положень статті лідера УНС: “Віднині український національний фронт можна вважати єдиним цілим, і тепер, в цю хвилю, коли скінчилася організаційна стадія в центрі, настав час провадити реальну роботу: з одного боку треба організувати провінцію для державної роботи, а з другого провести ту політичну лінію, котра наблизить нас до здійснення платформи Союзу.

Головні чинники політичної рівноваги на Україні – п. Гетьман і Німці повинні зрозуміти державну рацію основних домагань Національного Союзу і знайти якесь порозуміння, котре привернуло би народні маси до свідомої участі в державнім українським будівництві.

Сама по собі платформа Національного Союзу являється певним компромісом українського організованого громадянства, далі якого вона не може піти, тому незалежно навіть від усяких політичних порозумінь і реальної політики, Національний Союз матиме своє внутрішнє велике національне значіння при всяких політичних бурях і можливих поворотах колеса історії”²⁰.

Дмитро Дорошенко, а за ним і інші представники української зарубіжної історіографії державницького напрямку розмірковують над проблемою, хто може виступати від імені українського народу. Заперечуючи право на це тільки УНС, відомий історик стверджує: “представники Німеччини ... могли прийти лиш до переконання, що або взагалі ніяка українська нація реально не існує, а є лише невеличка частина інтелігенції, що зве себе “українцями”, або ж, що “українці” – це просто назва групи політичних партій, з якою доводиться рахуватись постільки, поскільки вона виявляє активність і може мати вплив на певні круги населення”²¹.

Історіографія державницького напрямку не приділяє належної уваги аналізу діяльності УНС, коли його очолював А. Ніковський. Вона лише аналізує основні форми діяльності Союзу в цей період: заяви, звернення і протести. Нез’ясованим залишається й питання, які причини спонукали УНС переобрати керівництво союзу. Адже серед національно-соціалістичної опозиції не було єдності. Однак поміркована частина в УНС становила переважну більшість. Вона визнавала лише легальні, цивілізовані форми політичної боротьби. Радикальна ж частина включала в себе перш за все лівих українських соціал-демократів /незалежників/ і не мала значного впливу на дії Українського Національного Союзу. Не дають чіткої відповіді на дане запитання у своїх роботах й представники іншого напрямку зарубіжної української історіографії.

Представники державницького напрямку української зарубіжної історіографії приділяють значну увагу в своїх роботах періоду перебування В. Винниченка на чолі УНС. Для підтвердження своїх оцінок вони широко залучають цитати з праць та спогадів активних членів Центральної Ради та відомих українських громадських і політичних діячів. Особливо часто історики державницького напрямку цитують оцінки, дані В. Винниченку в працях А. Андрієвського, І. Мазепи та інших. Зокрема, А. Андрієвський дав лідеру українських соціал-демократів таку характеристику: “... Винниченко мав незаперечний авторитет у нашої інтелігенції ... Він був великий майстер зруйнувати старе, а створити нове йому не вдалося. У цьому була його трагедія”²².

Широко використовують вони у своїх працях й оцінку, дану лідеру УСДРП І. Мазепою: “Винниченко як і завжди імпровізував

і не мав ясного погляду на справу... Як політик він жив хвилими настроями і не мав сталого погляду на справу”²³.

Аналізуючи твори Володимира Винниченка та Микити Шаповала, представники державницького напрямку доходять висновку, що на перших порах незначна частина УНС на чолі з Володимиром Кириловичем прагнула повалити Гетьманат за допомогою Москви, Антанти та Німеччини.

Для переговорів з німецькими соціал-демократами про їхній вплив на події в Україні та підтримку домагань Українського Національного Союзу до Берліна був відправлений полковник Микола Шаповал (брат Микити Шаповала, начальник консульського відділу міністерства закордонних справ) та журналіст Петро Бендзю. Делегацію УНС прийняв міністр закордонних справ Німеччини, який пообіцяв широку підтримку домаганням союзу. Гетьманці-державники переконані, що німці не лише знали про підготовку антигетьманського повстання, але й надавали на перших порах повстанцям зброю та заборонили гетьману заарештувати членів Директорії.

Аналізуючи початок підготовки членами УНС антигетьманського повстання, дослідники часто посилаються на твердження В. Винниченка: “І вся наша тайна організація складалась тоді з двох чоловік: М. Шаповала (член ЦК УПСР – Авт.) та мене”²⁴. У своїх працях вони також приводять слова М. Шаповала:” План підготовки повстання задалегідь був узгоджений трьома членами ЦК УПСР: Григоріїв, Лизанівський, Шаповал. У вересні до нього залучили Андрія Макаренка, генерала Осецького, полковників Павленка та Хилобоченка. У вересні з планом ознайомили В. Винниченка. У гетьманському генеральному штабі відомості давав полковник Василь Тютюнник. Партія УПСР була за повстання. УСДРП – Винниченко двічі умовляв. Лідери УПСФ (Ніковський, Сфремов і Мацієвич) були проти”²⁵.

Серед праць представників цього напрямку української історіографії, присвячених підготовці та здійсненню УНС антигетьманського повстання, особливого інтересу заслуговує робота Петра Солухи “Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна)”. Це збірник статей, надрукованих Солухою в

канадській газеті “Батьківщина” в 1969 – 1972 рр. На думку П. Солюхи, названі переговори повернули назад колесо історії та сприяли руйнуванню національного державотворення.

У працях істориків зазначеного напрямку дано різко негативну та досить емоційну оцінку й переговорам В. Винниченка з членами делегації РСФРР Х. Раковським та Д. Мануїльським, що вели в той час у Києві переговори з представниками Української держави. Аналізуючи ці переговори, представники державницького напрямку, акцентують свою увагу на таких проблемах. Чиї інтереси представляв В. Винниченко на переговорах з Мануїльським та Раковським? Посилаючись на працю І. Мазепи “Україна в огні і бурі революції”, представники цього напрямку стверджують: “ЦК УСДРП направив на перші переговори своїх представників В. Винниченка, Садовського, Юрія та Семена Мазуренків. Однак останні після перших переговорів відмовилися від подальших переговорів”²⁶. Тому представники зазначеного напрямку роблять висновок, що Винниченко не міг представляти на переговорах інтереси якоїсь політичної сили²⁷.

Це визнає і Володимир Винниченко у своїй праці “Відродження нації”: “Я вияснив Ц. К-ові (ЦК УСДРП –Авт.) ті причини й мотиви, які спонукали мене до тої “шкодливої акції”, але Ц. К. не згодився зі мною. Тоді я заявив, що беру всю відповідальність на самого себе й коли не знайдеться нікого, хто пішов би разом зі мною, я сам піду на села й буду кликати до повстання. Бо я вважав це своїм обов’язком перед народом. З усього складу Ц. К. мою позицію поділяв тільки один член його М. Авдієнко.

Те саме відношення ідея повстання знайшла й серед інших партій. Особливий же опір поставили есефи”²⁸.

Представники державницького напрямку звертають також увагу на те, що під час переговорів з радянською мирною делегацією Мануїльський запропонував Винниченку підписати договір. Аналізуючи ці переговори, дослідники державницького напрямку акцентують увагу на моральному аспекті цього договору. В багатьох їхніх працях ставляться риторичні запитання, чи має право вітчизняний політик закликати іншу державу повалити українську державність? Чи має він після таких дій право називати себе українським політиком?

Участь Винниченка в названих переговорах, на думку дослідників-державників, загальмували укладання мирного договору між Українською державою та Радянською Росією. Її представники спочатку саботували переговори, а на початку жовтня в односторонньому порядку перервали їх²⁹.

Представники державницького напрямку Д. Гирський, Д. Дорошенко, Н. Король, А. Кущинський, В. Личманенко, П. Солуха та інші стверджують, що протягом свого правління гетьман прагнув залучити до співпраці українські соціалістичні партії.³⁰ У своїх працях вони звинувачують Володимира Винниченка у нещирості позиції під час переговорів УНС з гетьманом з питань формування коаліційного уряду.

Д. Дорошенко констатує, що всі переговори Винниченка з урядом у справі реорганізації кабінету міністрів і його вперті торги за кількість міністерських портфелів для кандидатів УНС були просто комедією; він посилав людей до уряду, проти якого сам готував повстання³¹.

Значну увагу представники державницького напрямку вітчизняної історіографії приділяють аналізу протигетьманського повстання, яке підняло УНС. Вони не погоджуються з твердженням, що на повстання проти гетьмана П. Скоропадського піднялася вся “народна стихія”, “все селянство”, весь “трудящий люд”. У своїх працях представники цього напрямку намагаються довести, що це абсолютна неправда, інсинуації соціалістів, наклеп на український народ, безсовісна традиційна брехня, щоб приховати в очах світу свій ганебний виступ соціалістів проти своєї держави³². Протигетьманський переворот робили соціалісти, себто “революційна частина” т. зв. “національного союзу” за допомогою селянської спілки, яка становила не більше 15% усього українського селянства; “московські большевицькі армії”, які почали захоплювати українську територію після прилучення українських прикордонних частин до повстання; нацменшини – московська, єврейська і польська та їх політичні партії і білогвардійщина з московським офіцерством³³.

У центрі уваги дослідників державницького напрямку й основні причини прийняття та положення гетьманської грамоти 14 листопада 1918 р. Серед представників цього напрямку переважають дві основні точки зору в оцінці гетьманської грамоти. Значна частина

гетьманських прихильників вважають прийняття цього документа тактичним актом про ідею федеративних зв'язків з неіснуючою Росією. На прийняття такого документу гетьмана змусили зовнішньополітичні обставини, що склалися наприкінці 1918 р.

Д. Гирський навпаки високо оцінює гетьманську грамоту від 14 листопада 1918 р. Він порівнює її з Переяславською радою, а гетьмана П. Скоропадського – з Б. Хмельницьким³⁴.

Незначна частина представників державницького напрямку вважає прийняття грамоти від 14 листопада 1918 р. великою помилкою Скоропадського та його режиму, зокрема, В. Липинський вважав це зрадою хліборобського класу і уступкою Протофієу. В “Листах до братів Хліборобів” В. Липинський намагається пояснити, чому Скоропадський залучив до охорони свого режиму російських офіцерів.

Д. Донцов, аналізуючи останній місяць правління Павла Скоропадського, констатував, що грамота – велика помилка режиму. Вину ж за неї він покладав на Ігора Кістяківського, якого гетьман звав своїм “злим духом”³⁵.

Теоретики консервативної течії В. Липинський, В. Кучабський та С. Томашівський спеціально не досліджували роль окремих лідерів соціалістичних українських партій в визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр.

В. Липинський був переконаний в абсолютній нездатності соціалістичної демократії розв'язати найскладніші проблеми державотворення: організувати армію, державно-адміністративний апарат, тримати під контролем маси, вирішити соціально-економічні проблеми суспільства. Тому він відмовився від демократії як від шкідливої форми будівництва Української держави.

В. Кучабський значне місце в своїй науковій спадщині присвятив аналізу боротьби національно-патріотичних сил з Гетьманом та в добу Директорії. На його думку повстання проти гетьмана Павла Скоропадського видавалося досить безнадійною справою. Селянство України було пасивне, позиція німецьких військ була непевною.

Успіх повстання вирішила, на переконання В. Кучабського, єдина битва, яка, незважаючи на локальний характер, належала до вирішальних для долі тогочасної Східної Європи: “Все відбулося

саме біля Мотовилівки між Фастовом та Києвом 19 листопада 1918 року”³⁶.

Отже, представники державницького напрямку зарубіжної української історіографії негативно оцінюють діяльність в роки Гетьманату керівництва УНС та його лідера В. Винниченка. На їхню думку позитивну роль в національному державотворчому процесі могли зіграти лише дві сили: українські аристократи та народна інтелігенція. Вони доводять, що такого союзу прагнув досягти і гетьман Павло Скоропадський. Однак такого союзу, на думку державників, не вдалося досягти через радикалізм та “антидержавницьку” позицію лідерів українських соціалістичних партій і, перш за все, В. Винниченка.

Переважає більшість робіт представників цього напрямку має чітко виражену ідейну спрямованість та побудована на залученні до аналізу обмеженої джерельної бази. Представники цього напрямку не намагалися об’єктивно проаналізувати прорахунки керівництва Гетьманату і позицію керівництва УНС. Створення Директорії та повстання проти гетьмана вони розглядають як свідоме руйнування основ національної державності.

У багатьох роботах представників цього напрямку не аналізуються, а то й навіть не згадуються найважливіші помилики керівництва Гетьманату, які виділив В. Липинський:

“1) протест проти розгону Центральної Ради німцями;

2) заборона Гетьманщиною селянського з’їзду. Адже настрої селянства вже тоді був виразно патріотичний, ворожий до російської більшовицької експансії;

3) безсилість і пасивність уряду в боротьбі з “каральними експедиціями”, організованих найбільш нікчемними і хамськими елементами – грабіжниками, пройдисвітами, провокаторами, які навмисно і свідомо дискредитували серед селянських мас ідею української державності”³⁷.

¹ *Винниченко В.* Відродження нації. У 3-х ч.– Київ – Відень, 1920. – Ч. 3. – С.16–18; *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Відень, 1921. – Т. 111. – С. 18.

² *Гирський Д.* Дивні спроби виправдування антидержавної політики. (Відгук на фальсифікацію соціалістів з табору УНР). – Торонто: В-во Батьківщина, 1973. – С.106.

- ³ Донцов Д. Рік 1918, Київ. – К: Темпора, 2002. – С.36.
- ⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр.– К.: Темпора, 2002. – Т.1. – С.38.
- ⁵ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. –Київ–Філадельфія, 1995.– С.157.
- ⁶ Там само. – С.157–158.
- ⁷ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Т.11. – С. 39.
- ⁸ Саліковський О. На порозі Гетьманщини // Діло. –1924. – № 20.
- ⁹ Єфремов С. Хресною путтю // Нова Рада. – 1918. – 9 травня. – Ч. 71.
- ¹⁰ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Т1. – С.39.
- ¹¹ Там само. – С.40–41.
- ¹² Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. –Т.11. – С.40-41; Гирський Д. Дивні спроби виправдування антидержавної політики (Відгук на фальсифікацію соціалістів з табору УНР). – С. 118–119.
- ¹³ Дорошенко Д. Назв.праця.– С.74-75.
- ¹⁴ Гирський Д. Назв.праця. – С.199-120.
- ¹³ Солдатенко В.Ф. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень. – К.: Світогляд, 2005. – С. 101–102.
- ¹⁴ Винниченко В. Щоденник. – Т.1. – С.283.
- ¹⁵ Там само. – С.283–284.
- ¹⁶ Винниченко В. Відродження нації.– К. – Відень, 1920. – Ч. III. – С.115.
- ¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.1216. – Оп. 1. – Спр. 109. – Арк. 6-7.
- ¹⁸ Робітничая газета. –1918. – 17 вересня.
- ¹⁹ Дорошенко Д. Назв. праця. –Т.11. – С.267.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само.
- ²² Андрієвський А. Шлях розбудови.// Розбудова нації. – Прага. IV. –1928. – Ч.4. – С.126–136.
- ²³ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – Ч.1. – С.80-81.
- ²⁴ Винниченко В. Відродження нації. – Ч. III. – С.89.
- ²⁵ Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1927. – С.120.
- ²⁶ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – Ч.1. – С.89.
- ²⁷ Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна). – Б. м., 1973. – С.54.
- ²⁸ Винниченко В. Відродження нації. – Т. III. – С.94.
- ²⁹ Солуха П. Назв. праця. – С. 40–41.

³⁰ *Гирський Д.* Назв. праця.; *Дорошенко Д.* Назв. праця; *Король Н.* Як Павло Скоропадський став гетьманом України. – Уривки із спогадів. – Нью-Йорк, 1967; *Кущинський А.* Гетьман Павло і гетьманич Данило Скоропадські. – Чікаго, 1968; *Личманенко В.* Світло в темряві. – Лондон, 1975; *Солуха П.* Назв. праця.

³¹ *Дорошенко Д.* Назв. праця. Т. II. – С. 407.

³² *Солуха П.* Назв. праця. – С.168.

³³ Там само. – С.169.

³⁴ *Гирський Д.* Назв. праця. – С.134.

³⁵ *Донцов Д.* Рік 1918. Київ. – С.112.

³⁶ *Kutschabski W.* Die Westurranke im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918 – 1923. – Berlin, 1934. – S. 109.

³⁷ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – Київ, Філадельфія, 1995. –С. 182-183.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА НА ПОЛІТИКУ РОСІЙСЬКИХ БІЛЬШОВИКІВ: ВІД “МІЖ ДВОХ СИЛ” ДО “ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ”

Питання про еволюцію поглядів В. Винниченка на політику російських більшовиків часів Української революції уже привертало увагу істориків, найповніше воно розкрито у статті В.Ф. Солдатенка та його монографії¹. Зверталися до нього й інші дослідники². Однак поза увагою істориків залишилося таке важливе, на мій погляд, джерело для вивчення оцінки В. Винниченком політики російських більшовиків щодо України на початку 1918 року, як його драма “Між двох сил”, історичну достовірність якої відзначають філологи³.

Коли ми говоримо про твори художньої літератури як історичне джерело, то підкреслюємо, що вони можуть виступати в такій якості насамперед для вивчення світогляду письменника, а коли йдеться про вивчення описаних у художніх творах історичних подій, то вони можуть служити історичним джерелом у тому разі, якщо автори були їх учасниками або свідками. Виходячи із цих критеріїв, можемо констатувати, що драма В. Винниченка “Між двох сил” – важливе історичне джерело, оскільки є не лише правдивим свідченням сучасника про боротьбу українських патріотів з більшовиками у кінці 1917 – на початку 1918 року, а й вираженням оцінки автором цих подій під безпосереднім враженням від них.

В. Винниченко написав згадану п’єсу навесні – на початку літа 1918 року, після того, як пережив особисту драму політика, що сам опинився “між двох сил”, тобто, між проблемами національними і соціальними, у можливості гармонійного вирішення яких у тогочасних конкретно-історичних умовах він став сумніватися. Брутальна політика російських більшовиків, які пішли війною на Українську Народну Республіку, проголошуючи на словах право націй на самовизначення аж до відокремлення, невдачі у військовому протистоянні з ними українських сил, у чому відчував і свою провину, бо вчасно не подбав про утворення української армії, невирішеність

Центральною Радою соціальних проблем, насамперед земельного питання, що схилило селян на бік більшовиків, – усе це заганяло Винниченка-політика в глухий кут, з якого він гарячково шукав виходу. В ім'я врятування національної ідеї в масах і для збереження влади в українських руках він навіть готовий був віддати своє ім'я і самого себе, запропонувавши, щоб ті члени Генерального Секретаріату, які маніфестували себе “лівими”, арештували його і тих членів уряду, яких громадська думка вважала відповідальними за невдачі, оголосили владу рад, перевибори Центральної Ради й негайно вступили в мирні переговори з Радою Народних Комісарів⁴. Ця пропозиція була відхилена, і В. Винниченко вирішив скласти із себе відповідальність за дальший хід подій.

25 січня 1918 р. В. Винниченко подав у відставку і разом із дружиною, змінивши зовнішність, подався на Південь, до Бердянська. Дорогою він вислухав немало гострих оцінок поточного моменту і вождів української революції від простих людей. Тривожила думка про можливість загибелі справи, за яку боровся, тобто української державності. Деякий час довелося йому прожити й на території, де порядкували більшовики, і своїми очима побачити ті “порядки”. І питання, з ким бути, яку силу підтримати, ставали перед ним дедалі гостріше. Він записує у щоденнику: “І от яке повинно бути становище людини, яка ніколи не стояла за інтереси багатих, яка все життя поклала на ідею революції і соціалізму, але яка не вірить, що большевицьким шляхом можна допомогти тим ідеям реалізуватись. Що їй робити?”⁵

Ось такі настрої переживав В. Винниченко, коли невдовзі переїхав на хутір Княжа Гора на Канівщині, де між квітнем і червнем 1918 р. написав драму “Між двох сил”, про що свідчить щоденниковий запис 27 червня: у цей день автор читав її Є.Х. Чикаленкові та його приятелям на яхті “Чайка”. Слухачам п'єса сподобалася. “Всі погодились на тому, що це найкраща з моїх драматичних робіт річ”,⁶ – записав автор. Деякі дослідники вважають драму “Між двох сил” “річчю єдиною, що так повнокровно, так динамічно зображує події великих днів відновлення української самостійної держави та напружену трагіку боротьби за неї”⁷.

Варто зазначити, що саме під час роботи над цією драмою, 25 травня 1918 р. В. Винниченко занотував у записнику свої гіркі

роздуми над українською історією, які нині так часто цитуються: “Читати українську історію треба з бромом, – до того це одна з нещасних, безглузких, беспорядних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: півдержавного) існування, що одгризалась на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів. Уся історія – ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування. Чи не те саме стає тепер? Тільки хотіли жити державним життям, як починається стара історія: Москва всіма силами вп’ялась і не хоче випустити. З другого боку вже стоїть Польща, наготовивши легіони. Прийшов дужчий, вигнав Москву, одпихнув поляків і сам ухопив за горло й видушує все, що може. Збоку присмокталась і четверта – Австрія”⁸.

Місце і час дії драми “Між двох сил” автор визначив так: “Діється в одному з великих провінційних міст на Україні на початку 1918 року”. Задаючись питанням, чому місцем дії визначений не Київ, де бурхливі події спостерігав сам автор і був їх найактивнішим впливовим учасником, Юрій Бойко слушно зауважив, що “перенесення дії на провінцію продиктоване почуттям мистецького такту й політичними міркуваннями”⁹. Зображення київської ситуації вимагало б стати на позицію документаліста, ввести в дію історичних осіб або бодай згадати про них, а це потягнуло б за собою ланцюг суб’єктивних оцінок, якими психіка автора на момент написання драми була переобтяжена. Анонімне місце подій, на думку літературознавця, “дає драматургові змогу розмахнутися, дати образи узагальнені, опукло представити психологічний стан своїх героїв. Бо драма Винниченка реалістична, а разом з тим і психологічна...”¹⁰

Однак безсумнівно, що в основу драми лягли київські події, свідком яких був він сам і його знайомі, які поділилися з ним своїми свіжими враженнями від пережитого як тільки він повернувся до Києва. Реалізм відображення В. Винниченком цих подій підтвердив їх безпосередній свідок Є.Х. Чикаленко. Описуючи у своєму щоденнику ті жахи, які переживали кияни після захоплення міста більшовицькими військами, він зауважив: “Дуже яскраво і правдиво намалював Винниченко в своїй п’єсі “Між двох сил” оті

розстріли і взагалі навалу московських большевиків по великих містах України”¹¹.

Драматизм історичних подій у п'єсі розгортається навколо родини робітника-залізничника Микити Івановича Сліпченка, у якій, як нерідко бувало тоді в житті, батьки і діти, брати і сестри опинилися по різні боки барикад, між двох сил: більшовиками і борцями за незалежність України. Сам Микита Іванович став вільним козаком, з ним – його сини Марко і Арсен. Але один із синів, Тихін, належить до більшовиків. Їм співчуває і його дочка Софія, відома актриса, яка працює в Петрограді і звідти приїхала у рідне місто в надії знайти своє місце у національному відродженні. Вона формально не належить до партії більшовиків, але переконана, що більшовизм несе національне і соціальне визволення, тому погодилася виконати доручення партійного центру і привезла місцевим більшовикам вказівку про початок повстання в найближчу ніч і грошову допомогу для його організації. Коли вона побачила, що на вулицю зі зброєю виходять її батько й брати (а вона ж знає, що цієї ночі почнеться повстання), то намагається затримати їх. Вона говорить батькові: “Тату, а може б, ви zostались же таки цей вечір вдома? Ми ж не бачились чотири роки”. На це батько їй відповів: “Не можу, дочко. Ми з нашою державою не бачились триста років. Коли б і ти могла, то я й тебе забрав би з собою. Всіх!”¹²

Свою позицію Софія викладає у дискусії з Панасом, поетом і розчарованим українським соціалістом, колишнім її коханим і учителем, який тепер одружений з її сестрою Христею і намагається залишитися осторонь від боротьби.

“СОФІЯ. Господи! Я не розумію, що ж це робиться?! Як же це може бути таке. Як можна бути проти, та ще як! Проти того, що хочуть большевики? Як ви, ви не розумієте, що це величезна подія всіх віків, усього світу? Що це переворот всіх цінностей, що це зоря нового життя? Цілком нового, на інших підвалинах, справедливих, розумних, прекрасних. Як ви не бачите всієї естетичної грандіозної краси цього? Господи! Ну, нехай обиватель, нехай буржуй гвалтує, що одбирання в його награваного ним є грабіж. Але як ви не розумієте, що це ж саме одбирання творить нове життя, нову мораль, красу, нові відносини людей, вільні, здорові, гарні? Як це може бути, вясніть мені, що мій батько, Марко, що тисячі

наших робітників, рабів нещасних, що вони цього не розуміють і б'ються з тими, хто несе їм визволення? Я наче в кошмарі. Я не думала, що буде така боротьба. Яка ж сила штовхає їх на таке злочинство проти себе, проти таких же, як і вони?...

ПАНАС (*з цікавістю*). І неуже ви серйозно вірите в можливість цього нового... життя?

СОФІЯ. При чому тут віра? Я хочу, я бажаю цього всіма силами моєї душі. Хіба цього не досить? Хіба не досить, що весь народ, всі, хто працює, хто покривджений, хто упосліджений, всі хочуть цього? Цього мало? Хто ж може стати проти народу? Хто? Де та сила?"¹³

У запеклому бою вільні козаки зазнали поразки, бо свої ж зрадили. Поранений Арсен, прийшовши додому, розповів: "Курінь запарожців об'явив нейтралітет. Полк кошового Сірка так само. А полк Сагайдачного увесь перейшов на бік більшовиків"¹⁴. (Хіба ж це не нагадує про події в Києві?)

Вільні козаки відступили з міста, але Сліпченки не встигли відійти. У їхню домівку вдерлися більшовики й заарештували батька й Марка, наймолодшого, Арсена, Софії вдалося врятувати, вона запевнила більшовиків, що він не вільний козак, а гімназист і поранений не в бою, а у своїй хаті, куди через вікно влетіла куля.

Намагаючись врятувати батька і брата, Софія йде у приміщення більшовицького штабу, щоб домогтися їх звільнення від керівника місцевих більшовиків Грінберга, якому вона передала гроші і вказівки з центру. Вона говорить українською мовою і вартовий зауважує їй: "Я твого дурацького язика не розумію, говори по-человечески!"¹⁵ Грінберг також пропонує їй говорити з ним по-російськи. І вона змушена погодитися, бо від нього залежить життя її батька і брата. Грінберг не обіцяє Софії допомогти у їх звільненні, коли дізнається, що вони вільні козаки.

"ГРІНБЕРГ. Вольные казаки? Так что ж я могу сделать? Я ничем не могу помочь. Мы издали приказ: всех "вольных" казаков расстреливать. Это злейшие враги рабочих. Провокаторы, изменники, разбойники. Это негодяи, которых всех до одного..."¹⁶

Перед Софією постає страшна картина. Червоногвардійці із садизмом смакують розстріли українців, спостерігаючи за цим із вікна. Декого засипали у ямі ще живими, і один із червоногвардійців

говорить: “А тих українців дак не то що розстрілювать, а просто живими всіх у яму й засипать. От вам самостійна Україна, от тепер одділяйтесь од Росії. Верно! Другого способу на їх нема”¹⁷.

Письменник моделює ситуацію, яка була типовою у той час для багатьох міст України, у тому числі й для Києва, коли розстрілювали людей лише за те, що вони говорили українською мовою, коли зривали зі стін портрети Т. Шевченка. Персонаж п’єси більшовик Подкопаєв дивиться на портрет поета і говорить: “А почему эта контрреволюционная икона висит здесь до сих пор? Убратъ ее к четру оттуда! (*Рушницею сильно б’є по рамі й збиває портрет на землю. Протикає багнетом лице, настромлює, крутить і одкидає в куток*). Эта хохлацкая морда мне надоела, наконец. Везде торчит.

СОФІЯ. Товарищ!..

ГРІНБЕРГ. (*Глянувши на Софію*). Товрищ Подкопаєв, зачем вы? Ведь это Шевченко.

ПОДКОПАЄВ. Да, конечно, Шевченко, чорт бы его... (*Помітивши щось на товаришах*). А? Что? В чем дело?

СЄМЯННИКОВ. Товарищ Подкопаєв, вероятно, ошибся. Он думал, что это портрет какого-нибудь современного их деятеля.

ПОДКОПАЄВ. Я не понимаю, товарищи, в чем дело? Современный, несовременный, поэт, учитель, офицер, черт бы его драл, раз он националист, он враг народа и пролетариата. Я заявляю откровенно, что с национализмом, з этими Шевченками, автономиями, федерациями, самостийностями и прочей буржуазной дрянью буду бороться беспощадно”¹⁸.

Саме в уста Подкопаєва, колишнього капітана царської армії, образ якого асоціюється з особою підполковника російської армії Муравйова, що творив безчинства в захопленому більшовиками Києві, В. Винниченко вкладає ці слова, які характеризують втілення на практиці ленінської національної політики.

Щоб визволити арештованих Сліпченків, приходиться сюди ж, у штаб більшовиків, мати Софії, яка повзає в ногах у Грінберга з благанням про милосердя. Тут же й сестра Софії Христя, яка кидає їй звинувачення, що вона комісарська полюбовниця, Панас, який у рішучу хвилину національної боротьби подолав свій скепсис і став у ряди бійців. Він також звинувачує Софію у зраді, а сам від

Грінберга вимагає розстріляти його, бо він, мовляв, контрреволюціонер. “Не тільки читаю, але й пишу по-українському”, – говорить він. А на зауваження Софії, що він, мабуть, збожеволів, відповідає: “Как не збожеволеть, мадам, как не збожеволеть? Вы только взгляните туда за окно: горы трупов этих подлых украинцев. Горы, мадам, понимаете ли вы это? Мальчики, дети, старики. К стенке – и готово. По усам узнают контрреволюцию. Малороссийские усы – и к стенке. И как же не благоговеть перед вами, как не... божеволеть? А? Ведь это же ясно, что социализм пришел, и не какой-нибудь там гнилой, европейский, а большевитский, российский, самый настоящий. Позвольте преклониться перед вами”¹⁹.

Щоб відчути увесь трагізм ситуації, у якій опинилася Софія, треба мати на увазі, що вона й досі кохає Панаса і чути від нього звинувачення у зраді для неї особливо тяжко. А Панас, у якого почуття любові до Софії переросли у ненависть, пропонує їй віддати своє тіло ворогові, щоб урятувати батька і брата. І Софія з огидою погоджується віддати Грінбергові своє тіло, стати його рабинею, працювати разом з більшовиками “на користь спільній справі” за ціну визволення батька і брата. І тоді Грінберг дав наказ батька випустити, а брата розстріляти ніби випадково.

Софія не виконала своїх зобов’язань перед Грінбергом, не віддалася йому. Але вона погодилася працювати на радянській службі, діставши високу посаду. Вона має свій кабінет, секретарем у неї брат Тихін, якого батько вигнав з дому. Вона робить спробу служити народові, який став на бік більшовиків, але все більше переконується в тому, що марні її наміри боронити незалежність радянської України, вона опинилася серед хвиль російського більшовицького шовінізму. Своєму братові Тихону, який говорить, що їм не довіряють через те, що вона розмовляє українською мовою, Софія, сповнена національної гідності, відповідає: “Через що ми повинні зрікатися своєї нації, ми, скривджені національно, пригнічені, зневажені? Чому не їм? Вони до нас прийшли, а не ми до їх! Вони нас гнітили, зневажали, нищили. І ми повинні тепер зректись? “Не было, и не будет”. О, вибачайте, было и будет.”²⁰

Та Софія виявилася безсилою. Вона все більше розуміє, що їй не довіряють більшовики, що вони не потребують її такою, якою вона є. Вона може бути з ними, коли зречеться свого “я”. Разом з

тим рідні не зрозуміли її трагедії. Софія з Тихоном одержали листа від батька, у якому прокляття і наказ повернутися до своїх, інакше він їх власноруч розстріляє. Лист глибоко ранить Софію.

Символічною є остання дія драми. За хвилину мають прийти українці. Комісари тікають, стрибаючи з вікна другого поверху, до них приєднується Тихін. Він закликає тікати й Софію, але вона голосно й гнівно відповідає йому: “Я не піду з негодяями і ворогами свого народу”. Софія залишається одна у спустілій кімнаті, куди вриваються козаки на чолі із її батьком. Він готовий убити її власною рукою. Панас намагається врятувати Софію, нагадуючи, що постановили судити її у своїй сім’ї. Софія пробує сказати щось у свій захист, але з уст батькових зривається: “У неї там полюбовнички”. Батько вимагає, щоб вона письмово зреклася своїх недавніх приятелів – більшовиків, прокляла цих ворогів українського народу і визнала свою помилку. Це ж радить їй зробити і Панас, бо, мовляв, їй повинно бути тим легше написати таку заяву, “що вона ж сама бачила, які большевики друзі нашому народові. А помиляться кожний може”²¹. Коли Софію залишили на кілька хвилин одну, щоб подумала, у вікно заглянув Тихін і запропонував тікати, під вікном її чекав Грінберг з підводою і гайдамацькою перепусткою. Та вона відмовилася, лише попросила у Тихона револьвер, запевнивши його: “Я інакше втічу”. І коли в кімнату знову зайшли Микита Сліпченко та інші, пустила собі кулю у скроню.

Необхідно звернути увагу на те, що кінцева сцена драми у виданні, яке вийшло 1919 року у Відні у видавництві “Дзвін” і звідки, очевидно, вона була передрукована у “Вітчизні”, дещо відрізняється від рукописного авторського тексту. Наведу вилучену сцену повністю. Після того, як Софія взяла у Тихона револьвер зі словами: “Я інакше втічу”, йде такий текст:

“ГРІНБЕРГ (з’являється на місці Тихона).

Товаришко! Що це значить?! Лізьте швидче! Дайте руку. Слышите? *(Киває головою назад себе. В городі чути спів козаків, крики)*.

СОФІЯ. Я сказала, що не піду з вами. Злізайте, а то почують і схоплять вас.

ГРІНБЕРГ. Хай хапають. *(Тихо, жагуче)*. Я не можу без вас. Я вас благаю. Що ви думаєте собі. Вони ж вас розірвуть, замучать!

Софіє Микитівно! Що ж це значить?! Так ви з ними?! Да? Говоріте прямо!

СОФІЯ. З ким я, то не ваше діло! А з вами я не піду. Чувсте? Як не хочете бути убитим, то тікайте. Ну, годі. Я зачиняю вікно.

ГРІНБЕРГ. А, ну, это другое дело! Теперь я понимаю! Теперь я все понимаю.

СОФІЯ. Що ви помімаєте? Що? Я вам кажу забирайтесь, інакше... (*Хапається рукою за револьвер*).

ГРІНБЕРГ. Что? Вы позовете своих гайдамаков? Что ж, зовите! Ваша роль среди нас станет совсем ясной. Вы уже позвали их и предали нас! (*З ненавистю, люто, просто в лице їй*) Провокаторша! Слышишь ты: подлая провокаторша!

СОФІЯ. А-ахх!!! (*Несамовито вихоплює револьвера і стріляє просто в лице Грінбергові. Він змахнувши руками, падає назад*).

СОФІЯ *дико озирьється, потім зразу приставляє револьвера до виска, стріляє і падає*²².

Вилучення цього тексту в опублікованому варіанті, що побачив світ у той час, коли В. Винниченко вже почав роботу над “Відродженням нації”, може служити підтвердженням еволюції його ставлення до більшовиків за час, що минув після написання драми. Якщо в момент її написання, під безпосереднім враженням від пережитого потрясіння, викликаного поведінкою російських більшовиків в Україні на початку 1918 р., В. Винниченко допускав можливість збройної боротьби з ними навіть з боку тих сил, які відстоювали ідею соціальної революції і до яких належав він сам, то в 1919 р. він уже стояв на інших позиціях, хоч жорстокість більшовиків, їхню національну політику все ще засуджував.

Я навмисне навела багато цитат, щоб був зрозумілий не лише зміст драми, її основна ідея, але й її естетична структура, розставлені авторські акценти, бо тільки такий підхід дасть змогу оцінити, наскільки висловлені у творі настрої літературних героїв відповідають настроям автора.

Думаю, що увесь контекст п’єси дає підстави для висновку, що симпатії автора безсумнівно на боці українців, які борються за свою державу, проти великодержавної політики російських більшовиків. Він засуджує масові розстріли безневинних людей, цинізм і жорстокість більшовиків.

У роздвоєності Софії, у її трагічній долі В. Винниченко як талановитий митець передрік долю націонал-комуністів, які намагалися поєднати вирішення національних і соціальних проблем, а в результаті завершили самогубством (М. Скрипник, М. Хвильовий). І особиста доля автора багато в чому була подібною до долі Софії. Адже й сам він опинився “між двох сил” і, засуджуючи на цьому етапі політику більшовиків, не міг, як і Софія, відмовитися від ідеї соціальної революції. М. Жулинський справедливо зауважив: “У п’єсі психологічно ефективно оголено внутрішню драму головної героїні Софії, з якої “вичитується” драма самого Винниченка, котрий був глибоко вражений жорстокою акцією військ Муравйова”²³.

Між написанням В. Винниченком драми “Між двох сил” і твору “Відродження нації” минув приблизно рік. Це був найтяжчий рік для Винниченка-політика. За цей рік він став ініціатором і одним з керівників антигетьманського повстання, очолив Директорію, пережив болісні роздуми над пошуками шляхів розвитку української революції і, нарешті, знову відійшов від активної політичної боротьби. 10 лютого 1919 р. В. Винниченко пішов у відставку, під приводом участі у соціалістичній конференції виїхав за кордон, поселився у Земмерінгу і через кілька місяців, у червні 1919 р., розпочав роботу над “Відродженням нації”.

Порівняння цього твору з аналізованою п’єсою дає підстави для висновку, що за рік, який минув, В. Винниченко у своєму світогляді значно еволюціонував у бік більшовизму. Він уже виправдовує насильства більшовиків законами класової боротьби. Захопивши силою владу в свої руки, більшовики, пише він, “*мусили* вчиняти насильства над тими клясами, які були ворожі до їхніх цілей”²⁴. Правда, національну політику більшовиків він оцінює досить критично. Звертаючись до ситуації в Києві після захоплення його більшовиками під командуванням Муравйова, тобто, до тих подій, які описані у драмі, В. Винниченко правдиво пише, що українську національну культуру “було підведено під категорію контрреволюції й нищилось без усякого милосердя. Пресу заборонено, українські друкарні конфісковано, книгарні зачинено, школи припинено, а за українську мову на улиці хапано й давано як не до розстрілу, то під небезпечне підозріння в контрреволюції”²⁵. Але

тут же зміщує акценти, звинувачуючи в цьому самих українців, бо ми, мовляв, “самі спровокували українську ідею, що ми її одягли в ліберально буржуазну одягу, що ми самі поклали на неї печать ворожости до соціальної революції: хто визнає себе українцем, той є ворогом соціальної революції, й ворог активний, запальний”. Це, на його думку, полегшувало російському націоналізмові боротися з українським національним відродженням під приводом боротьби з соціальними ворогами. “Це дозволяло найтемнішим більшовицьким елементам, – писав він, – зривати з стін портрети Шевченка й топтати їх ногами, ловити по селах українських шкільних учителів і знущатися з них, і розстрілювати їх тільки за те, що вони були свідомими українцями”²⁶.

Можна було б продовжити цей порівняльний аналіз двох творів на доказ еволюції поглядів В. Винниченка у бік більшовизму, але у цьому немає потреби, бо він сам засвідчив свою прихильність до більшовизму і радянської влади, визнавши свої попередні погляди помилковими.

На початку 1920 р. у числі 3 віденської газети “Боротьба” був надрукований лист В. Винниченка до редактора газети, в якому він писав, що у передовій статті газети “Вперед” написано про запрошення його урядом Мазепи до участі в уряді й що він має для цього виїхати на Україну. “Сим мушу заявити, – писав В. Винниченко, – що я своєї згоди взяти участь у цім Уряді не дав і дати не можу через те, що соціально-політична програма цього Уряду не відповідає моїм поглядам.

У згаданій статті “Вперед” є посилання на мої слова, які були мною сказані в той час, як я був в Уряді, а саме “більшевицькі форми не можуть бути приноврені на Україні. Наша орієнтація – це революційний рух західної, а не східної Європи”.

Це – глибоко помилкові слова. Форми радянської влади в кожній країні, де відбувається гострий процес революції – необхідні для успішного ходу революції. Коли революція на Заході розві’ється і дійде до рішучої, отвертої й гострої боротьби з існуючим там буржуазним ладом, вона необхідно прийде до форм радянської влади – до більшовизму”. В. Винниченко тепер вважає, що “найбільшою помилкою української революції і її проводирів була

якраз та орієнтація на Захід – себто іншими словами – на реакцію, на контрреволюцію. Ця орієнтація у великій мірі спричинилась до тої великої шкоди, яку було зроблено нами в справі соціального і національного визволення нашого трудового народу.

Єдиною формою державности нашої селянсько-робітничої нації в даний момент є робітнича селянська держава. Робітнича революція в Росії давала нам змогу створити й затвердити цю державність. Ми її одкинули й орієнтувались на Захід, себто на ті сили, які були й є ворожі до нас. І цим ми нанесли велику шкоду і своєму народові і своїй державности.

Докладніший виклад моїх думок з цього приводу читачі зможуть знайти в моїй праці “Відродження нації” часть II і III”²⁷.

У чому ж причина такої еволюції поглядів В. Винниченка? “Відродження нації” писалось у той час, коли для В. Винниченка знову відкривалася перспектива політичної діяльності: повернення в Україну на засадах запровадження там радянської влади і замирення з Радянською Росією (пропозиція комісара закордонних справ Угорської Радянської Республіки Бела Куна виступити посередником у цій справі)²⁸. Виникає спокуса пояснити таку метаморфозу В. Винниченка намаганням “сподобатися” російському більшовицькому керівництву під час майбутніх преговорів.

Але таке пояснення було б спрощенням. Комплексний аналіз усього, що вийшло з-під пера В. Винниченка за цей рік (від художнього твору до опублікованих у пресі відкритих листів, щоденника і мемуарно-публіцистичного твору) переконує у тому, що він був щирим у своїх пошуках і блуканнях. У своєму балансуванні “між двох сил” він схилився то до одної, то до іншої, але дедалі більше брав гору фактор соціальний. Хоч від української державності він ніколи не відрікався, все ж почав схилитися до думки, що саме завдяки співпраці з більшовиками, які вирішать соціальні проблеми, вдасться збудувати й національну державу. Його пошуки й були спрямовані на те, як би не випустити влади з українських рук.

Роздумуючи над тим, їхати йому в Україну чи ні, він записує у щоденнику 28 березня 1919 р.: “Тільки нащо саме їхати? Що робити? Що боронити? Як віддати себе на те, в успіх чого не віриш? Провадити справу большевизму? Одягти його в українську одягу? Згармонізувати, нарешті, ці дві сили в одну? О, коли б це вдалося і

коли б я хоч вірив у те, що вдасться, що нас не роздушуть, не знищать і за цю гармонізацію не віддадуть націю на розтерзання, на глум, на визиск милих сусідів – поляків, кацапів, румунів. І чи не ляже іменно на мене значна доля відповідальности за це?

А з другого боку, – розмірковує він далі, – коли справа большевизму виграс, коли рух народів досягне омріяної мети, коли той лад, народження якого я з захватом вітаю в душі, переможе, а ми, а я стоятиму осторонь, вижидатиму, а потім прийду на готове, – чи не програємо ми, чи не перегордим шлях своїй нації до права на вільне, заслужене право користуватися здобутим? І чи не буде так само в мене чуття сорому й відповідальности?

І ще: не випускати ініціативи влади з українських рук. Хай большевизм, хай реакція, хай поміркованість, хай усяка форма влади, аби *наша*, національна. Тоді є гармонія, вища форма громадського й індивідуального існування²⁹.

Він усе більше схиляється до тієї думки, що спроба в період Центральної Ради збудувати національну Українську державу на демократичних засадах, відсунувши надалі вирішення нагальних соціальних проблем, боротьбу з класовими ворогами трудящих, була помилкою і навіть зрадою ним самого себе, своїх переконань. Звідси його іронія, порівняння української влади з хуторяночкою, яка кокетує з паничем. Він згадує своє минуле, ще з дитячих років закладену в свідомість ненависть до всякого панства і пише: “З дитинства, з того часу, як поміщик Бодіско бив мого батька у себе в економії, як обдурив його, як визискував, як вигнав у землянку в полі, де я пас череду, з того моменту вже прийнявши в душу собі зерно ненависти до соціального визиску, до Бодісок усякого гатунку: потім усе життя організуючи те життя в свідому, безоглядну, жагучу ворожість до соціального, політичного і всякого панства; віддавши молоді роки тюрмам і вигнанням за це; мріючи про той час, коли можна буде схопити Бодісок за горло і, нарешті, визволити з-під них батьків працюючих, усіх обдурених, – я, коли настав цей час, коли інші почали хапати Бодісок за горла, я визволяв Бодісок, я одривав руки тих, що душили їх, я ставав поруч з Бодісками і бив *разом з ними* бодісчиних ворогів.

Бо цього вимагала наша *державність*. Два роки я робив усе, що найбільш ганьбило, топтало *мене, мою* гідність. Я зневажав де-

яких людей, я вважав їх брудними, неприємними, ворожими мені, я ніколи не забалакав би до них, ніколи руки не подав би їм. А під час цих двох років обнімався з ними, потискував їм руки, *творив з ними нашу державність*⁷³⁰.

У той час, коли В. Винниченко приступив до написання “Відродження нації”, в його свідомості викристалізувався суспільний і державницький ідеал – самостійна Українська Радянська Республіка – і досягти його він уважав можливим не в боротьбі з більшовиками, а у союзі з ними, хоч про шовінізм російських більшовиків не забував. 27 липня 1919 р. він записав: “Я пропоную в листі тій групі нашої партії, яка тепер творить нашу політику, рішуче стати на бік революції, на бік тих, хто бореться за соціальне визволення всього світу, чесно взяти цей прапор боротьби і рятувати за цю ціну свою національність.

Коли ж Москва і Київ не приймуть умови самостійності Української Советської Республіки й передачі советської влади в національно-українські руки, то битись з ними до останку, але битись власними силами, битись для того, щоб заманіфестувати шовінізм і імперіялізм руських комуністів⁷³¹.

Він вважає необхідним стати на коліна перед соціалізмом, а не перед більшовиками. Але трагедія В. Винниченка і багатьох інших прихильників соціалістичної ідеї полягала в тому, що за її реалізацію у тих умовах можна було боротися лише під більшовицьким прапором, отже, треба було робити вибір. І В. Винниченко його зробив, чітко заявивши на початку 1920 р. про свій перехід на позиції комунізму, про готовність вступити до комуністичної партії.

Я не ставила своєю метою давати оцінку цьому крокові В. Винниченка, про це написано і сказано багато. Хотілося лише привернути увагу до того, що для розуміння усіх нюансів еволюції його світогляду періоду української революції варто залучати й таке джерело, як драма “Між двох сил”. Солідаризуючись з тими дослідниками, які вважають, що в трагічній долі Софії В. Винниченко як талановитий митець свідомо чи підсвідомо передрік і власне політичне банкрутство, і розклад націонал-комунізму та приреченість на смерть його кращих представників, що “сила таланту митця, художнє провісництво, стоять куди вище його реальних вчинків та публіцистичних писань (“Відродження нації”, “За яку

Україну” і т.п.)²³², все ж вважаю, що Ю. Бойко-Блохін виразився не точно, коли писав: “Логікою образотворчого думання Винниченко *переступив через свій власний світогляд* і назавжди залишив нам глибоко мистецький образ вікопомних подій 1917 – 1918 років”²³³ (виділення – Н.М.). Думаю, що В.Винниченко не переступав через свій світогляд, а щиро й талановито виразив його в драмі таким, яким він був на момент її написання. Інша справа, що світогляд його дуже швидко еволюціонував під впливом різних обставин і для вивчення цього процесу необхідно аналізувати увесь комплекс джерел, у тому числі й художні твори. Адже політик і письменник у особі В. Винниченка злилися нероздільно.

¹ *Солдатенко В.Ф.* Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка у добу української революції // Український історичний журнал. – 1994. – №6. – С. 15 – 26; 1995. – №1. – С.13 – 22; *його ж.* Українська революція: концепція та історіографія. – К., 1997. – С.46 – 63.

² *Гошуляк І.* Свідчення очевидця: В. Винниченко про причини поразки Центральної ради // Сіл. вісті. – 1991. – 23 січ.; *Юнак В.* Володимир Винниченко про співвідношення соціальних і національних факторів в українському державному будівництві // Українська журналістика в контексті світової. – 1998. – Вип.2. – С.46 – 53; *Румак В.* Еволюція Винниченка-політика за доби Директорії // Галичина. – 2001. – №5 – 6. – С.180 -184; *Великочий В.* Національне й соціальне у державотворчій діяльності Володимира Винниченка періоду української революції 1917 – 1920 років // Вісник Київ. ун-ту. Сер. Філософія. Політологія. – 2003. – Вип.48. – С.26 – 29 та ін.

³ *Бойко Ю.* Драма “Між двох сил” В. Винниченка як відображення української національної революції // *Бойко Ю.* Вибране. Т.2. – Мюнхен, 1974. – С.303 – 314; *Луців Л.* Володимир Винниченко “Між двох сил” // *Луців Л.* Література і життя. Літературні оцінки. – Джерзі Сіті; Нью-Йорк, С.247 –253; *Жулинський М.* Його пером водила сама історія: Історичні передумови появи драми “Між двох сил” Володимира Винниченка // Вітчизна. – 1991. – №2. – С.60 – 63; *Мороз Л.* “...Сто рівноцінних правд”: Парадокси драматургії В. Винниченка. – К., 1994. – С. 60-64; *Панченко В.* Магічний кристал. Сторінки історії українського письменства. – Кіровоград, 1995. – С.163 – 166; *Барабаш С.* Україна в революції як об’єкт тривоги Володимира Винниченка // Вісник Київ. ун-ту. Сер. Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 48. – С.48 – 50; *Михида С.* Слідами його експериментів. Змістові домінанти та поетика конфлікту в драматургії Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2002. – С.129– 154 та ін.

- ⁴ *Винниченко В.* Відродження нації. Ч.ІІ. – Київ – Відень, 1920. – С.221 – 222.
- ⁵ *Винниченко В.* Щоденник. Т.І. – Едмонтон; Нью-Йорк. – С.278.
- ⁶ Там само. – С.287.
- ⁷ *Бойко Ю.* Назв. праця. – С.304.
- ⁸ *Винниченко В.* Щоденник. Т.І. – С.285.
- ⁹ *Бойко Ю.* Назв. праця. – С.304.
- ¹⁰ Там само. – С.305.
- ¹¹ *Чикаленко Є.* Щоденник (1907 – 1917). У2-х т.: Т.1. – К., 2004. – С.387.
- ¹² *Винниченко В.* Між двох сил. Драма на чотири дії // Вітчизна. – 1991. – №2. – С.30.
- ¹³ Там само. – С. 33.
- ¹⁴ Там само. – С. 34.
- ¹⁵ Там само. – С.38.
- ¹⁶ Там само. – С.41.
- ¹⁷ Там само. – С.40.
- ¹⁸ Там само. – С.43 - 44.
- ¹⁹ Там само. – С.45.
- ²⁰ Там само. – С.56.
- ²¹ Там само. – С.59.
- ²² Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф.293, №7, арк.69 – 70.
- ²³ *Жулинський М.* Назв. праця. – С.63.
- ²⁴ *Винниченко В.* Відродження нації. Ч.ІІ. – С.187.
- ²⁵ Там само. – С.271.
- ²⁶ Там само. – С. 271 – 272.
- ²⁷ Український голос. – Перемишль. – 1920, 15 лютого. - Ч.7.
- ²⁸ Див.: *Солдатенко В.Ф.* Назв. праця // УІЖ. – 1995. – №1. – С. 15.
- ²⁹ *Винниченко.* Щоденник. – Т.І. – С.328.
- ³⁰ Там само. – С.353.
- ³¹ Там само. – С.363.
- ³² *Михида С.* Навз. праця. – С.152.
- ³³ *Бойко-Блохин Ю.* Назв. праця. – С. 310.

Л.ТРОЦЬКИЙ – В.ВИННИЧЕНКО – Г.КОСТЮК У ДИСКУРСІ “ТОТАЛІТАРНОГО НАРАТИВУ”

Монументальна праця Ханни Арендт “Джерела тоталітаризму” (1951)¹ започаткувала особливий масив літератури, який утворив всередині другої половини минулого століття розлогий “тоталітарний наратив”. Означення й тематика цього наративу беруть початок із “Джерел тоталітаризму” в тому типологічному сенсі, в якому “утопічний наратив” походить від “Утопії” Томаса Мора. Попри всю відмінність дистанцій, що відділяють нас від цих двох книг, ми вже можемо провести аналогію між їхньою “породжуючою”, генеративною здатністю. Межу цієї структурної аналогії окреслює очевидний змістовий контраст поміж утопічним “позитивом” і тоталітарним “негативом”. Стикання цих крайнощів позначене перетином антиутопічного вектора з антитоталітарним.

Після встановлення в Радянському Союзі культу особи відмінність між Гітлером і Сталіним, на думку інтелігенції, зникла остаточно. Письменник Б. Пастернак побачив у диктатурі націонал-соціалістів лише реакційний придаток чи криве відзеркалення революційної Росії².

На початку війни В. Вернадський дійшов висновку, що націонал-соціалізм є ще більш занепадницькою системою, порівняно з комуністичним режимом. Наприкінці сталінської епохи письменник В. Гросман розмірковував про подібність між націонал-соціалізмом і сталінізмом з погляду моралі, причому обґрунтування цієї тези пізніше стало цілком означеною темою його творчості (“Життя і доля”). У ретроспективі йшлося про червоний і коричневий фашизм, про протиставлення геноциду і соціациду³.

У рамках тоталітарного наративу в даному разі ми розглядаємо статті Л. Троцького, опубліковані у “Віснику опозиції”, щоденники і романи В. Винниченка, працю Г. Костюка “Сталінізм в Україні (генеза і наслідки)”, перші частини якої побачили світ англійською мовою 1954 року⁴. Остання в цьому контексті цікава тим, що, окрім чималої кількості джерел, була базована також на висновках Троцького і Винниченка. Отже, необхідно бодай кон-

турно окреслити точки збігання й відштовхування між поглядами цих політиків.

Між орбітами політичних і філософсько-етичних поглядів Винниченка та Троцького існує внутрішній зв'язок, який і досі залишається, за словами Ю. Шевельова, однією з “чорних плям, забронених зон, оскільки камуфляжний термін білости певною мірою сам перекручує дійсність у напрямі злагіднення її”⁵.

Троцькому та Винниченку відведено особливий рядок у новітній світовій історії. Майже однолітки, обоє уродженці Єлисаветградщини – їхнє дитинство пройшло в сусідніх селах, обидва – непересічні особистості, обидва – політики-вигнанці. Одні вважають їх геніями, інші – злочинцями чи зрадниками. Троцького офіційно 2001 р. його було визнано в Росії жертвою політичних репресій. На Винниченкові, на жаль, ще й досі лежить тавро “ворога народу”, яким його 1921 р. проголосив V Всеукраїнський з'їзд рад. Донині троцькизм, як і Винниченків конкордизм, має не лише опонентів, а й послідовників та дослідників.

Чим же привертала увагу українського мислителя сама постать одного з провідних ідеологів більшовизму і вічного опозиціонера, починаючи від зустрічі в Москві в 1920 р. У щоденнику за 1924 р. читаємо: “Знову вовтузіння Політбюро РКП з Троцьким. Заслання його на південь ... Очевидно, мотиви опозиції Троцького – особисті; честолюбність, претенсії на успадкування влади й диктаторства по Леніну. Коли б ідейні мотиви, – а ідеї були виразні, різниці з Політбюром визначені, – він повинен був би виступити, вступити в рішучу боротьбу. Але не виступає, – значить, чогось боїться. Чого? Власного загину разом з Політбюром”⁶. Ще один запис 1925 р.: “Загнаний в нору Троцький затих. Цікаво, чим скінчить ця фігура? І цікаво, що величезна більшовицька “партія” не дала нікого видатного крім тих, що були в ній до революції. Цікаво розслідувати причини такого явища.”⁷. А далі в неопублікованому щоденнику за 1927 – 29 рр. можна знайти нотатки, в яких Винниченко дає досить точні характеристики цьому політикові: “Читаю саме книгу Троцького “Справжнє становище в Росії”. Складається таке вражіння: прозорливість Троцького щодо характеру диктатури Політбюро ВКП просто пропорційна до його власного становища в ньому і, якщо воно гірше, то виразніше бачить Троцький дефекти та помил-

ки цього режиму” (14 лютого 1929 р.). І далі “Дійсне становище в Росії” Троцького. Книга-виправдання Троцького і обвинувачення Сталіна. Всі гріхи, що закидає Троцький Сталіну, були вже в 1920 р. Всі ці закиди робилися й тоді іншими, а між ними і мною в брошурі “Революція в небезпеці” (4 березня 1929 р.). Згодом у “Біографічних даних”, опублікованих у двотижневику “Правда” (Вінніпег, 1937, 20 і 27 січня), Винниченко ще раз наголошує, що в брошурі “Революція в небезпеці” він “висловив ті спостереження та думки, які тільки тепер висловлюють троцькісти. Та небезпека, яку я бачив, на яку звертав увагу і Троцького, коли він був при владі, яку він тоді гордо відкидав, тільки через шість-сім років почала бути йому видна і тепер вона набрала тих форм, які я й передбачав і з якою звертався до всіх пролетарських партій світу. Тоді на мій гвалт не було звернено уваги”⁸.

Цілком беззастережно можна говорити про генетичну близькість антисталіністських позицій Троцького, Винниченка та Костюка, про своєрідний антитоталітарний дискурс, сформований їхніми публіцистичними творами. Підтвердженням цього може слугувати навіть власне зізнання українського письменника: “Лист до Кохи. (Увага українців до моєї особи, зрівнювання з Троцьким і т. і., розуміється, викличе увагу й ГПУ)” (6 листопада 1937 р.).

У 30-х роках Винниченко передплачував, уважно читав “Бюлетень опозиції”, писав листи до його редакції. Цікавою, на наш погляд, є історія того примірника, з яким нам довелося ознайомитися. Свого часу він був переданий у відділ рукописів Інституту літератури головою Винниченківської комісії УВАН у Нью-Йорку Григорієм Костюком. Ознайомлення з ним дає підстави вважати, що він належав колись Володимирі Винниченкові. На полях багатьох антисталіністських статей можна побачити помітки, зроблені рукою Костюка.

Винниченко познайомився з вміщеними у “Бюлетені опозиції” статтями Троцького 1934 – 1938 рр.: “Бонапартизм і фашизм”, “Революція соціалістичної партії”, “Ромен Роллан виконує доручення”, “Революційні полонені”, “Сталін і світовий робітничий клас”, а особливо – “Франція на повороті”, “Перед другим етапом”, “Французька революція почалася”, “Вирішальний етап”. Вони допомогли письменникові краще зорієнтуватись у досить непростих

політичних подіях, що розгорталися на цей час у Франції, а водночас і в СРСР, бо саме у “Бюлетені опозиції” було опубліковано, наприклад, стенограму московських процесів. Усе це посприяло як створенню потужного “французького” тла творів муженського циклу, так і конкретизувало деталі, скажімо, такого явища, як сталінські табори, вперше описані Винниченком у романі “Нова заповідь”, а далі у “Слові за тобою, Сталіне”.

Особливої уваги в сенсі типологічної близькості поглядів двох політиків заслуговує низка статей Троцького, де йдеться про спорідненість Гітлера і Сталіна. У зв’язку з нападом на СРСР Т. Манн влучно назвав німецького диктатора “єдиним у своєму роді втіленням більшовизму в найгіршому значенні цього слова”.

У статтях Троцького розкривається суть радянсько-німецької угоди Молотова-Ріббентропа, про це ж йдеться і в публіцистичних працях Винниченка, зокрема: “Та, за яку змагались Гітлер, Сталін та інші” (1940), “Тайна Гітлеро-Сталінського Союзу” (1940) і “Демісія сталінізму” (1947). Г. Костюк, своєю чергою, пишучи свої публіцистичні праці, користувався як “Бюлетенем опозиції”, так і щоденниками Винниченка. Так, наприклад, у статті “До 20-річчя пакту Молотова-Ріббентропа і початку Другої світової війни (Історія змови диктаторів проти миру і свободи”, а також у розділі “Від доби терору до смерті Сталіна” з праці “Сталінізм в Україні”, говорячи про те, що “уся воєнно-агресивна, загарбницька політика Сталіна після 23 серпня 1939 року відбувалася при повній згоді й схваленні Гітлера, а приєднання Західної України й Західної Білорусії, захоплення трьох прибалтійських держав, мобілізація й початок війни з непокірною Фінляндією, пляни на відірвання від Румунії Бессарабії та інші заходи Сталіна – в жадній мірі не йшли в розріз із “східною політикою Гітлера””, він наводить уривок із щоденника Винниченка за 15 вересня 1939 р.: “В радіо були звістки, що в СРСР іде мобілізація і готуються до виступу разом з Німеччиною. Сталін готується одержати своїх тридцять сребреників. Гітлер уже обстрілює Львів. От-от усі “тридцять сребреників” будуть у його руках і тоді він їх дасть Сталінові. Таким чином руками австрійського маляра з участю грузинського семінариста буде здійснено наше гасло соборності України. Чи довго воно втримається це здійснення?” Ці думки Винниченка, своєю чергою, суголосні

твердженням Троцького, висловленим у статті “Про українське питання”: “Від колишньої довіри західноукраїнських мас до Кремля не лишилось і сліду. З часів останньої розбійницької “чистки” в Україні ніхто на Заході не хоче приставати до кремлівської сатрапії, яка продовжує іменуватися Радянською Україною. Робітничі й селянські маси в Західній Україні, Буковині, Карпатській Україні розгублені: куди повернути? Чого вимагати? Це становище, природно, дає перевагу найреакційнішим українським клікам, котрі свій “націоналізм” виявляють у тому, що намагаються продати український народ то одному, то іншому імперіалізму у винагороду за обіцянку фіктивної незалежності. На цій трагічній смуті Гітлер базує свою політику в українському питанні. Свого часу ми говорили: без Сталіна (тобто без убивчої політики Комінтерну в Німеччині) не було б Гітлера. До цього тепер можна додати: без насильства сталінської бюрократії над Радянською Україною не було б гітлерівської української політики”¹⁰.

Генезис гітлерівсько-сталінського союзу Винниченко виводить ще “з поразки і пониження Німеччини в попередній війни та Версальського миру”¹¹. Троцький немовби продовжує цю думку, стверджуючи, що “нині Гітлер хоче повторити експеримент 1914 р. в більш грандіозному масштабі”¹². Ці думки знайшли своє обґрунтування і в праці Х.Арендт, яка зазначає: “Нацисти всю свою пропаганду будували на цьому непевному товаришванні, цій “спільності долі”, і привабили на свій бік багато ветеранських організацій в усіх європейських країнах”¹³.

Обидва автори вважають, що імперіалістична війна не була потрібна Сталінові. Троцький зазначає, що “розмови про те, буцімто Сталін “обманув” Гітлера своїм вторгненням у Польщу і своїм натиском на балтійські країни, абсолютно безглузді. Імовірніше, саме Гітлер навів Сталіна на думку заволодіти східною Польщею і накласти руку на Прибалтику”¹⁴.

Винниченко далі розвиває цю тезу: “Сталін не міг не передбачати, на який ризик і небезпеку він наражав себе цим союзом... За можливість уникнути цього він напевне згодився б не тільки відмовитись од тих імперіалістичних клаптів, що захопив, від Західної України, Білорусі, Фінляндії, Балтики, а ще й заплатити шматками своєї власної території”¹⁵.

Обидва політики доходять висновку, що, за словами Троцького, “Сталін не хоче довготривалої війни з двох причин: по-перше, вона неминуче втягнула б у свій вир СРСР, по-друге, вона так само неминуче спричинила б європейську революцію. Кремль цілком підставно боїться одного і другого”¹⁶, а, за словами Винниченка, “Сталін мусів прийняти союз, запропонований йому Гітлером... з страху перед гітлерівською Німеччиною, перед війною з нею”¹⁷.

Інтерес Винниченка-політика до подій, що розгорталися у Європі, був зумовлений ще одним. Саме на той час він розробляє “українську ідею замирення світу”, пише статті “Світовий мир і Україна”, “Плебіцит і Україна”, занотовуючи у щоденнику: “Можливо, що Бенеш часом тепер згадає не раз свою розмову зо мною про “українську концепцію замирення світу”. Гадаю, що й він уже бачить, що вона найкраще могла б урятувати Чехословаччину... Плебіцит на Україні – це значить – усамостійнення України, значить, одірвання її від Росії. А відірвання її від Росії значить ослаблення її” (27 квітня 1937 р.). А наприкінці 1937 року уточнює: “...моя концепція плебіциту на Україні. Чи навіть просто відділення України в самостійну державу, віддалену від “протекторату” Берліна й Москви” (8 грудня 1937 р.). Не оминає цього питання і Троцький. Після ознайомлення з його статтями “Про українське питання”; “Незалежність України і сектантська плутанина”; “Демократичні кріпосники і незалежність України” Винниченко зазначає: “Л. Троцький, добрий знавець України, хоч і не дуже великий прихильник її самостійности, мусів признатися, що поки українське питання не буде як слід вирішене, поки Україна не стане незалежною державою, доти миру на світі не буде”¹⁸.

Отже, праці Троцького, написані напередодні Другої світової війни, немовби перегукуються з думками українського політика, проте зумовлена їхня поява цілком іншими, ніж у Винниченка, причинами, на чому він і наполягає: “Та й Троцькому відповісти на його виступ треба. За двадцять років він, очевидно, вже забув, що робив на Україні й з Україною. І тепер виступає захисником і визволителем її. Та мене забули. Ми добре пам’ятаємо і тепер ще на своїх спинах відчуваємо наслідки його колишнього визволення. Та й чимало інших поневолених відчувають наслідки визволення Троцького та Леніна. Отже, й від їхнього імені треба відповісти і

поставити декілька невеличких питань. З огляду на те, що він сам нас на це викликає, думаю, що в нього не вистачить нахабства, мовчання й нікчемности” (9 липня 1939 р.).

Проте ці статті Троцького, як і весь “Бюлетень опозиції”, проливають світло на все ще з різних причин до кінця не осмислений період 30-х років. Розмірковуючи над важливістю порушеної у такому ж, як і у Винниченка, ключі проблеми, Троцький зазначав: “Українське питання, яке чимало урядів і багато “соціалістів” і навіть “комуністів” намагалися забути чи відсунути в довгий ящик історії, знову поставлено тепер з подвійною силою на порядок денний. Нове загострення українського питання найтіснішим чином пов’язане з виродженням Радянського Союзу і Комінтерну, успіхами фашизму і наближенням нової імперіалістичної війни. Розір’ята між чотирма державами, Україна посіла нині в долях Європи таке становище, котре посідала в минулому Польща, з тією лише різницею, що світові стосунки зараз незмірно напруженіші і темпи розвитку значно прискорені. Українському питанню судилося в найближчий період відігравати величезну роль у житті Європи. Недаремно ж Гітлер з таким шумом підняв питання про створення “Великої України” і недаремно, знову ж таки, він з таким злодійкуватим поспіхом зняв це питання”¹⁹.

Незважаючи на дух класової непримиренності, яким пройняті праці Троцького, у них даються дуже точні, такі, що не застаріли й на сьогодні, характеристики сталінізму як цілісної тоталітаристської доктрини. Саме політика Сталіна призвела, на думку Троцького, до жахливих перегинів у національній та економічній царині. Адже “більшовицька партія не без зусиль, лише поступово, під безперервним тиском Леніна засвоїла правильне ставлення до українського питання. Право на самовизначення, тобто на відокремлення, Ленін відносив однаково як до поляків, так і до українців”²⁰. Відокремлення України для Троцького означало не послаблення зв’язків з трудящими Росії, а лише послаблення тоталітарного режиму, що душить Росію так само, як і інші народи СРСР.

Обидва практично однаково поцінювали, наприклад, таких радянських політиків, як Д. Мануїльський, якого Троцький вважав “одним із найбридкіших ранегатів українського комунізму”²¹ (це висловлювання наводить у своїй книжці і Г. Костюк), а Винничен-

ко уже після війни, стежачи за діяльністю України в ООН, називав “малоросом на прокат” (30 серпня 1946 р.). М. Скрипника Троцький називав “чистокровним сталінцем”, Винниченко ж певною мірою ідеалізував, бо для нього надто багато важив той факт, що Скрипник проводив в Україні національну мовну політику, крім того, посприяв у виданні творів письменника на Батьківщині. Троцький, Винниченко, а слідом за ними і Костюк різко негативно ставилися до Постишева. На думку Троцького, він був фактичним організатором самогубства Скрипника. Винниченко ж, висловлюючи презирство до цього “заступника бога на землі”, констатував, що він “править в інтересах єдиної-неделімої” (18 липня 1934 р.). У дослідженні ж Костюка діяльності Постишева присвячено кілька розділів, а також велика стаття “Падіння П.П. Постишева”, яка писалася протягом тридцяти років і була вміщена в збірнику “На магістралях доби”.

Загальною для обох систем, на думку Троцького, Винниченка і Костюка, була неприхована риторика насильства: викорінення, знищення і ліквідація стали розхожими словами. Розмах і способи насильства в нацистській Німеччині утримувалися в секреті, зате в Радянському Союзі з середини 30-х рр. – публічно демонструвались і вітались. Нав’язливе бажання створити нову людину і нове суспільство породило специфічні способи маркування ворога, що полишили далеко позаду все те, що практикувалося раніше класичними диктатурами і тираніями.

Сталінський терор вражає своїми масштабами, тривалістю і жорстокістю. Цей, кажучи словами Костюка, “нечуваний злочин”, “безпрецедентне в історії масове вбивство” здається незбагненим для нормального людського розуму кошмарним дійством²².

Якщо звернутися до запропонованої політологом Е.Х. Карром концепції поділу політиків на “утопістів” і “реалістів”, то не викликає сумніву, що за своїми поглядами Винниченко належить до першої групи, адже Карр вбачав в “утопісті” людину, яка народжує у своїй уяві фантастичну альтернативну схему ідеального суспільства чи соціального порядку і намагається примусити реальність відповідати мрії лише завдяки зусиллям волі і творчості, практично не зважаючи на причини й наслідки таких дій для суспільства і політики. Водночас Костюк, без сумніву, належить до політиків-

”реалістів”, тоді як Троцький – до соціально-класових утилітаристів, оскільки він вважав, що “дозволено все те, що дійсно (підкреслення наше. – Г.С.) веде до звільнення людства”²³. Над цією тезою у 20-х роках часто розмірковував Винниченко, наголошуючи: “Релятивність усіх етичних тем найкраще виявляється в політиці, себто там, де найодвертіше виступають матеріальні (“утилітарні”) інтереси людей” (1 лютого 1929 р.). Але ж проблема, що постала перед Троцьким, у тому й полягає, аби довідатися, які цілі справді ведуть туди, куди треба, а які, навпаки.

Троцький, людина з гострим теоретичним розумом, усвідомлює, що “мета, в свою чергу, повинна бути виправдана”, хоча йому дуже складно втриматися на цій ясній, здавалося б, позиції. Йому заважає, можливо, та загальнолюдська мораль, яку він відкидає з таким сарказмом. Він визнає, що “не всі засоби дозволені”, він не може вивести загальну формулу, що санкціонує “брехню, підлог, зраду, вбивство”, хоча й не каже, що ці засоби абсолютно неприйнятні з морального боку. Для таких засобів, як брехня і насильство, він робить туманну обмовку (мовляв, вони припустимі “за певних умов”), залишаючи без відповіді питання про те, що це за “певні умови”, хоча зізнається, що улесливість, лицемірство, офіційний культ брехні, підкуп і всі інші види корупції пишню розквітають у Москві вже з 1924 – 25 рр.

З часом, усе більше переконуючись у аморальності мети, яку ставлять перед собою більшовики, у злочинності засобів її досягнення, Винниченко доходить висновку, що брехня як етична категорія цілковито неприпустима. Уже після війни він жорстко критикує СРСР, “країну великої брехні, нечуваного терору і страху” (28 жовтня 1946 р.), до того ж думка, що “брехня є улюблений засіб дискордизму” (27 вересня 1945 р.), а “терор це є альфа і омега всієї філософії, політики, моралі ленінізму-сталінізму” (29 травня 1946 р.) зустрічається у його нотатках безліч разів.

Троцький, на противагу Винниченку і Костюку, не тільки не враховує того, що мета більшовиків є особливого характеру, а й загалом відмовляється від принципу взаємозалежності мети і засобів. Зокрема, звільнення людства він розглядає як закон історії і неминучий наслідок класової боротьби, яку при цьому абсолютизує й виводить з-під моральної критики.

Винниченко-етик, аналізуючи свого часу діяльність компартії, писав: “Коли творити нову мораль, то, як і при всякій будівлі, треба викинути геть зовсім деякі підпорки, що раніше підтримували стіни громадянства. Наприклад, одна з підпорок – брехня. Морально чи неморально брехати? Брехня в ім’я щастя чи врятування ближнього моральна. В ім’я своєї користі – неморальна. Моральні чи неморальні – тільки цілі” (28 серпня 1928 р.). На його думку, лише тоді, коли цілі й засоби поміщено в один і той самий людський простір і час, коли одні й ті ж люди, виступаючи в ролі засобів, є водночас і цілями, можна вести мову про ступінь гуманності їхніх стосунків, що, між іншим, і мається на увазі у другому формулюванні кантівського категоричного імперативу: “чини так, аби ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі всякого іншого так само, як до мети, і ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу”²⁴. Кантівський категоричний імператив, згідно з яким слід чинити так, аби це стало законом, цілком імовірно було покладено в основу Винниченкового “вічного імперативу”, за яким самоудосконалення особистості, гармонізація суспільства мали стати законами існування людства.

Як пише Троцький у статті “Моралісти і сікофанти проти марксизму”, його критики часто вдаються до тієї помилки, що в питаннях етики перекладають на Леніна відповідальність за його слова, а на нього – відповідальність за ленінські дії. Надзавдання, справжній пафос етичної теорії Троцького полягає в тому, аби взяти на себе всі гріхи революційної практики. Цю думку висловлював і Винниченко: “Власне, чого так обурюються з Сталіна і чим він гірший за всякого іншого вождя, що був би на його місці? Ерудиція невелика? Але чи так уже треба мати велику ерудицію, щоб практично провадити політику, “соціалістичне будівництво”? Все, що можна було теоретично обставити, обставив уже Ленін. Чого ж Троцький краще міг би вибрати з цієї обставини те, що потрібне для даного моменту?” (9 липня 1929 р.).

Ототожнення моралі з політичною стратегією і тактикою – центральний пункт етики Троцького. Політика, на його думку, робить етику непотрібною, “звільняє” себе від неї. Троцький не бажає бути пов’язаний судженнями моралістів, цих “кишенькових злодюжок історії”, які тому тільки й тяжіють до центру, угодов-

ства, моральної середини, що не здатні піднятися до “вражаючих злочинів”. Він пише: “Мета (демократія чи соціалізм) виправдовує за певних умов (За яких умов? Хто їх визначає?) такі *засоби*, як насильство і вбивство. Про брехню нема чого й казати!”²⁵.

Неминучість насильства – тема, яка справді бентежила і Винниченка, стала для нього каменем спотикання у марксизмі. Попри революційну вдачу і прагнення перебудувати суспільний лад він був переконаний, що саме війни та революції стоять на перешкоді людського щастя. Революції – це, на його думку, хірургічні засоби зміни суспільних стосунків і наближення людей до щастя. Але ж шлях до щастя через революції – це ілюзія, бо жодна революція не вкоротила шляху до щастя. “Коли нарешті неудача “соціалізму” в СРСР стане цілком виразна й наявна, – наголошував український письменник, – тоді стане видно, що, очевидно, не можна в житті оперувати тими самими методами, як у математиці: стане видно, що в житті мінус на мінус не може дати плюс. Ленінізм і сталінізм намагалися, б’ючи мінусами по мінусах, дістати плюси. Виходять тільки мінуси. А насильством, б’ючи по насильству, свободи не дали” (23 липня 1935 р.). Саме брехня і насильство були для нього цілковито неприйнятними категоріями в царині етики, він постійно звинувачував СРСР, вожді якого вважали, що “брехнею, обдуром і насильством, терором можна заволодіти планетою” (6 травня 1946 р.). Етичні ж міркування Троцького ніколи не виходили за межі політики. Точніше, моральна термінологія в контексті наскрізь політизованого мислення слугує тому, аби абсолютизувати політику. І в цьому сенсі погляди Винниченка, Костюка і Троцького лише створюють оптичну “ілюзію близькості”, хоча всі разом усе ж формують своєрідну мозаїчну картину “тоталітарного наративу”.

¹ *Арендт Х.* Джерела тоталітаризму. – К., –2002.

² *Пастернак Е.Б.* Матеріали к біографії. – Москва, 1989. – С. 51 і далі.

³ Див. *Дружников Ю.* Вознесение Павлика Морозова. – Лондон, 1988. – С. 257.

⁴ *Костюк Г.* Сталінізм в Україні (Генега і наслідки). –К., 1995.

⁵ *Юрій Шерех.* Критика поетичним словом. Молодий Шевченко визначає своє місце в історії літератури та дещо про “білі плями” // *Шерех Ю. (Шевельов).* Пороги й запоріжжя. – К., 1998. – Т.3. – С.23-24.

⁶ *Винниченко В.* Щоденники. 1921-1925. – Едмонтон – Нью-Йорк, 1983. – Т.2. – С.460.

⁷ Там само. – С. 494.

⁸ *Винниченко В.* Біографічні дані // *Винниченко В.* Публіцистика. – Нью-Йорк – Київ, 2002. – С. 207.

⁹ *Костюк Г.* На магістралях доби. Статті на суспільно-політичні теми. – Торонто – Балтімор, 1983. – С. 194.

¹⁰ *Троцький Л.* Об украинском вопросе. – Бюллетень оппозиции. –1939. № 77-78. –С.4.

¹¹ *Винниченко В.* Тайна Гітлеро-Сталінського Союзу // *Винниченко В.* Публіцистика. – Нью-Йорк – Київ, 2002. – С.255.

¹² *Троцький Л.* Двойная звезда: Гитлер – Сталин // Бюллетень оппозиции. – 1940. –№ 81. – С. 1.

¹³ *Арендт Х.* Джерела тоталітаризму. –К., 2002. –С. 379.

¹⁴ *Троцький Л.* Двойная звезда: Гитлер – Сталин. – С.3. (“Бюлетень опозиції” видавався Троцьким і його сином Л. Седовим у Франції, Америці та Мексиці.

¹⁵ *Винниченко В.* Тайна Гітлеро-Сталінського Союзу. – С. 257.

¹⁶ *Троцький Л.* Двойная звезда: Гитлер – Сталин – С.5.

¹⁷ *Винниченко В.* Тайна Гітлеро-Сталінського Союзу. – С. 258.

¹⁸ *Винниченко В.* Та, за яку змагались Гітлер, Сталін та інші // *Винниченко В.* Публіцистика. С. 253.

¹⁹ Бюллетень оппозиции. – 1939. – № 77-78. – С. 3.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – С. 6.

²² *Костюк Г.* Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки). – С. 234.

²³ *Троцький Л.* Их мораль и наша // Вестник оппозиции. – 1938. – С. 38.

²⁴ *Кант И.* Сочинения в 6-ти томах. – М., 1965. – Т.4. – С.270.

²⁵ *Троцький Л.* Их мораль и наша. – С. 48.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНИЦЬКА ІДЕЯ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

“О, Господи, яка то страшна, тяжка річ відродження національної державності. Як вона в історичній перспективі буде уявлятися легкою, само собою зрозумілою, природною, і як трудно, з якими надлюдськими зусиллями, хитроцями, з яким, часом, одчаєм, люттю і сміхом доводиться тягнути те каміння державності й складати його в той будинок, в якому будуть так зручно жити наші нащадки”

В. Винниченко

Володимир Винниченко (1880 – 1951) видатний український письменник, громадський і державний діяч. Походив він із селянської родини села Великий Кут Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (нині с. Григорівка Новоукраїнського району Кіровоградської області). На думку дослідників, В. Винниченко народився 16 (28 н. ст.) 1880 році в повітовому місті Єлисаветграді Херсонської губернії, а невдовзі сім'я переїхала у рідне село батька Великий Кут¹. Навчався в сільській народній школі, згодом у Єлисаветградській гімназії, з якої був виключений за “мазепинські” переконання. Постійно займається самоосвітою і успішно складає екстерном іспити в Золотопільській гімназії на Київщині на атестат зрілості. В 1900 – 1905 рр. навчався на правничому факультеті Київського університету св. Володимира, звідки був виключений за активну участь у діяльності Революційної Української партії (РУП). В 1906 році після складання іспитів екстерном за весь університетський курс здобув диплом юриста.

Більше ста оповідань, п'єс, сценаріїв, публічних статей, 14 романів (один не завершений), два з яких “Вічний імператив” і “Лепрозорій” ще залишилися ненадрукованими. Його твори перекладалися багатьма європейськими мовами, в Україні (1926 – 1930) було видано 24-томне зібрання творів. П'єси В. Винниченка користувалися надзвичайною популярністю, були знаменням часу, ставилися в театрах різних країн світу². М. Вороний, відчувши їх

екзистенційну сутність, зауважував, що “вони малювали боротьбу індивідуума з самим собою. Це – драма почувань, докорів сумління, драма неспокою, вагання волі, ляку і жаху; це страшний образ кривавого бойовища в душі людини”³. Зберігається в архіві В. Винниченка двотомна етико-філософська праця, “найкраща дитина своя” – “Конкордизм”, крім того, сорок одна книжка щоденникових записів.

Майже 13 тисяч сторінок, які охоплюють період від 1914 року до 1 березня 1951 року – за п’ять днів до смерті, величезне листування, бібліотека, близько сотні власних картин – пейзажів, натюрмортів, портретів і акварелей. А скільки залишалося задумів, планів! Мріяв написати роман “Хмельниччина”, “Хроніку українського відродження” з доби останніх 50 років, десятитомний “Роман мого життя”, дев’ять разків-томів “Намиста”. Жив надіями згармоніювати своїми творами індивідуальні й суспільні інстинкти, поєднати їх і врятувати людство від війн і соціальних катастроф, витворити і подати в романізованих формах новий соціально-філософський світогляд, яким він назвав конкордизмом⁴.

Як ствердує І. Лисяк-Рудницький, “ на політичну сцену виходить тип революційного юнака з “Комуністичним маніфестом” в одній кишені й “Кобзарем” у другій... Молоде покоління соціалістів, що було найбільш динамічною силою в тодішньому українстві, відзначалося хаотичністю мислення, разом з якою йшла велика емоційна побудливість; така сполука робила з цих людей знаменитих агітаторів, здатних розбурхати маси, але не робила з них розумних і відповідальних політичних провідників. Типовою постаттю був тут Володимир Винниченко”⁵.

Упродовж всього життя В. Винниченко намагався поєднати К. Маркса і Т. Шевченка, але так і не зміг. Він міг стати символом українства, як І.Мазепа, але судилося це іншому. Його ще у 1933 році на Пленумі ЦК КП(б)У охрестили “старим вовком української контрреволюції”, водночас й досі використовують для боротьби з “українськими буржуазними націоналістами”. В. Винниченко, хоч і покінчив із марксизмом, на думку І. Лисяка-Рудницького, однак до кінця свого життя продовжував мріяти про “земний рай” – безкласове і неантагоністичне суспільство⁶. Він мав би бути Нобелівським лауреатом, але не дожив...

“Читати українську історію треба з бромом, – до того це одна з нещасних, безглузких, безпорадних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: півдержавного) існування, що одгризалась на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів. Уся історія – ряд безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ. Голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування. Чи не те саме стає тепер?”, – записав у своєму щоденнику В. Винниченко 25 травня 1918 року на Княжій горі біля Канева після гетьманського перевороту. На очах розвалюється новочасна будівля української державності, на зведення якої він і його соратники витратили “дванадцять місяців надлюдських героїчних зусиль, скаженої праці, на одухотворення якої розпросторилося по всій українській – від Сяну до Дону – землі палання нервів тисяч найкращих людей України”...

“Тільки хотіли жити державним життям, як починається стара історія: Москва всіма силами вп’ялась і не хоче випускати. З другого боку вже стоїть Польща, наготовивши легіони. Прийшов дужчий, вигнав Москву, одпихнув поляків і сам ухопив за горло й видушує все, що може. Збоку присмокталась і четверта – Австрія”. Ці слова пасують як до характеристики його власного життєпису, так і до його діяльності і творчості.

Хоч Центральна Рада не мала ані державного, ані адміністративного досвіду, ані фінансових засобів, однак небезпека крилася також, на наш погляд, і у сліпій вірі керівництва Центральної Ради (М. Грушевського, В. Винниченка та ін.) у російську демократію, в те, що федеративна республіка Росія забезпечить Україні права і свободи з наданням їй національно-територіальної автономії. Цю прикру помилку В. Винниченко зрозуміє пізніше, коли виправити її буде неможливо, але в той час, у 1917 році, “будь-який сепаратизм, будь-яке відокремлення” від Росії Винниченкові “здавалось смішним, абсурдним, безглуздим”.

Володимир Винниченко був справжнім соціалістом, революціонером, і тому такі жорстокості шляхом кривавого терору, політичного фарисейства і блюзнірського поведження зі своїми політичними опонентами, методи добування влади були для нього неприпустимими, морально неприйнятними.

Тому є зрозумілою і закономірною критика В. Винниченком Леніна-революціонера, яку він подає в листі до Леніна 27 січня 1924 року і яка обнародується лише тепер: “Про Леніна навряд чи я писатиму. Не через те, що не міг би приглушити гіркоти й болю, а тому, що не вважаю його за дійсного революціонера, Він – алхімік, сухий, неширий, дізгармонійний, а не революціонер. Тим паче, що й об’єктивно його революційність дала не революцію, а жорстоку реакцію”⁷.

Повернувшись з еміграції, В. Винниченко став одним з провідних діячів, фактично, лідером УСДРП (1917 – 1920 рр.), головним редактором її органу “Робітничої газети”. Був обраний заступником голови Центральної Ради, членом Генерального військового комітету, головою Українського національного союзу. Очолював уряд – Генеральний Секретаріат УНР, де водночас обіймав посаду секретаря внутрішніх справ. Був головою Директорії УНР (1918 – 1919 рр.).

Як політичний і державний діяч В. Винниченко був одним з організаторів та ідеологів РУП – УСДРП, співавтором 4 універсалів та інших конституційних документів Центральної Ради. Один з натхненників усіх селянських, військових і робітничих з’їздів 1917 року. Активно обстоював ідею автономії України у переговорах з Тимчасовим урядом Росії. Підготував затверджену V сесією Центральної Ради 26 жовтня 1917 року першу декларацію Генерального Секретаріату, в якій визначилися структура і компетенція уряду, основні напрями і принципи його діяльності як найвищого виконавчого органу Центральної Ради. Під керівництвом В. Винниченка було розроблено і затверджено Малою радою Статут Генерального Секретаріату.

З 1919 року В. Винниченко в еміграції, де організував закордонну групу Української комуністичної партії (УКП) та її тижневик “Нова доба”.

На пропозицію радянського уряду у 1920 р. В. Винниченко повернувся в Україну, вступив до КП(б)У, був призначений членом ВУЦВК, заступником голови Раднаркому і народним комісаром закордонних справ УРСР.

З вересня 1920 року, не погодившись з вирішенням ряду політичних питань уряду України, залишає батьківщину назавжди.

Живе в Німеччині, Швейцарії, Франції (Приморські Альпи, департамент Мужен)⁸.

Засновник і співредактор щомісячника “Нова Україна” у Празі, а з 1925 року і до кінця життя займався літературною діяльністю у Франції.

Як політичний мислитель В. Винниченко обстоював українську державницьку ідею з соціалістичних позицій. Суспільний ідеал вченого, на думку Н. Кичигіної, нерозривно пов’язаний із соціалізмом. Саме в ньому він вбачав єдину альтернативу всім попереднім і несправедливим, на його думку, формам розвитку людства⁹.

Опору національного визволення слід шукати, на думку В. Винниченка, в народі і насамперед – піти на зустріч його одвічним соціально-економічним прагненням, “щоб із гасла “Вільна Україна” зробити гасло “Вільна Україна без хлопа і пана””, щоб однібічне визволення розвинути у всебічне.

В. Винниченко вірив у майбутнє української державності, наголошував на тому, що “...героїчний період нашого відродження ще не скінчився. Треба всіма силами тримати лінію підйому”. У період 1917 – 1920 рр., вважав Винниченко, цю лінію втримати не вдалося, оскільки не було виконано неодмінної умови – “об’єднати гасло національне з соціальним, стати в оборону не тільки національно-державних прагнень, але й економічно-соціального визволення”. Головна трагедія української революції, на його думку, полягала в тому, що “що українці не зрозуміли наглядної лекції історії: вони розщепили суцільну зброю на дві половини, на соціальну й національну, вибрали останню й почали нею боротися проти соціальної. Через це вони зразу ж одірвалися від своїх працюючих мас і були доценту розбиті”¹⁰.

“Вся причина в тому, – пише В. Винниченко, – що українська влада, що вся керуюча, партійна українська демократія розійшлася з своїми масами, що вона була соціально непослідовна, нерішуча, невиразна й не соціалістична”¹¹.

В. Винниченко визначив державність як “комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, які зв’язують його в компактну цілісність, які забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому”¹².

Перебуваючи понад три десятиліття за межами України, В. Винниченко був палким патріотом Вітчизни, уважно стежив за подіями на батьківщині, гостро засуджував сталінський політичний терор, таврував гітлерівський фашизм (за що був кинутий до концтабору), захищав ідеї мирного співіснування, взаємоповаги та співробітництва народів світу.

Аналіз української державницької ідеї В. Винниченка вартує, на наш погляд, розглядати в контексті осмислення його політичних трактатів.

Так, періодові будівництва УНР присвячена праця В. Винниченка “Відродження нації”(ч. 1 – 3, 1920) – політично-публіцистичний трактат, у якому по свіжих слідах, усебічно, але дещо суб’єктивно й емоційно проаналізовано події в Україні 1917 – 1919 рр. У багатотомнику В. Винниченко намагається дати відповідь на запитання щодо причин поразки української національної революції 1917 – 1920 рр., висунув власну концепцію листопадового повстання 1918 р., яке він розглядав як національну селянську робітничу революцію. У своїй концепції В. Винниченко пропонував “прийняття системи радянської влади на Україні”, це означало б спробу поєднання соціально-економічних чинників з національно-політичними), що могло б сприяти приєднанню до національної революції пролетаріату міста і села. Можливо, вважає він, такий крок позбавив би більшовиків можливості “виступити проти нас і прагнути до захоплення влади”. Це поставило б українську державницьку ідею в рівні умови боротьби з “руською ідеєю на Україні”.

Брошура “Революція в небезпеці”(1920) перекладена кількома європейськими мовами, у ній автор розповідає про реальний стан справ у більшовицькій Росії, намагаючись згладити свої сумнівні політичні маневри та загравання з червоним Кремлем.

Науково-фантастичний роман “Сонячна машина”(1930) присвячено викладенню оригінальної соціально-утопічної концепції майбутнього суспільства. Свого часу щось подібне зробили Томас Мор в “Утопії” і Томмазо Кампанелла в “Місті Сонця”.

Значний політичний інтерес становить також його праця “Заповіт борцям за визволення”(1949), де В. Винниченко розкриває складну і тривалу еволюцію своїх поглядів на засоби і методи бо-

ротьби за політичну незалежність України. На схилі літ він прагне обґрунтувати нову роль українського народу в цивілізованому світі, якщо українці будуть виходити з примату загальнолюдських цінностей. Його заповіт, на думку автора, може бути корисним нації, “в чому є і може бути її насущна потреба”.

У “Заповіті” крізь призму автобіографічної схвильованої розповіді щиро й самокритично В. Винниченко ще раз повернувся до років національної революції. Він виклав свої думки з приводу засобів і методів боротьби за незалежність України в майбутньому, намагався відкрити нові перспективи політичної діяльності для української еміграції. “Ті люди, – наголошує він, – які зуть себе Національно-Демократичним Центром, “легітимними” спадкоємцями традицій української Революції і носіями її “Скрижалів”, не мають на те ніякого права, ні національно-політичного, ні юридичного, ні морального. Та підстава, через яку їм довірено еміграцією провід у її представницькому органі, є фальшива”¹³. В. Винниченко вважав, що потрібно відмовитися від претензій на “урядування”, припинити чвари та суперечки в емігрантських колах. “Треба чесно, одверто сказати собі й усьому світові, – пише він, – що українська еміграція є тільки невеличка частинка нації, що вона претендує не на командування нацією, не на кидання їй своїх урядів, “конституції”, “законів”, а бажає бути тільки допомогою їй у боротьбі за її визволення, бажає творити тут на чужині кадри, які мають стати в пригоді батьківщині, коли вона скине ярмо поневолення, а так само бажає творити серед інших народів опінію, сприятливу для української державності”¹⁴. Він цілком слушно вважав, що незалежність України потрібно творити в Україні, тобто, зосередити увагу на боротьбі за визволення України від сталінської диктатури, а не поза її межами. Що ж до організації політичної влади у майбутній державі, то В. Винниченко був категоричним: “Цілковите радикальне знищення всякого національного і політичного поневолення, самостійність України і Демократія”. Він пропонував знищити визиск праці – “не власність заборонити, а найману працю”. Поряд з приватною власністю, на думку В. Винниченка, повинна бути й колективна власність, яку він пропонував називати *колектократією*. Одночасно В. Винниченко зауважував, що головною політичною істиною, яку він пізнав протягом сво-

го життя, було те, що “наша правда, наша сила – на орієнтацію в нашому народі”. Окрім того, В. Винниченко сформулював етичну концепцію “чесності з собою” та нового романтизованого соціально-філософського світогляду – *конкордизму*.

¹ *Солдатенко В.Ф.* Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень. – К.: Світогляд, 2005. – С.13 – 14.

² *Михайловська Н.* Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі ХІХ – першій половині ХХ ст. – Львів: Світ, 1998. – С.127.

³ *Винниченко В.* Краса і сила. Повісті та оповідання. - К., 1989. - С.409.

⁴ *Жулинський М.* Голгофа українця Володимира Винниченка // *Винниченко В.К.* Заповіт борцям за визволення. – К.: Вид. т-во “Криниця”, 1991. – С.126 - 127.

⁵ *Лисяк-Рудницький І.* Інтелектуальні початки нової України // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т. Том 1./ *Пер. з англ. М. Бадік, У.Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкєвої.* – К.: Основи, 1994. – С.189.

⁶ *Лисяк-Рудницький І.* Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т. Том 2./ *Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкєвої.* – К.: Основи, 1994. – С.98.

⁷ *Жулинський М.* Названа праця. – С.126.

⁸ *Кульчицький С., Солдатенко В.* Володимир Винниченко. – К.: ВД “Альтернативи”, 2005. – С. 337.

⁹ *Кичигіна Н.* Політична концепція В.К.Винниченка // Політологічні читання. – 1994. –№2. –С.83.

¹⁰ *Винниченко В.* Відродження нації, ч.2. – К., 1990. – С. 328.

¹¹ Там само. – С.89.

¹² *Винниченко В.К.* Заповіт борцям за визволення. – К.: Вид-во “Криниця”, 1991. - С. 8.

¹³ Там само. – С. 22.

¹⁴ Там само. – С. 12.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО ПРО ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Відомий історик, письменник, публіцист, літературний критик з української діаспори, один з перших і найглибших дослідників політичної діяльності і письменницької творчості В. Винниченка Г. Костюк писав: “Володимир Винниченко був не тільки письменником, не тільки мистецьким аналітиком, зображувачем і літописцем своєї доби, він був одночасно й активним її творцем. Він був складною, багатогранною, ренесансною людиною свого буреломного часу. Він прожив велике, неспокійне творче життя письменника й активного, провідного, легального й нелегального діяча українського національного відродження. Його талант небуденного письменника, публіциста й політичного діяча, його складна суперечна особистість залишили свій нестертий, яскравий слід на всій нашій культурній і політичній історії нового часу”¹.

Можливо, читач осудить нас за таку довгу цитату про Володимира Кириловича Винниченка, але нам здається, що саме ця цитата найбільш повно характеризує його письменницьку, публіцистичну, політичну діяльність.

Варто зауважити, що лише з проголошенням незалежності України літератори, мовознавці, історики, політологи, філософи, публіцисти, кіномитці звернулися до аналізу справді феноменальної політичної, літературної, політологічної спадщини В. Винниченка, суворо забороненої за радянської доби. За цей час вийшло чимало праць, присвячених його революційній, державотворчій, письменницькій, публіцистичній діяльності. Це й не дивно, бо за радянської доби його творчість, політична діяльність і не меншою мірою літературний спадок піддавалися нещадній критиці як на батьківщині, що цілком закономірно, але й в середовищі певних груп української політичної еміграції. “...Політична діяльність Винниченка, – зазначав І. Лисяк-Рудницький, зустрічала з різних боків суворої критики, а то й безоглядний осуд. В УРСР його офіційно кваліфікують як “контрреволюціонера” й “буржуазного націона-

ліста”. У позарадянському українському світі Винниченко став за міжвоєнної доби одіозною постаттю й опинився в майже повній ізоляції. Тільки в останні роки життя, після Другої світової війни, Винниченко знайшов наново розуміння та прихильний відгук серед лівих кіл нової наддніпрянської еміграції”²².

Те, що політична, літературна діяльність В. Винниченка замовчувалась або фальсифікувалася в СРСР, цілком логічно і зрозуміло. Для сталінської тоталітарної системи він був заклятим “відщепенцем”, “буржуазним націоналістом”, “ворогом народу”. Але і тут виникає питання. Свого часу, а саме у травні 1920 р., у “Лісті до класово несвідомої української інтелігенції” В. Винниченко прямо заявляв, що він належить до російсько-українського комуністичного табору. Він пропагував ідеї комунізму, сповідував комуністичні ідеали. То чому ж він був зарахований до лютих ворогів радянської політичної системи? Це питання, на наш погляд, ще недостатньо досліджене.

Одночасно постає питання і про те, чому В. Винниченка не сприймали, ігнорували земляки – політичні емігранти, такі, як і він сам, а також колеги по письменницькому цеху. З цього приводу Г. Костюк пише, що твори В. Винниченка не мали однозначної оцінки, “ним або беззастережно захоплювались, або їх так же беззастережно відкидали, лаяли і навіть паплюжили”²³.

Отже, не лише в СРСР, але і за кордоном про В. Винниченка складався негативний імідж, чого, безумовно, він не заслуговував. Нині ми маємо змогу пересвідчитися з його праць, щоденникових записів, як він болісно переживав свою невизначеність, ізольованість. У “Щоденнику” нотатка за 12 липня 1942 р. свідчить про його душевний стан: “А сьогодні... 62 роки мого народження: Шістдесят два роки! І разом з тим сорокарічний літературний ювілей. Сорок років тому вперше було надруковано мою літературну працю. І з того часу ніхто, ніколи, ніде не те що не святкував, але й не відзначав мого ювілею, ні десятирічного, ні двадцятирічного...”²⁴.

У цій праці не ставиться собі за мету детально висвітлювати питання про невизнаність, замовчування, ізоляцію В. Винниченка в “Закутку”, де він прожив кілька десятиліть. Як відомо, з його щоденних записів, що він їх вів впродовж свого життя, Володимир

Кирилович чимало уваги приділяв міжнародним політичним подіям у міжвоєнні роки. Особливо його хвилювали події, пов'язані з наближенням Другої світової війни у радянському Союзі, Німеччині, Англії, Франції і в цілому світі.

Як політичний вигнанець, полишений друзями і соратниками, з якими брав якнайактивнішу участь у буреломних революційних подіях, В.Винниченко жив майже ізольовано від українського емігрантського середовища. Свої роздуми, міркування, ідеї, проекти щодо політичної перспективи України, СРСР, а також творчих планів і задумів він довірив аркушам паперу, написавши тисячі різножанрових творів, щоденникових нотаток тощо.

У творчій спадщині В.Винниченка, як політичній, так і літературній, дослідники натрапляють на безліч тем, проблем, якими переймався наш Великий Українець і які можуть стати основою значних дослідницьких проектів, переломлених через свідомість, переживання самого автора.

У цій статті висвітлюються лише окремі епізоди, що стали предметом уваги В. Винниченка і знайшли відображення в його "Щоденниках". Зокрема, йдеться про ситуацію в СРСР, Німеччині у міжвоєнний період. Як відомо, в пореволюційний період у Радянському Союзі після смерті В. Леніна владу узурпував Й. Сталін, який поступово сформував і силовими репресивними методами і засобами зміцнював, охороняв і зберігав радянський тоталітарний режим.

Ув'язнення, репресії усіх, хто був не згодний з кремлівськими володарями, набрали найжорстокіших форм. Людей сотнями тисяч відправляли до сталінського Гулагу, знищували, морили штучно влаштованим голодом. У "Щоденнику" за 11 січня 1928 р. В. Винниченко занотував: "Опозицію вислано. Вночі забрано, запаковано до вагонів і без церемоній порозсилано в різні кутки "не столь отдаленные". Таким чином, практика компартії ще раз блискуче стверджує й ілюструє теорію відносності – абсолютних авторитетів немає. Чаковському, Каменеву після Європи ця теорія повинна представлятися надто жорстокою. А крім того, сталінці все більше й більше звужують учення комунізму до приватного підприємства. Комунізм – це те, що має фірму Сталіна і К^о. Цікаво тепер прослідкувати, яка роля особистості в історії й що станеться з Троцьким та

іншими. Як хутко забудуть їх і чи помітить їхню відсутність дальша історія”⁵.

Спостерігаючи за репресіями найвищих партійних та радянських діячів, В. Винниченко передбачав, що Сталін не залишить у спокої Троцького, одного з головних своїх суперників за владу. Так воно врешті й сталося. Троцького вислали за межі СРСР, а згодом, за завданням того ж Сталіна, вбили радянські агенти в Мексиці.

На наш погляд, В. Винниченко один з перших із середовища української політичної еміграції, аналізуючи події, що мали місце в суспільно-політичному житті радянського Союзу, звернув увагу на те, що там будується зовсім не той соціалізм, про який він мріяв. Безумовно, із тієї куцої інформації, що потрапляла до нього, він не міг чітко уявити собі справжню картину того, що відбувається в СРСР, але перевірити не було реальної можливості. 29 січня 1929 р. письменник заносить до “Щоденника”: “Грізна, велика хмара соціалістичної революції розбилася на купки, розлізлася, здрибнішала, посіріла. І з кожним днем міняються форми, контури й самий колір цієї маси. Хто справжній ворог революції: Троцький з його групою чи Сталін з усією партією? Кому вірити з них? І як перевірити об’єктивно, чия правда?”⁶

Очевидно, що питання побудови соціалізму в СРСР не давало спокою соціал-демократу, письменнику і політику В. Винниченку. Наступного дня він пише, що будівництво соціалізму у ВКП все більше сходить до суто партійної гризні. Ні пафосу, ані любові до справи, готовності до жертвенності, ані відданості ідеї вже не видно. Боротьба, на його думку, йде у формі різних комбінацій груп і людей. Сьогодні одна коаліція, завтра друга з тих самих одиниць, одна комбінація валить, підставляє, провокує іншу. Чим така діяльність може закінчитися? – запитує автор. І відповідає: тільки розпадом, гниттям і крахом⁷.

Сповідуючи вимріяні за довгі роки боротьби соціалістичні принципи, до деякої міри вважаючи себе чесним і відданим народові комуністом, В. Винниченко обурювався тією обставиною, що радянські більшовики світлу ідею соціалізму як соціально справедливого суспільства перетворили на буденну, брудну справу. “Більшовики, – наголошує автор, – стягли соціалізм із височини майбутности, з осяйної мрійности на брудну, солом’яну частину

землі. Керівну мрію вони зробили буденною справою”⁸. Іншим разом автор з боєм констатує: “Вражіння є зорове чи естетичне від СРСР – сірість і бруд. Навіть там, де чисто, де підметено, вимито, все здається брудним”⁹.

Зарубіжні засоби масової інформації, українська і російська емігрантська преса писали про скрутне економічне становище СРСР. Помилки, прорахунки, що межували зі злочинами Сталіна та його найближчого оточення, призвели країну до межі краху. Політична опозиція за межами Радянського Союзу зловтішалася, чекала падіння правлячого режиму. На відміну від емігрантів “алчущих и жаждущих” правити в Росії, як писав В. Винниченко, він переймався бідами радянського народу, об’єктивно фіксував стан справ, розмірковував, як краще радянцям вийти зі скрутного становища. 5 жовтня 1930 р. письменник відгукнувся на публікації російських емігрантських авторів, які писали, що “Розсип стоит у последней черты”. Він зазначав, що “прориви-рани на всіх фронтах СРСР не затягуються. Країна мало виробляє вугілля, хліба, овочів, одягу, взуття. Країна від цього тиснеться, страждає, убожіє. Здається, від цього кожний “патріот” повинен сумувати. А тим часом, ті, що за свою чесноту вважають любов до своєї країни, раюють і зловтішаються. Зловтішаються немов би з уряду, але, розуміється, зловтіха їхня тільки з горя країни, бо не уряд, а вона страждає, убожіє”¹⁰.

Автор цілком обгрунтовано, об’єктивно наголошує: вся біда в тому, що “уряд і партія загналися ідеологічно, що виставляли тактичні свої маневри за програмові, що на цьому ґрунті багато принципів нарobili й за них чимало крові пролили і горлянок товаришам порізали”¹¹.

Володимир Кирилович, співчуваючи більшовикам, пише, що їм відступати надзвичайно важко. Це вже ніби-то зрада принципів. Однак, на його думку, ніякої зради не було б, якби більшовики зманеврували, розробивши іншу програму.

Уряд Радянського Союзу намагався пропагувати в зарубіжних європейських країнах успіхи соціалізму по-сталінськи, витрачаючи на це сотні тисяч карбованців. В. Винниченко писав у своєму Щоденнику зокрема, від 25 листопада 1931 р., що за один із номерів журналу “Vue”, присвячений повністю Радянському Союзу,

Кремль заплатив 100 тис. франків. “Прочитавши його, найбільший скептик повинен захищатись. Правда, нерозумний скептик. А розумний зверне увагу на те, що з цього числа, з статей авторів можна зробити висновок, що соціалізм в СРСР уже є, уже збудовано і що життя там прекрасне, нове, перероджене. Песимізму в цих авторів не на один франк. І це наводить на сумніви й псує всю справу”, – писав автор.

Як свідчать щоденникові нотатки, В. Винниченко черпав інформацію з радянських, зарубіжних, емігрантських часописів – українських і російських, завдяки чому був добре обізнаний про справжню економічну, суспільно-політичну ситуацію в СРСР, яка була надзвичайно складною, заплутаною, особливо у верхніх ешелонах влади. Сталін, намагаючись узурпувати владу у партії і державі, розгорнув репресії проти надуманої або сфальсифікованої партійно-радянської опозиції, так званих антипартійних, контрреволюційних угруповань, організацій троцькістів, зінов’ївців. 30 листопада 1930 р. Володимир Кирилович пише: “Читаю всякі розповіді чужинців, що побували в СРСР, і налягає гнітюча вага. Тяжко там, видно. Тяжко матеріально, сила труднощів. Але чи не найбільша трудність у самій партії? Чи можна працювати тим, хто дійсно хоче боротися з труднощами? Чи не є найбільша перешкода партійний бюрократизм? Чи можна викривати зло, не боячись, що це візьмуть за бажання когось зіпхнути з посади? Оце страшно, коли воно там є, тоді рятунку немає і загибель неминуча”¹².

Цікава його нотатка на цю ж тему від 11 листопада 1931 р. “Читаю радянську літературу. Все сваряться і ловлять одне одного на помилках. І всі в помилках признаються, але тут же випікають очі товаришам їхніми помилками. І кожний – справжній марксист і лєнініст, а всі – так собі, ухильники, опортуністи, або просто неuki. І кінець-кінцем нічого не розумієш, хто, кого, за що, через що”¹³.

Отримуючи інформацію про СРСР з різних джерел, логічно зіставляючи події, іноді догадуючись чи інтуїтивно, В. Винниченко доходить висновків, що в Радянському Союзі, в Україні, в комуністичній партії відбувається щось лихе. Безумовно він був правий. Адже й справді в партійному керівництві у верхніх ешелонах влади точилася жорстока боротьба. Сталін, користуючись своїм становищем Генерального секретаря компартії, фактично опанував контр-

оль над партійним апаратом і почав утверджувати всевладдя наближених до нього апаратних працівників у всіх сферах життя. Від влади усувалися репресивними методами авторитетні керівники з так званої “ленінської гвардії”. На той час вже була розгромлена права і ліва опозиції. Десятки тисяч людей розстріляні, потрапили до сталінських концтаборів. Отже, пророчими виявилися слова В.Винниченка про те, що коли в компартії йде боротьба, “тоді рятунку немає і загибель неминуча”.

З преси надійшла інформація про процеси над “буржуазними спеціалістами”, так званими “шкідниками” в промисловості. З 1928 по 1931 рік пройшла серія сенсаційних процесів над спеціалістами з дореволюційними дипломами. 28 вересня 1930 р. В. Винниченко занотував: “Розстріляно 48 “шкідників”. Він із здивуванням запитує: “Чого їх не судили? Невже, справді, як пишуть “Последние новости”, через те, що на суді виявилася би їхня невинність, а звалити на когось треба? Неймовірно. Тільки божевільні могли стратити 48 корисних і лояльних людей для такої непотрібної цілі. Але ж чого ж тоді не судити прилюдно, щоб показати всім наочно все їхнє злочинство”¹⁴.

У цитованій нотатці йдеться про провідних керівників харчової промисловості, яких звинувачували у саботажі постачання продовольства. Це був досить оригінальний винахід Сталіна та його найближчого оточення: дуже легко пояснити народу постійну нестачу продуктів харчування.

На наш погляд, В. Винниченко із прихильника комуністичної ідеї, радянської влади став їхнім ворогом. Він викривав сутність сталінської тоталітарної системи, яка методами терору, репресій, залякуванням намагалася будь-якою ціною виконати сталінські надреальні плани індустріалізації, колективізації в СРСР.

Менше ніж за місяць, а саме – 15 листопада того ж року, отримавши інформацію про гучний процес над групою визначних інженерно-технічних працівників з сфабрикованої Державним політичним управлінням (ДПУ) “Промислової партії”, В. Винниченко у відчаї пише: “Всякій людині властиве бажання собі добра. Це – закон усього суцього. Але тільки не для більшовиків. Вони – монстри і завсіди бажують собі тільки шкоди. Через це вони хапають корисних і вірних людей і невідомо для чого починають їх судити,

мучити, розстрілювати. Це діється й тепер з цією “промышленной партией”. Мали собі монстри цінних, працьовитих, знаючих, освічених і гаряче їм відданих людей і раптом заарештували їх без ніякої причини і собі самим на явну шкоду збираються розстріляти”¹⁵.

Прозріваючий соціаліст, В. Винниченко був цілковито правий, оцінюючи дії радянських комуністичних “монстрів”. Але він був не правий, пишучи, що людей “раптом заарештовують”. Він просто не знав, що в сталінській тоталітарній державі нічого раптового не відбувалося. Все було попередньо сплановано і планово виконувалося.

Сталін винайшов метод “підхльостування” промисловості, який полягав у затвердженні завишених планів, а також у примусовому їх виконанні за допомогою репресивних засобів. Він був переконаний, що інженерно-технічна інтелігенція буде добре працювати лише тоді, коли над нею постійно висітиме страх репресій. На ДПУ покладалося завдання фабрикувати, фальсифікувати, вигадувати ворожі радянській владі угруповання і організації, які потім нещадно громилися. В зв’язку з цим у В. Винниченка виникало безліч питань, на які він інколи не знаходив відповіді: “Невеселі відомості про СРСР все збільшуються, згущуються, чорнішають. Утворюється вражіння, що там визрівають якісь зміни. Які? В який бік? Якими силами? Яким способом?”¹⁶ – занотував він 19 серпня 1932 р.

На наш погляд, В. Винниченко, як і будь-який інший вигнанець з рідної землі, хто більш-менш цікавився суспільно-політичним життям в СРСР, не міг з не так уже й далекої Франції розібратися у хитросплетіннях Кремлівської закулісної боротьби, інтриг, звинувачень, як і в цілому, що ж являє собою Радянський Союз, яка його роль у світі. Про це свідчать його міркування, зафіксовані в “Щоденнику” 7 лютого 1932 р.: “Роля СРСР – бродило, фермент. Часом опудало, яке навмисно виставляють в найстрашнішому вигляді. Зародок, пуп’янок майбутнього, який навмисне одною стороною (ворожою) виставляється як неможливий до вживання, а другою як прекрасний плід, який уже можна їсти з насолодою і раюванням. Через те загальне переключення дійсності”¹⁷.

Відчувається, що таке враження чи уявлення у В. Винниченка про СРСР складалося від тієї суперечливої інформації, яку він чер-

пав з преси та інших джерел. Тим більше, що в зарубіжних країнах була розгорнута широкомасштабна ідеологічна боротьба проти СРСР як носія комуністичної загрози для західних демократій.

Для В. Винниченка як соціаліста або як він вважав себе, духовного члена компартії, бажаним було б бачити Радянський Союз взірцем соціальної справедливості, зразком вирішення національного питання, за що він боровся в часи української національної революції та відстоював у пореволюційні роки. Ця думка наскрізно проходить в його щоденникових нотатках, публіцистичних, прозових творах.

Не знаючи повної правди про справжнє становище в СРСР, певна частина західної творчої інтелігенції, зокрема письменники, вчені, політики, журналісти виступали на підтримку радянської політичної системи. У свою чергу радянський уряд, особисто Сталін, був зацікавлений у створенні позитивного іміджу у зарубіжному світі виплеканої ним командно-адміністративної системи. Тому на запрошення Москви Радянський Союз відвідували відомі письменники, політики, художники А. Кестлер, Л. Фейхтвангер, Е. Ерріо, Б. Шоу, А. Барбюс, Р. Роллан та багато інших.

За вказівкою Сталіна західні делегації й поодинокі відвідувачі “вільно” пересувалися країною. Їм демонстрували підготовлені для таких шоу потьомкінські села, райони, міста. Спеціально відібрані і навчені люди захоплено розповідали про те, що в умовах загальноносітрової економічної кризи “Країна Рад” успішно розвивається і процвітає. Радянський Союз, велика і могутня країна, виступає проти війни, за мир у всьому світі тощо.

Звичайно, зарубіжні делегати, ошукані компартійно-радянськими функціонерами, обдаровані цінними подарунками, підготовані валютою, повернувшись додому, заперечували голод, поширювали міфи про Радянський Союз. Це в той час, коли мільйони радянських людей вмирали голодною смертю, гинули у в'язницях, концтаборах, на поселеннях.

З відстані у сотні кілометрів В. Винниченко розумів штучність привітності і гостинності щодо зарубіжних делегацій, виявлених радянською владою. Зокрема, ще 22 грудня 1924 р. він занотував: “Англійська депутація тредюніонів на чолі з Перселем повернулась з Росії в захопленні становищем СРСР. До чого ж повинна бути ви-

тончена, вдосконалена метода брехні й обману в шарлатанів від комунізму, якщо вони змогли так обдурити англійців. Правда, деякі хотіли бути обдуреними. Але не всі цього хотіли. А тим часом нема в делегації ні одного голосу протесту проти відчиту Персея. По-працювало ГПУ над “обробленням”¹⁸.

У своїх щоденникових нотатках В. Винниченко неодноразово згадував про А. Барбюса і Р. Роллана, відомих французьких письменників, громадсько-політичних діячів, які в той час переймалися ідеєю проведення антифашистського конгресу на захист СРСР, проти війни. 30 травня 1932 р. він записав: “Барбюс і Р. Роллан рішили не дати вибухнути війні. Для цього вони винайшли видатний засіб: скликати конгрес всіх, хто проти війни, написали відозву й надрукували її в “Монд”¹⁹. Але у відозві є один пункт, який мусить звести всю акцію на пшик. А саме: введення питання про оборону СРСР від інтервенції.

Цей пункт тричі офарблює конгрес у певний колір, а він “паціфістам” не до смаку. Але без цього пункту весь конгрес губить свій сенс. Без нього вся акція протесту – безпотрібна, наївна затія. Конгрес проти війни буде тою самою балаканиною, що їх є немало й без нього”¹⁹.

Можливо, між А. Барбюсом, Р. Ролланом і В. Винниченко відбулася якась розмова чи полеміка, і він радив їм зняти питання про оборону СРСР. Про це, зокрема, свідчить його щоденникова нотатка від 6 червня 1932 р.: “В “Монді” знову відозва. Але вже без згадки про оборону СРСР. Ага, погодилися. Але цим автори вбили всякий сенс конгресу. І коли Барбюс, Р. Роллан гадають серйозно, що війну не допустити можна, то вони і наївні, й шкідливі люди. Вони цим конгресом і своїми там резолюціями тільки скріпляють ілюзію, що й за капіталізму можна знищити війну. Капіталізм і війна. Щоб знищити війну, треба знищити капіталізм. Але не кличучи до знищення причини війни, балакати про знищення війни – це або наївність, нецтво, або лицемірство. Барбюс і Роллан, розуміється, не лицеміри. Але іноді наївні люди бувають шкідливіші за лицемірів”²⁰.

Отже, В. Винниченко був переконаний, що необхідно боротися не проти самої війни, а знищити причини війни, що їх породжував капіталізм.

Володимир Кирилович, аналізуючи міжнародні події, зауважував, що економічна криза, політична нестабільність, бідність, голод породжували у людей зневіру, невпевненість у завтрашній день. 1 листопада 1930 р. він пише: “Щось зріє в нетрях людського життя Європи, а, може, й усій земної планети. Нудьга обкачана в скалки різнобарвних утіх, крикливих і дешевих. Непевність загорнута в одчайдушність і нахабство. Тривога замаскована фальшивими квіточками бадьорости. І то на тлі банкрутства, крахів і кризи, що сунеться й на Францію”. Намагаючись пояснити цю ситуацію, Володимир Кирилович ставить нериторичне питання: “Криза перепродукції?” Але, здається, відповіді він не знаходить. Бо далі продовжує: “Незрозуміло, безглуздо й моторошно. Від того, що нароблено занадто багато добра, по всьому світі розливається нужда, злидні, дорожнеча, самогубства, злочинства. Що може бути дурніше й безнадійніше? Що? А війна, що сама собою росте? “Сама собою”. Яке нещасне безумне людство”²¹.

В. Винниченка турбувало те, що світова реакція піднімала голуву, розв’язувала збройні конфлікти, війни, що часто виливались у захоплення територій слабкіших сусідів. 15 серпня 1932 р. він іронічно зауважує: “В світовій політиці все йде нормально. Болівія хапа за горло Парагвай і хоче видрати шматочок. На другому кінці планети Японія ягуаром ходить круг загорожі й шукає, кудю пролізти й ухопити китайського вола за бік. В Європі Німеччина поки що видирається з пазурів Франції, користуючись тим, що союзники не мають змоги зачинати нову війну”²². Ці події В. Винниченко пробує пояснити всесвітньою економічною кризою, яка “усіх душить собі та й душить”. “І цікаво, – зазначає він, – як безживно, мертво виглядає єдиний засіб урятування людства від цих усіх хапань за горло у буржуазії. Вона знає, вона бачить, що єдиний спосіб – це об’єднання всього світового господарства в єдиний, свідомо планомірно складений організм”²³. Однак побачивши, що буржуазія втрачає свої позиції, налякана багатотисячними маршами, конфліктами, бійками, ініціаторами яких виступали прихильники А. Гітлера, провідні “акули німецького капіталу” перестали субсидувати нацистів.

З приводу цих подій В. Винниченко висловлює цілком обґрунтовані міркування. Зокрема, він пише у “Щоденнику” за 26 серпня

1932 р. про те, що “гітлерова “партія” коштує великій буржуазії 125 мільйонів франків щомісячно. Вона їх давала Гітлерові для боротьби з комунізмом. Вона готова була допустити до диктатури Гітлера з цією умовою. Але як тільки частина гітлерівців почала виявляти замах на устрій капіталістичного суспільства, на дійсну владу самої цієї буржуазії, так вона відразу припинила субсидії й “партія” Гітлера починає губити силу, тріщати й от-от розколеться. В кожному разі буржуазія до порушення цих устоїв не допустить і, коли Гітлер доскочить до влади, то вона буде зведена до влади Муссоліні чи Пілсудського”²⁴.

В. Винниченка особливо непокоїла боротьба А. Гітлера та його однопартійців-нацистів за владу. Так, 7 листопада 1932 р. він занотував: “Німецька реакція вперто, всіма способами – хитрістю й насилою, обдуром і терором – захоплює колись загублені позиції. І найтрагічніше становище тепер німецької соціал-демократії”²⁵.

У поході до влади А. Гітлера та його сподвижників підтримували великі німецькі промисловці, політичні партії, частина вищого офіцерства. На липневих виборах 1932 р. завдяки цій підтримці Націонал-соціалістична німецька робітничка партія (НСДАП) збрала 13,7 млн. голосів, що становило 37 відсотків усіх голосуючих. Це була значна перемога німецьких націонал-соціалістів.

З цитованих висловлювань В. Винниченка можна дійти однозначного висновку про те, що він володів даром прогнозування майбутніх політичних подій, зокрема, що стосується діяльності нацистської партії, очолюваної А. Гітлером. Коли внаслідок певних політичних міркувань уряд Німеччини конфіденційно “рекомендував” великим промисловцям не фінансувати НСДАП, вона на виборах, що відбулися на початку листопада 1932 р., втратила 2 млн. голосів. Однак політична кон’юнктура незабаром знову посприяла посиленню і активізації діяльності нацистської партії, і А. Гітлер, врешті, як писав В. Винниченко, “доскочив” до влади, встановивши диктатуру, запозичивши деякі її елементи у Муссоліні й Пілсудського.

В. Винниченко постійно жваво реагував на події, що відбувалися в Німеччині, особливо на діяльність А. Гітлера, розуміючи, що з його ім’ям пов’язується питання бути чи не бути війні. Досить цікава його нотатка за 15 травня 1933 р.: “В газетах попахує

війною. Гітлер помахує шаблею нам. Народ од усього цього струсується божевіллям. І готов вірити, що настане добробут. В середу мав казати в рейхстазі промову Гітлер. Цієї промови жде весь світ з напруженням. Од цієї промови залежатиме, як скоро німецьких народ кинеться помирати. Соромно жити серед цих людей”²⁶.

З промовою, про яку згадує В. Винниченко, А. Гітлер виступив в рейхстазі 17 травня 1933 р. Він висловився за негайну заборону будь-якої наступальної зброї, заявивши, що Німеччина готова знищити свої збройні сили, якщо так зроблять уряди сусідніх держав. В той же час Гітлер попередив, що Німеччина вимагає рівності з іншими країнами – в галузі озброєння, інакше вона волітиме полишити Конференцію по роззброєнню і вийти з Ліги Націй. Так воно врешті й сталося. 14 жовтня 1933 р. Гітлер оголосив про відкликання німецьких представників з Конференції по роззброєнню і з Ліги Націй, що фактично було відмовою Німеччини від виконання умов Версальських мирних угод²⁷.

Наступного дня, тобто 15 жовтня 1933 р., Володимир Кирилович оперативно відреагував на події, що відбувалися в Німеччині. Він констатує факт виходу Німеччини з Ліги Націй і Конференції по роззброєнню. На його думку, мова не в тому, що німецькому імперіалізму надокучило гратися в піжмурки і він захотів діяти так, як діяв до цього часу. Справа в тому, що все має свою логіку, свій розвиток і наслідки. “Незалежність гітлерівського фашизму мусить теж розвиватися логічно та консеквентно і мусить підійти до кепських наслідків. Сам гітлеризм боїться їх і Гітлер істерично кричить перед мікрофоном, що “німецький народ” (себто він, Гітлер) війни не хоче, що це – божевільна війна, але... в університетах Німеччини вже давно вчать військовим наукам і на вулицях співають популярну пісеньку: “Ми хочемо одлупцювати Францію”²⁸.

В. Винниченко писав, що вся діяльність нацистського уряду Німеччини направлена на реванш за поразку у Першій світовій війні та перегляд умов, як вважали німці, ганебного Версальського миру. Особливі претензії висувались нацистами до Франції, яка за умовами Версальського миру повернула собі історичні провінції Ельзас і Лотарингію, що були в 1871 р. загарбані Німеччиною. Франція дістала у власність німецьку Саарську область з величезними покладами вугілля. Крім того, Франція отримувала 52 відсо-

тки репарацій з Німеччини. Особливу ворожість у німців викликало те, що на території Франції в Компьенському лісі поблизу станції Ротонд було підписано перемир'я між переможеною Німеччиною та країнами переможцями – Францією, Великобританією, США та ін. Невдоволення німців викликало і те, що у створеній Лігою Націй Рейнській “демільтаризованій зоні” розміщувалися франко-бельгійські миротворчі війська. Все це робило Францію одним із головних ворогів для німців. Граючи на патріотичних почуттях німецького народу, Гітлер та його прихильники мріяли про реванш.

В. Винниченко небезпідставно вважав, що заклики до реваншу, територіальні претензії до сусідніх країн, зокрема до Франції, агресивні заяви нацистів неминуче призведуть до “кепських справ”, маючи на увазі збройний конфлікт або війну. Його прогнози через кілька років здійснилися, коли Гітлер розв’язав Другу світову війну.

Ще в процесі підготовки до війни Гітлер, порушуючи умови Версальського миру, таємно переозброював армію, в той же час виступаючи з мирними пропозиціями. Він чекав зручного моменту, щоб врешті остаточно звільнитися від усіх обмежень, накладених на Німеччину Версальськими угодами щодо відродження німецьких збройних сил, промисловості тощо. У свою чергу, уряди Великобританії і Франції виношували ідею відкрито визнати переозброєння Німеччини в обмін на загальноєвропейську угоду з гарантією безпеки східноєвропейським країнам, особливо СРСР, Польщі і Чехословаччині. Гітлер відкидав цю пропозицію, бо це б зв’язувало руки в його спрямуваннях на Схід з метою завоювання “життєвого простору” для Німеччини²⁹.

Врешті Гітлер, відкинувши всі умовності, 16 березня 1935 р. видав закон про всезагальну військову повинність і створення армії. Це, власне, означало кінець обмеженням, встановленим для німецьких збройних сил Версальськими угодами. Ліга Націй, уряди Великобританії, Франції лише обмежилися заявами протесту, не вживши жодних практичних заходів проти порушення Німеччиною Версальських угод³⁰.

Одночасно Гітлер обмірковував наступні кроки, направлені на розкол лав своїх західних противників. Увечері 21 травня 1935 р. він виступив у рейхстазі з блискучою промовою, пронизаною мир-

ними пропозиціями, запевненнями урядів західних країн у своїй безкорисності, піклуваннями про мирне майбутнє Європи. У своєму виступі він наполегливо закликав проти війни, наголосивши, що “націонал-соціалістична Німеччина не хоче війни в силу своїх переконань. І ще вона не хоче війни тому, що чудово розуміє: війна не позбавить Європу від страждань. У будь-якій війні гине цвіт нації”³¹.

Уряди західних держав сприйняли на віру облудну промову Гітлера, про що свідчили численні коментарі в засобах масової інформації. В.Винниченко однозначно оцінив цю промову, зауваживши, що “вся буржуазна і небуржуазна Європа зрозуміла промову Гітлера правильно: забезпечення безпеки на Заході, всі гарантії йому врятувати світ од комунізму за можливість іти походом на СРСР. В Англії, здається, задоволено потирають руки, у Франції нерішуче чухаються, а в СРСР теревенять і танцюють з буржуазними дипломатами”³².

Як засвідчує наведена цитата, уряди деяких європейських країн сподівалися, що ціною уступок Гітлеру за рахунок Радянського Союзу в Європі запанує мир і спокій, гарантовані лідером нацистської Німеччини.

Проаналізовані у цій статті політичні міркування, роздуми, передбачення В. Винниченка становлять лише незначну частку його величезного політологічного, літературного доробку. Безперечно, творча спадщина, революційна діяльність, емігрантський період життя Великого Українця стануть предметом дослідження науковців різних галузей гуманітарного напрямку.

* “Монд” – “Le Monde” – Французька комуністична газета, редактором якої був Анрі Барбюс.

¹ *Костюк Г.* Примітки. Світ Винниченкових образів та ідей // Слово і час. – 1990. – № 7. – С. 14.

² *Лисяк-Рудницький І.* Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань // Історичні есе. – У 2-х томах. – Т. 2. – К., 1994. – С. 95.

³ *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його доба. – Нью-Йорк, 1980. – С. 12.

⁴ Там само. – С. 272.

⁵ *Винниченко В.* Щоденники // Київська старовина. – 2000. – № 4. – С. 62.

⁶ Там само. – С. 72.

- ⁷ Там само.
- ⁸ Там само. – С. 70.
- ⁹ Там само. – С. 71.
- ¹⁰ Там само. – С. 79.
- ¹¹ Там само. – № 5. – С. 61.
- ¹² Там само. – № 4. – С. 80.
- ¹³ Там само. – № 5. – С. 60.
- ¹⁴ Там само. – № 4. – С. 79.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Там само. – № 5. – С. 68.
- ¹⁷ Там само. – С. 64.
- ¹⁸ *Винниченко В.* Щоденники 1921–1925. – Т. 2. – Еденбург – Нью-Йорк, 1983. – С. 462–463.
- ¹⁹ Щоденники Володимира Винниченка // Слово і час. – 2000. – № 9. – С. 52.
- ²⁰ Там само. – С. 53.
- ²¹ *Винниченко В.* Щоденники // Київська старовина. – 2000. – № 4. – С. 79.
- ²² Там само. – № 5. – С. 67.
- ²³ Там само. – С. 68.
- ²⁴ Там само. – С. 69.
- ²⁵ Там само. – С. 67.
- ²⁶ Там само. – С. 72.
- ²⁷ *Залесский К.А.* Кто был кто в Третьем Рейхе. биографический энциклопедический словарь. – М., 2003. – С. 217.
- ²⁸ *Винниченко В.* Щоденники // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 72.
- ²⁹ *Ширер У.* Взлет и падение третьего рейха. В 2-х томах. – Т. 1. – 1991. – С. 224.
- ³⁰ Там само. – С. 324.
- ³¹ Там само. – С. 326.
- ³² *Винниченко В.* Щоденники // Київська старовина. – 2000. – № 6. – С. 90.

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА 1936 РОКУ Невідомий лист письменника до Сталіна

Попри всі свої наміри “обтруситися від політики” Володимир Винниченко і в еміграції виношував різні політичні проекти, намагаючись вплинути ними на хід історії, і передусім – на долю України. Живучи в ізоляції на півдні Франції (містечко Мужен неподалік від Каннів), екс-прем’єр УНР, як це свідчать його щоденники й листи, вже в середині 1930-х бачив реальну загрозу величезного кровопролиття на теренах Європи. Тому й намагався якось втрутитися в хід подій. Обдумував можливості мобілізації закордонного українства під дахом Трудового Конгресу (сподіваючись, напевно, очолити його). Писав листи керівникам держав – головним гравцям, від яких залежало, бути чи не бути війні. Серед адресатів Винниченка був і Сталін.

Лист, який друкується нижче, не єдине послання В. Винниченка “вождю всіх народів”. У липні 1936-го муженський самітник вирішив переконати Сталіна, що оптимальним способом відвернути війну могло б стати надання Україні європейського протекторату. Адже, резонно зауважує В. Винниченко, “українська карта” неминуче буде розіграна, - то ж чи не краще спробувати заздалегідь відібрати в Гітлера його козир?

Друга частина плану (окрім його зовнішньополітичних аспектів) полягала в тому, щоб підштовхнути Сталіна до змін у національній політиці щодо України. При цьому В. Винниченко дає зрозуміти, що сам він залишається прихильником самостійної соціалістичної України і що не проти попрацювати на об’єднання симпатиків саме такої організації в колах закордонного українства. Відчувається, з одного боку, що письменник був добре обізнаний з трагічними реаліями сталінщини, фактами репресій та русифікаторської політики. З другого ж боку, не можуть не дивувати його сподівання на те, що Сталін візьме запропонований план “до виконання”. Винниченко знову, як і в 1920-му, коли подався в Москву на переговори з більшовицькою владою, ризикував власною

репутацією: оприлюднення плану могло викликати в українських колах Європи – навіть за всієї їх політичної строкатості – насмішку й роздратування. Адже йшлося про сценарій, який навряд чи хтось міг уявити здійсненням...

І все ж, лист Винниченка до Сталіна, писаний у Франції 1936 року, не варто списувати в аннали історії українського утопізму. Це з багатьох поглядів цікавий документ української політичної думки передвоєнної пори. Винниченків аналіз ситуації в Європі, його прогнози щодо поведінки гітлерівської Німеччини, “вираховування” можливого розвитку подій аж до міліарної катастрофи включно, відчайдушні спроби відшукати й захистити український інтерес під час загальноєвропейського політичного “пасьянсу”, віра в те, що “стечение... русловий с железной необходимостью ведет Украину к государственной независимости”, - заслуговують не тільки на увагу, а й на повагу.

Авторська машинописна копія листа російською мовою з правками, проблеми рукою В. Винниченка, зберігається в його архіві (США). Там я її й отримав 2000 року. Лист друкується вперше.

Мужен. Июль. 1936

Глубокоуважаемый Иосиф Виссарионович,

как Вам известно, приготовления гитлеровской Германии к войне и к походу на Советский Союз развиваются в усиленном темпе. Советский Союз тоже, конечно, готовится к войне и отражению этого похода. Но неготовится ли он соответственно той громадной опасности, которая угрожает миру и Сов/етскому/ Союзу? Сделало ли правительство его все, что можно и должно сделать, чтобы отвратить эту смертельную для всего человечества угрозу?

Я думаю, что не все сделано. И потому считаю своим долгом одного их членов человечества обратить Ваше внимание на недостаточность и несоответствие Ваших мер обороны от угрожающей опасности.

Есть два рода организации военной защиты (да и нападения): внешний и внутренний. Внешний состоит в привлечении сил иностранных государств на помощь. Внутренний – в концентрации всех сил государства и населения. И вот, я смею утверждать, что ни внешний род организации защиты, ни внутренний не использованы сов/етским/ правительством в надлежащей степени.

Обратимся сначала к внешнему.

Да, вы много делали и делаете, чтобы привлечь силы иностранных государств на защиту Сов/етского/ Союза от нападения его врагов.

Для этого Вы, жертвуя самолюбием (если не еще большим чем-нибудь), вошли в Лигу Наций. Для этого был заключен целый ряд пактов и договоров, на бумаге обязывающих контрагентов к опеределенным действиям.

Но Вам должно быть отлично известно по целому ряду фактов (последний Абиссинский), какая цена этим фактам, договорам и самой Лиге Наций. Как бы Лига Наций, в лице отдельных ее представителей, искренно ни желала уничтожения войны и сохранения мира в современном обществе, ей это не удастся, как и не может удастся сохранение воды в сухом виде. Ибо сущность современного общества есть нечто совершенно противоположное миру, это – разделение людей на классы и государства и непрерывное экономическое соперничество их между собой. А соперничество это – борьба, это война. И пока существует в мире это разделение на классы и государства, до тех пор будет господствовать культ силы и войны. Это неизбежно и не устранимо никакими пактами, декларациями, резолюциями и Лигами. И человечеству нужно прежде всего экономическое и социальное разоружение, а не милитаристическое. Вам как марксисту и реальному политику эти простые истины должны быть известны. И если я их напоминаю Вам, то только для того, чтобы дальнейшие, вполне последовательные выводы из них не показались Вам слишком неожиданными и необоснованными.

Недавно Иден в защиту своей внешней политики (очень хорошо иллюстрирующей эти простые мотивы) заявил, что народы могут воевать только тогда, когда затронуты их кровные материальные интересы. Совершенно верно. И потому думать, что государства, заключившие с Сов/етским/ Союзом договоры и пакты о помощи, окажут ее ему только в силу самого факта договора, в силу данного слова чести и т.п., было бы чрезвычайно наивным и вредным образом мышления. Чтобы эту помощь иметь от них, надо сделать так, чтобы эта помощь, чтобы защита Сов/етского/ Союза была защитой кровных интересов союзника.

А добиться внешней помощи непременно надо. Ни для кого не секрет, а тем более для Вас, что своими собственными силами Сов/етский/ Союз не сможет оборониться от нападения Германии и Японии (которые, конечно, выступят одновременно и в теснейшем союзе между собой).

Как известно, самой главной целью похода национал-социалистической Германии на Сов/етский/ Союз является завоевание Украины. Завоевание же это нужно ей не для того, разумеется, чтобы возратить Украине ее былую государственную независимость, освободить ее из-под ярма Москвы, как провозглашает национал-социализм, а также не для того, чтобы исполнить, дескать, свой долг, возложенный на нее мировой историей, то есть освободить землю от коммунизма, – все это только декоративные надстройки над материальной базой. Германскому капитализму, переросшему свои формы и возможности, а кроме того очень пострадавшему от великой войны, Украина нужна как колония, как источник богатейшего сырья и громадный рынок для своих товаров, – все те же “кровные интересы”. И только ради этих интересов, побуждаемая неумолимым законом капиталистического развития Германия и решится на войну.

Но если одно государство, подчиняясь закону, господствующему в современном обществе, готово ради своих материальных интересов решиться на нападение, на войну, то почему другое государство ради этих самых интересов не может воспротивиться этому нападению? Если Германия видит свои кровные интересы в использовании богатств Украины, то почему другое государство, стоящее на той же ступени капиталистического развития, что и Германия, не могло бы видеть в таком же использовании Украины свои тоже кровные интересы?

Германия стремится освободить Украину, возратить ей фактическую реальную государственную независимость? Это одно из знамен, под которым она желает вести свою экспансию на восток. Но почему другое государство, не употребляя для этого слишком сильных средств, не могло бы без всякой войны в согласии с СССР возратить Украине ее государственную независимость и самостоятельность (конечно, выделив ее из Сов/етского/ Союза)? Почему бы СССР и другое могущественное европейское государство не

могли бы обеспечить и охранить на известных условиях и договорах с Украиной ее неприкосновенность и свободу?

Да, этим из рук Германии было бы выбито знамя освободительницы. Но, конечно, это не могло бы остановить ее стремления к захвату Украины. Было бы найдено другое знамя, и война все ж таки угрожала бы и Украине, и СССР, и их союзнику европейскому государству, и, пожалуй, всему миру. Но нельзя ли избежать и этого? Можно, мне кажется. Много, очень многое можно сделать в современном обществе, действуя на кровные интересы. Я думаю, что если бы предоставить и Германии участие на равных началах в использовании богатств Украины, то она, пожалуй, задумалась бы и отказалась бы и от такого сильного средства, как война, как собственное истощение и страдание, чтобы получить (правда, в частичном размере) без всяких затрат желаемое. И таким образом, быть может, было бы разряжено это страшное напряжение всего мира, было бы совершено психическое разоружение хоть на некоторое время и, быть может, за это время человечество нашло бы путь ко всеобщему разоружению, экономическому, социальному, военному.

Я знаю, мне могут возразить: как добровольно, собственными руками предоставить часть Сов/етского/ Союза на восстановление капитализма, на эксплуатацию, на бесконтрольное господство немецкого империализма на Украине? Показать этим свой страх перед ним и свое бессилие? И этим разжечь его аппетиты, вызвать его на дальнейшие требования, на претензии к иным завоеваниям и власти над всем миром?

Нет, возражения эти неправильны.

Во-первых, никакой надобности в восстановлении частного капитализма на Украине для этой цели не было. Доставлять сырье, служить рынком всякая страна может при любом социально-политическом режиме. Украина может (и должна) в главнейших социально-экономических и даже политических основах остаться родственным организмом всему Союзу Советских Республик. Далее: бесконтрольности и безграничности эксплуатации Украины не должно быть. Советский Союз должен оставить за собой если не привилегированное в экономическом отношении положение на Украине, то равное с другими государствами. Сов/етский/ Союз

и эти государства будут взаимно ограничивать и контролировать друг друга.

Этим, мол, покажется страх и бессилие перед Германией? Нет, не совсем так. Страх перед войной и известное слабосилие все равно уже показаны фактом этих пактов и искания поддержки и помощи везде, где только можно. Этого скрыть нельзя. Но на этот раз было бы только более реальное и солиднее обоснованное искание. Ибо нельзя же в самом деле верить только в пакты. Даже наиболее левые и дружески относящиеся к СССР правительства, при самом искреннем и горячем желании придти на помощь ему в случае нападения Германии, и те не смогут подвинуть миллионы своих соотечественников на страшные страдания, лишения, на смерть за Сов/етский/ Союз, если их собственные интересы не будут под непосредственной угрозой. И если Гитлеру удастся убедить своих западных соседей в том, что им с его стороны никакая опасность не угрожает (к чему его дипломатия прилагает чрезвычайные усилия и что ему уже отчасти удаётся), если народные массы этих западных соседей будут знать, что от нападения на Сов/етский/ Союз Германии ни они, ни их семьи никогда не пострадают, и что их стране от защиты СССР никакой пользы быть не может, то как можно думать, что найдется такое правительство, которое заставит их силой идти на смерть ради какого-то договора? И как, по совести, можно требовать от такого правительства верности своему слову?

И таким образом, вопреки доброму искреннему желанию отдельных государственных деятелей так называемая “неделимость мира” окажется делимой и эти самые искренние государственные деятели будут подыскивать более или менее правдоподобные объяснения их “неточности” в исполнении пактов. Войну на востоке Европы локализируют во имя борьбы с войной, как недавно для этой же цели ее локализовали на западе Африки, вынеся при этом несколько очень хороших резолюций, осуждающих захватнические цели напавшего.

Этими уступками разожжется аппетит Германии и она будет стремиться к захвату власти над всем миром? Это, конечно, только пугания легковверных и малодумающих людей. Национал-социализм намечает нападение на захват Украины не только потому, что

эта страна богата, но и потому (и, быть может, главным образом потому), что она слабее всех стран защищена. Захват какой-либо территории Европы вызвал бы нарушение пресловутого равновесия европейских держав, возмущение их, готовность защищать это равновесие всеми средствами. Тогда как захват Украины никакого нарушения равновесия не произведет. Наоборот, размеры СССР, его сила нарушают это равновесие, и ослабление Сов/етского/Союза, уменьшение его силы для некоторых государств Европы было бы весьма желательной поправкой равновесия. Да и надо взять во внимание социально-политический строй СССР, который, несмотря на веру капиталистической Европы, что он быстро эволюционирует к обыкновеннейшему, старому капитализму, все же так вызывает некоторое неудобство. И в виду всего этого защита Украины от нападения Германии не была бы такой, каковой была бы защита иного прочего клочка земли Европы, если бы национал-социализм захотел наложить на него руку. Национал-социализм и сам это отлично понимает. И потому, не будучи глупым, он всерьез думать о гегемонии над миром не может, и потому попустительство в захвате Украины поощрить его на дальнейшие захваты никак не могло бы. Наоборот, раздел экономического протектората над Украиной показал бы ему, что несмотря на все его невыносимое положение, на необходимость экспансии, он на большее рассчитывать не может и должен выбирать: либо мирное частичное достижение, либо война, разрушение и очень возможное новое поражение Германии.

Нет, эти возражения не выдерживают серьезного анализа и логики.

Да, я знаю, что более всего восстанет против этого плавна русский реакционный национализм. Он в серьезном анализе, логике, справедливости не нуждается. Ему необходимо только господство над народами, только “единая, неделимая Россия”.

Но и он в конце концов должен будет понять, что нельзя вечно держать в насильственном союзе сорокамиллионный народ, что стечение всех исторических и современных, как международных, так и внутренних условий с железной необходимостью ведет Украину к государственной независимости. Трехсотлетнее пребывание ее под владычеством русского империализма (во всех его

видоизменениях, как бы они себя не именовали) приходит к концу. Украине в составе этой самой единой неделимой России больше не бывать. Это даже русскому национализму следовало бы, хотя бы в собственных интересах, наконец понять и примириться с этим. И тем более надо понять и учесть это руководителям Союза Сов/етских/ Республик. Если Вы не поймете и не признаете этого неизбежного процесса по доброй воле, он совершится против нее. Но в первом случае, случае добровольного, мирного признания его, Вы бы имели:

1. Украину как родственное социально-политическое образование, как верного государственного союзника. Повторяю, никаких контрреволюционных изменений в социально-политической структуре Украины не должно быть.

2. Богатый рынок и привилегированное экономическое положение на Украине.

3. При мирном разрешении вопроса об Украине Сов/етский/ Союз сохранил бы на востоке все свои территории, так /как/ японский национализм без Германии не посмел бы напасть на Сов/етский/ Союз.

4. Власть советов осталась бы неприкосновенной и неослабленной на всей его территории.

5. Продолжение осуществления поставленных Вами (вариант: “им себе”. – В.П.) задач, строительство социализма не потерпело бы от этого какого-либо заметного ослабления.

6. Сохранение от разрушения и уничтожения войной ценностей и жизней народов Союза, возможность их дальнейшего увеличения и развития.

Во втором же случае, в случае неприятия этого плана и войны с Германией (без привлечения указанным мною способом помощи могущественной европейской державы) и неизбежного поражения, Вы имели бы:

1. Полное, ничем не ограниченное отторжение Украины.

2. Полное, ничем не ограниченное отторжение территорий на востоке, в Азии, так как Япония, конечно, выступит одновременно с Германией и, воспользовавшись случаем, осуществит свои планы аннексии Сибири.

3. Не исключена возможность отторжения и других территорий и даже форменный раздел “единой-неделимой” России.

4. Украина, конечно, будет не родственным Союзу Сов/етских/ Республик социально-политическим организмом, а враждебным и прямо противоположным ему по всей своей структуре. Восстановление частного капитализма и феодализма при наибольшей политической реакции будет неизбежно.

5. Очень возможное падение советской власти на всей территории Сов/етского/ Союза и превращение его в старую реакционную Россию.

6. О продолжении строительства социализма речи, конечно, не может быть.

7. Страшное истощение, разрушение, уничтожение войной всех ценностей, задерживающее вообще какое-либо развитие страны на долгие годы.

Я говорю только о Ваших и Сов/етского/ Союза интересах. А интересы других стран, которые необходимо будут втянуты в войну? Да, пожалуй, и всего мира, если эта война разгорится и зажжет планету со всех концов? А разрушение и уничтожение в страданиях, муках, крови, огне, ядах ценностей и жизней всего человечества? На кого бы пала вина и ответственность за этот ужас, если бы национал-социалистическая Германия пошла на предполагаемое мирное разрешение конфликта, а Советский Союз от всего отказался? У кого из современников и потомков наших после этого повернулся бы язык сказать хоть одно слово в оправдание Вас и русского национализма, ради интересов которого весь мир был бы повергнут в чудовищный кошмар самоуничтожения?

Мне как украинцу и социалисту, работавшему более тридцати пяти лет для полного социального и национального освобождения своей страны, тяжело предлагать план этого “протектората” над ней. Но я смею думать, что всякий сознательный украинец какого бы то ни было политического направления поймет меня и согласится со мной, ибо каждый украинец предпочтет, чтобы его страна состояла под “протекторатом”, будучи живой и относительно здоровой, с возможностью в настоящем неограниченного национально-культурного развития, нежели быть раздавленной, разможенной, растоптанной в войне и в таком полуживом виде быть подверженной ничем не ограниченной эксплуатации победившего. А сознание того, что такой жертвой Украина могла бы послужить

благу и миру всего человечества, дало бы ей силу переносить “протекторат” терпеливо и с достоинством.

Вот это тот внешний способ организации защиты СССР и Украины, который Вы не приняли во внимание. Но он же тесно связан и с внутренним, с организацией внутренних сил обороны во всех ее видах. В своем предыдущем открытом письме к Вам я писал о необходимости организации духовного фактора самобороны. В особенности на Украине, из-за которой должно произойти столкновение. Одним из средств усиления этого фактора я считал и считаю использование громадной, стихийной и сознательной, силы национального чувства народа, бывшего в национальном порабощении и защищающего свою национальную свободу. Для приведения в действие этой могучей силы на Украине необходимо было бы изменить национальную политику, господствующую теперь, дать почувствовать массам это изменение, вызвать к жизни тот энтузиазм, который никакими бюрократическими декретами, циркулярами и резолюциями не может быть сделан и который бывает сильнее пушек, танков и газов.

Но, к сожалению, как свидетельствуют сведения, доходящие сюда из Украины, национальная политика там не только не изменилась, но господство русского национализма еще усилилось. Ошибка совершенно невероятная, объясняемая разве только слепотой ярости русского национализма, напуганного настроениями сепаратизма, развивающимся среди народов СССР, подвергнутых его господству и командованию. Вместо того, чтобы делать себе из национально-сознательных элементов Украины союзников и товарищей в организации защиты Украины и всего Союза, вы делаете из них явных или скрытых врагов своих, явных или скрытых помощников и агентов немецкого национал-социализма.

Кроме того: Вам, должно быть, известно, как в последние годы среди украинского населения вне пределов советской Украины (Волынь, Галиция, Буковина, Американские колонии и т.д.) те симпатии, которые начали было расти в связи с наступившей было некоторое время более правильной национальной политикой, теперь почти совершенно исчезли, заменившись резкой враждебностью к правительству СССР. Да, как известно, Вы ассигновали громадные суммы на газетную и прочую агитацию и пропаганду в этих стра-

нах. Но агитация и пропаганда в конце концов все ж таки только слова. Дела же и факты остаются те же.

А правительство Гитлера очень умело и энергично использует эту политику советского правительства и всяческими способами старается привлечь на свою сторону утерянные им симпатии украинцев. Одним из средств для этого ему служит тактика широких обещаний. Абсолютная государственная независимость Украины и полная свобода развития национальной культуры - вот те главные ценности, которыми оно старается укрепить свой духовный фактор предстоящего похода на Украину.

А надо признать, что он уже и теперь этой тактикой организует довольно значительную силу. Не нужно забывать, что за пределами Советской Украины находится более десяти миллионов украинцев. Из них можно создать прекрасные организации всяческого назначения, начиная от агитаторов и разведки и кончая чисто военными образованиями. И не может быть никакого сомнения в том, что такие организации будут играть на территории Украины среди украинского населения колоссальную роль.

Кроме того, настоящее время, как Вам должно быть известно, среди этих десяти миллионов заграничных украинцев производится организация “Национального Конгресса” из представителей этих миллионов. Воля этого Конгресса, до известной степени, будет выражать волю зарубежного украинства и служить как бы законом в их действиях в будущем. Но как сложится эта воля, этот закон?

Теперь уже намечаются две главные ориентации: прогитлеровская и просоветская. Какая из них победит на конгрессе? Конечно, та, которая представит ему самые убедительные доказательства того, что ее позиции наиболее полезны для жизни и развития украинского народа. Но надо сказать откровенно, положение просоветской ориентации чрезвычайно тяжело: у нее почти нет доказательств, у нее почти нечем защищаться от нападений прогитлеровской ориентации, которая категорически, на основании якобы самых непреложных фактов, утверждает:

“Национальная политика Москвы явно направлена к уничтожению украинской нации. Все акты этой политики за последние годы, все мероприятия ее свидетельствуют об этом недвусмысленно.

Под видом братских, общеславянских и общесоветских объятий происходит планомерное удушение украинской национальности. Так называемая “унификация” двух славянских культур, усиленно проводимая теперь русским национализмом, есть старая, известная из времен царизма, только более интенсивная и бесцеремонная русификация украинского народа. А это значит, что опять, как и во времена царизма (на этот раз русским коммунизмом), будет отнято у украинских масс естественное средство их духовного развития, снова они будут осуждены на духовное калечение, на культурное убожество, отсталость, дегенерацию.

Да, нам бы пришлось экономически дорого заплатить Германии за ее владычество. Но зато мы имели бы полную возможность национально-культурного развития, мы имели бы глубоко опытных учителей в науке, технике, искусстве. А что мы имеем от Москвы? Мы так же дорого экономически платим ей за владычество, а взамен что имеем? Угнетение, уничтожение нашей культуры, преследование членов нашего коллектива за любовь к своей родине, ссылки, каторги, расстрелы, самоубийства лучших наших людей? Строительство социализма? Но почему же мы, украинцы, должны так чудовищно дорого платить за его строительство? И какой же это социализм, если он требует духовного унижения, убожества, калечения целых миллионов трудящихся? Не строительство это социализма, а восстановление, строительство старой, реакционной тюрьмы народов, единой неделимой России. И надо быть либо крайним идиотом, либо подкупленным бессовестным эгоистом, подлецом, чтобы защищать и поддерживать своего жесточайшего врага”.

Так говорят противники советской Москвы. И при этом приводят всякого рода факты и документы, обосновывающие и поддерживающие их утверждения.

Что на это могут возразить искренние, честные сторонники просоветской ориентации и верные сыны своей нации? Они стараются отрицать эти факты и документы. Но – увь! – их старания не дышат силой, верой в свою правоту и глубоким убеждением. И, конечно, трудно допустить, чтобы в этих условиях они могли победить на Национальном Конгрессе и привлечь стоящие за ним массы к защите СССР.

Официально советские защитники современного курса национальной политики на Украине могут, конечно, на все это сказать (как они это, впрочем, и делают), что все утверждения противников – ложь, клевета, обман, фальсификация фактов и документов, что национальная политика на Украине самая правильная, что возможность национальной культуры абсолютно ничем не ограничена и никаких тенденций к русификации украинского народа нет.

Конечно, сторонники просоветской ориентации могут повторять эти заявления, факты? Где взять эти факты, подтверждающие и укрепляющие эти заявления?

Понятно, если они существуют, то их можно взять только на самой Украине. Но как это сделать? Как показать их противникам, тем, которые искренно и честно убеждены, что такие факты не существуют?

Способ для этого есть самый простой: показать им на Украине эти факты. Показать всем: и верящим, и не верящим, и сомневающимся.

Поэтому, Иосиф Виссарионович, я хотел бы сделать Вам такое предложение:

Независимо от главной идеи, изложенной мной выше, которая потребует определенного времени для своего осуществления, теперь же, немедленно, надо организовать показ фактов представителям десяти миллионов украинцев, живущих за пределами советской Украины. Если Вы глубоко и твердо уверены в правильности своей политики и неправильности утверждений противников, Вы должны допустить на Украину” представителей всяких политических течений, существующих среди этих десяти миллионов, и предоставить им полную, ничем не ограниченную возможность смотреть, слушать, собирать все факты национальной жизни. И, конечно, беспрепятственное возвращение всех делегатов к себе назад.

Если утверждения противников ложны, неправильны, эти собранные факты жизни легко их опровергнут. И так как они будут собраны сторонниками и противниками на глазах друг друга, то отрицать их не будет никакой возможности. И если эти факты будут очевидны и убедительны, то нет сомнения, что честные и искренние элементы из среды самих противников убедятся и изменят свою точку зрения.

Конечно, при нежелании допустить такую делегацию можно привести много аргументов против, – и достоинство советской власти, и вред такой делегации, и подрыв перед населением СССР престижа правительства, заискивающего, дескать, перед какими-то контрреволюционерами и позволяющими “проверять” свою политику. Много можно сказать. Но если иметь в виду, во-первых: интересы истины, во-вторых: значение десяти миллионов людей, могущих сыграть роль в эвентуальном столкновении, в-третьих: если нет сомнений в правильности своей политики и неправильности утверждений противников, то все эти соображения самолюбия, престижа власти и т.п. не могут иметь никакого значения.

В заключение я еще раз скажу: да, быть может, на первый взгляд, мой план покажется Вам диким и невозможным. Но если Вы глубоко вдумаетесь в него, если объективно, трезво взвесите все обстоятельства, если найдете в себе мужество смотреть в глаза фактам прямо, то вы согласитесь, что иного выхода из создавшегося положения и способа избежать кровавого кошмара, угрожающего СССР и всему миру, – нет. Либо этот выход, либо погибель всего СССР и даже страшная мировая катастрофа. Выбор зависит главным образом от Вас, Иосиф Виссарионович.

В. ВИННИЧЕНКО

ВІДОБРАЖЕННЯ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В. ВИННИЧЕНКА В ЙОГО ЛИСТУВАННІ З Ю. ТИЩЕНКОМ (СІРИМ)

Для всебічного і ґрунтовного дослідження громадсько-політичної діяльності В. Винниченка необхідно залучити увесь комплекс джерел, у тому числі й епістолярних, зокрема, його листування з Ю. Тищенком.

Ю. Тищенко (псевдонім Сірий) був видавцем української літератури, письменником, публіцистом, громадсько-політичним діячем. З В. Винниченком їх зв'язували не лише суспільні справи, а й дружні стосунки. Ю. Тищенко написав біографічний нарис В. Винниченка, спогади про нього¹. Він розповідає про їх першу зустріч у липні 1907 р., коли Ю. Тищенко втік з-під арешту, і В. Винниченко допоміг йому в цій скрутній ситуації. Наступного разу вони зустрілися 1911 р., тоді ж вони та Л. Юркевич заснували видавництво “Дзвін”. Спілкування друзів тривало впродовж багатьох років, в еміграції вони продовжували боротьбу за українську державність. Їх листування, безумовно, є цінним джерелом для вивчення громадсько-політичної діяльності В. Винниченка. Воно зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в м. Києві (ЦДАВО України) в особовому фонді Ю.П. Тищенка (ф. 3803) у кількості 265 аркушів за 1919 – 1934 рр. Це переважно листи В. Винниченка до Ю. Тищенка, з 1928 року з'являються також листи Ю. Тищенка до В. Винниченка. В особовому фонді В. Винниченка (ф. 1823) містяться листи до нього Ю. Тищенка за 1909 – 1914 рр. у кількості 94 аркушів.

До листування цих діячів дослідники зверталися мало. Н. Кичигіна та Н. Миронець підготували до друку низку листів за 1933 р.. У них В. Винниченко і Ю. Тищенко дискутують з приводу ситуації в СРСР, обговорюють працю В. Винниченка “Щастя”, можливість, а, точніше, неможливість видання її². Деякі дослідники, наприклад, В. Панченко³, використовували біографічні сюжети листування, зокрема, переїзд В. Винниченка на південь Франції до

Мужена, де він провів останні 20 років життя. У них ідеться про здоровий спосіб життя, який вело там подружжя Винниченків, про творчі плани письменника та ін.. Але звертання до цього комплексу джерел епізодичні, а між тим, у ньому міститься значна кількість матеріалу з громадсько-політичної діяльності В. Винниченка, який не введений до наукового обігу. Метою цієї наукової розвідки і є ознайомити читачів з малодослідженими сторонами громадсько-політичної діяльності В. Винниченка, які знайшли відображення в його листуванні з Ю. Тищенком.

Звичайно, основною темою листування В. Винниченка з Ю. Тищенком був такий вид громадсько-політичної діяльності Володимира Кириловича, як видавничий, зокрема діяльність видавництва “Дзвін”, оскільки вони були його організаторами. Початковий період діяльності видавництва знайшов відображення в листах Ю. Тищенка до В. Винниченка за 1909 – 1914 рр., листів Винниченка до Сірого цього періоду, на жаль, виявити не вдалося. Ю. Тищенко пише про ідею створення видавництва, висловлює свої роздуми щодо назви (“Дзвін” чи “Кресало”)⁴. Крім публікації праць В. Винниченка, видавалися твори провідних українських письменників: Л. Українки, М. Вороного⁵, С. Черкасенка, О. Олеся, книжки політичного змісту⁶. У листуванні обговорюються плани щодо місячника “Дзвін”, літературний матеріал для нього⁷. Справи видавництва цього часу, очевидно, йшли добре: “Як я прикинув оком, то бачу, що з Дзвоном поки що не зле. За се півріччя продано таку суму, що майже одкидаюсь з боргами по виданню”⁸, – писав Ю. Тищенко.

“Дзвін” продовжував функціонувати і під час революційних подій в Україні, друкував підручники, художню літературу та ін. Про діяльність видавництва у роки революції, а потім в екзилі дізнаємося з масиву листування 1919 – 1934 рр.

В. Винниченко не раз звертав увагу, як важливо для нього було те, щоб український читач побачив його книжки, більше того, він піклувався і про те, щоб ціни на них не були завищеними. Багато зусиль докладав Володимир Кирилович, щоб і російські читачі ознайомилися з життям українського народу через його твори, але на них обов’язково мало зазначено, що це переклад з української. Як видно з листування, дуже часто громадські інтереси витісняли

особисті: доводилося відмовлятися від матеріально вигідних пропозицій заради тих, що могли послугувати справі⁹. І це при тому, що фінансові проблеми переслідували родину Винниченків повсякчасно.

Та й взагалі, клопоту від видавництва було багато, а грошей мало, пересилка книг до українського читача ставала дедалі проблемнішою. Проблем, пов'язаних з існуванням “Дзвону” щораз більшало, фінансово підприємство було збитковим, сенс його існування полягав лише в допомозі українській справі. У лютому 1922 р. Винниченко пише, що другий рік книги не видаються і не продаються, функція адміністрації полягає лише в добуванні грошей і, взагалі, треба дивитися правді в очі і, якщо треба, закрити “Дзвін”.

Варіант злиття з іншим видавництвом йому не дуже подобається, хоча матеріально це вигідно, бо це буде “не той “Дзвін”, трохи подумавши, він додає, що злиття можливе за умови, якщо “ідейний напрям в наших руках”, і наголошує на тому, щоб жодна книжка не видавалася без його згоди¹⁰. Слід сказати, що це була дуже болісна ситуація для Винниченка та, мабуть, і для інших видавців, багато років праці було пов'язано з видавництвом, на нього покладалися великі надії у справі національного відродження. Ще кілька років “Дзвін” проіснував, але вже в листах 1927 р. знову ідеться про борги “Дзвону”, ліквідацію його, розпродаж книжок¹¹.

До 1920 р. для доставки книг в Україну видавці переважно мали справу з Дніпросоюзом – центральним союзом кооперативних споживчих союзів, який поряд з господарчо-торговою діяльністю займався освітньо-культурною: видання книжок, підручників, організація бібліотек, читалень.

Заснований він був у 1917 р., в 1920 р. замінений більшовиками на Вукоспілку в Харкові. Видавництво у Відні продовжувало діяльність в 1919 – 1921 рр. Відносини з Дніпросоюзом не були безхмарними. З одного боку, Винниченко згадує прихильне ставлення до нього членів Дніпросоюзу в Україні, які пропонували йому високі посади, непогану платню¹², з іншого – починаючи з 1919 року, тривав конфлікт із закордонними дніпросоюзівцями. За словами Винниченка, вони не повернули йому гроші, які були винні.

У наступні роки тривали стосунки з Вукоспілкою, наступницею Дніпросоюза, що мала схожі функції. Припинилися вони на початку 30-х років через розгортання масових репресій.

Підчас тривалих стосунків з Держвидавком на території України було видано багато Винниченкових творів. Він не раз зазначав, що, поширюючи свої твори в Україні, мав на меті, у першу чергу, інтереси української справи. Довгою і сповненою перешкод була історія видання роману В. Винниченка “Сонячна машина”. Він написаний у 1922 – 1924 рр. і вважається першим в українській літературі фантастичним романом-утопією, в якому соціалістичні гасла переплітаються з ідеєю наукового винаходу, що врятує світ. Твір мав великий успіх, викликав масу дискусій, але шлях його до читача був тернистим. Звичайно, Винниченко хотів, щоб видання готував рідний “Дзвін”, але не вдалося – не вистачило коштів. З’являлися ідеї чеських видавництв, російського в Парижі, переговори велися навіть з американцями, але автор обов’язково хотів, щоб насамперед український читач ознайомився з книгою. У березні 1925 р. торгове представництво Держвидаву в Чехії і Винниченко нібито дійшли згоди, збереглася розписка про прийняття рукопису до друку¹³. Але вже в квітні Винниченко відмовляється від друку, причиною стала неприємна рецензія представника видавництва – Дехтярьова, який, до речі, сам же і вів переговори з автором¹⁴. Винниченко із властивою йому емоційністю відніс цю рецензію на рахунок усього колективу Держвидаву, а не одного Дехтярьова, вважав, що це “свідомий, організований і потрібний їм глум”, і рецензія була написана для того, щоб поширити у пресі, “що Винниченко знав зарані про неї, але прохав видати його річ, бо, мовляв, чує де сила”¹⁵. Продовжувати справу з видавництвом він став лише після того, коли отримав листа від А. Приходька, представника посольства СРСР в Чехословаччині, організатора видавничої справи, з яким у Винниченка зав’язалося листування, із запевненнями, що видавництво не має відношення до рецензії. Не без перешкод технічного характеру роман вийшов у світ у видавництвах “Рух” і Держвидав, російською і українською мовами.

До речі, політичні опоненти іноді закидали письменнику літературну співпрацю з радянською владою, не всі емігранти

схвально сприйняли видання “Сонячної машини” в Радянській Україні.

З листування дізнаємося і про інші громадські справи Винниченка. В листі від 25 травня 1921 р. він розповідає про плани створити українську і російську театральні студії, при чому питання поширення саме української культури було принциповим, лише в російську, хоча б і “високохудожню” студію, він вкладати гроші не хотів. Ця ідея відразу показалася нереальною з багатьох боків, тому швидко відпала. Задум зняти український фільм був більш привабливим¹⁶. Але, як завжди, не вистачало грошей, Винниченко намагався позичити гроші під заставу своєї частини “Дзвону”, розуміючи всю ризикованість заходу. “Той факт, що по всіх частинах землі пройде фільма з написом “Українфільм”¹⁷, мав би велике значення для української справи, цю ідею Володимир Кирилович не полишав дуже довго, не зважаючи на ризик, на численні клопоти і відмови, що виникали під час пошуку позики. На жаль, цей задум не був втілений у життя¹⁸.

Хоча на еміграції Винниченко дещо відійшов від політики і займався переважно літературою, зовсім політичних справ він не полишав. Тривалий час В. Винниченко разом з М. Шаповалом, М. Галаганом і Н. Григорієвим виношували плани об’єднання соціалістично-демократичних сил створенням їх коаліції – Робітничо-Демократичного Союзу(РДС). Друкованим органом цієї організації мав стати журнал “Нова Україна”, що видавався в Празі в 1922 – 1928 рр., засновником і головним редактором був М. Шаповал. В 1923 – 1924 рр. співредактором працював В. Винниченко, про поточні справи журналу він часто згадує в листуванні, зокрема, скаржиться на брак літературного матеріалу¹⁹.

Винниченко займається організацією РДС, їздить в Прагу і зустрічається з різними особами в Українському Громадському Комітеті²⁰. Навіть американські соціалісти висловили згоду вступити до Союзу. Але справа не клеїлася, мабуть, не останню роль відігравали сутички між Винниченком та іншими організаторами, зокрема Шаповалом. Розпочалися вони через дрібні конфлікти під час праці над “Новою Україною”, далі ситуація загострилася і призвела до остаточного розриву, основною причиною, певно, став особистий конфлікт між ними, амбітними лідерами за природою.

20 червня 1925 р. Винниченко пише обуреного листа “трійці”, як він називав Шаповала, Галагана і Григорієва, з якого достеменно видно, що Союз не склався²¹.

Ще одним фактором, що вплинув на занепад РДС, був конфлікт між групами есерів. Виокремилася група Д. Ісаєвича, що протестувала проти прихильників М. Шаповала. Такий конфлікт гальмував справу створення Союзу, бо не зрозуміло було, приймати ці групи разом чи як окремі організації. В. Винниченко переймався цією проблемою, навіть написав листа до Ісаєвича 22 лютого 1925 р., в якому викладав свій погляд на шлях вирішення проблеми – призначення арбітру, просив уникати публічного розголошення конфлікту в пресі²². Потім він відмовився від ідеї суду. Слід додати, що все це не покращило стосунків з Шаповалом: той висловив незадоволення втручанням Винниченка.

Таким чином, політичні акції знову не склалися і політика й надалі приносила Володимирі Кириловичу лише прикrostі. Наріжним питанням української еміграційної політики було ставлення до правлячої в Україні Комуністичної партії. Після невдалої спроби порозуміння з більшовиками у 1920 р. ставлення Винниченка до них було вкрай негативне. Він не розчарувався в комуністичній ідеї, але вважав, що український радянський уряд нехтує соціальними і національними інтересами народу, називаючи його “окупаційним, руїницьким, явно ворожим до нашої нації і народу органом Москви”²³. Нераз він різко засуджував прихильників порозуміння з Радами, називаючи їх “сменовеховцями”.

Як видно з листування, В. Винниченко в 1925 – 1926 рр. роздумує про повернення в Україну, обговорює це з А. Приходьком, радянським дипломатом в Чехословаччині, але він бачить себе в Україні лише тоді, якщо зможе діяти виключно з власних переконань²⁴. На щастя, повернення в Україну не відбулося, бо Винниченко, певно, став би однією з перших жертв репресій. Володимир Кирилович дуже страждав від того, що радянська влада не приймає його, щирого соціаліста і патріота, українські ж емігрантські кола вороже ставилися до нього через комуністичні погляди.

Через кілька років погляди Володимира Кириловича почали змінюватися. Він сам пояснює це поворотом більшовицької

політики в бік українізації. В масиві листування за 1933 р. В. Винниченко і Ю. Тищенко полемізують з приводу ставлення до радянської влади. Юрій Пилипович пише про національні утиски в УРСР, злочини влади, він цитує слова міністра освіти Затонського, який хвалиться збільшенням кількості шкіл з російською мовою викладання, розповідає про процес над філологами, які склали Українсько-російський академічний словник, згадує про голодомор²⁵. Ці відомості Ю. Тищенко дістав з листування з українцями і радянської преси. Винниченко не вірить в наведені свідчення, вважає їх інсинуаціями ворогів комуністичної влади, слова Затонського характеризує як окремий випадок, а причинами процесів над українською інтелігенцією і самогубств, зокрема М. Скрипника, згідно зі словами В. Винниченка, може бути що завгодно. “Тяжкі жертви, що спали тепер на Україну, є наслідок збігу обставин, з одного боку, з другого, тої самої обставини, яка за всю нашу історію стягала на нас ворогів і визискувачів, себто багатство нашого краю; з третього (нема що) русифікаторські намагання великодержавницької течії”²⁶. Його позиція така: будь-яка інша російська влада гірше ставилася б до України, більшовики вірять в комуністичну ідею і йдуть до неї, а за свободами соціальними прийдуть і національні, “національність я розумію не як самоціль, а як суму, як сукупність засобів, які служать для духовного розвитку членів певного етнографічного колективу”²⁷. Володимир Кирилович акцентує увагу на своїй позиції стосовно державної незалежності України: “Коли Україна є в складі країн, що змагаються за соціалістичний устрій суспільства, то непослідовно і шкідливо для справи здобуття соціалізму домагатися державної Української відокремленості. Соціалізм вимагає знищення якої-будь державної самостійності на земній планеті. І, розуміється, всі перегородки колись (може, й не так далеко) позникають. Але зовсім інша річ, коли мова йде про буржуазну державність. Тоді я рішуче й гаряче стою за цілковиту самостійність і відокремленість України”²⁸.

Справедливим залишається закид Тищенка щодо того, чому ж тоді радянська влада не дозволяє Винниченку повернутися на Україну, чому не друкують його працю “Щастя”, в якій викладена національно-соціалістична позиція автора, якщо вона збігається з

офіційним курсом партії? Винниченко пояснює це так: “Партійні комуністи мене не розуміють і лають останніми словами. Вони гадають, що коли я маю незалежність у поглядах, то це значить, що ці погляди неправильні. Контрреволюційні укр. елементи теж гадають, мабуть, що мої погляди неправильні, бо вони незалежні”, з тих же причин не видають і “Щастя”²⁹. Винниченко глибоко помилявся в оцінці дій радянської влади, та це він і сам невдовзі зрозумів.

Цей огляд аспектів громадсько-політичної діяльності В. Винниченка, що обговорюються ним в листуванні з Ю. Тищенком, свідчить про те, що епістолярні відомості повинні ширше використовуватися дослідниками під час вивчення громадсько-політичної діяльності Винниченка, оскільки вони проливають світло на деякі мало досліджені раніше аспекти.

¹ *Тищенко Ю.* Хто такий Винниченко. Біографічний нарис. – Відень, 1920. – 37 с.; *Тищенко (Сірий) Ю.* З моїх зустрічей. Спогади. – К., 1997. – С. 66-76.

² Див.: Розбудова держави. – 1994. - №7. – С. 58-64; №8. – С. 39-44.

³ *Панченко В.* Володимир Винниченко: парадокси долі й творчості. – К., 2004. – 287 с.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1823, оп.1, спр.36, арк.11.

⁵ Там само. – Арк. 36

⁶ Там само. – Арк. 52.

⁷ Там само. – Арк. 75.

⁸ Там само. – Арк. 80.

⁹ Там само. – Ф. 3803с, оп.1, спр.46, арк.24.

¹⁰ Там само. – Арк. 62.

¹¹ Там само. – Арк. 175.

¹² Там само. – Арк. 13.

¹³ Там само. – Арк. 100.

¹⁴ Там само. – Арк. 107.

¹⁵ Там само. – Арк. 109.

¹⁶ Там само. – Арк. 40.

¹⁷ Там само. – Арк. 49.

¹⁸ Див. про це: *Миронець Н.* “Українфільм” – нездійснена мрія Володимира Винниченка // Кіно-Театр. – 1996. – №2. – С. 28-29.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 3803с, оп.1, спр.46, арк.98.

²⁰ *Винниченко В.* Щоденник. 1921 – 1925. -- Т. 2. – Едмонтон – Нью-Йорк. -- 1983. – С. 497.

²¹ ЦДАВО України, ф. 3803с, оп.1, спр.46, арк.113.

²² Там само. – Арк. 97.

²³ Там само. – Арк. 46.

²⁴ Там само. – Арк. 148.

²⁵ Там само. – Арк. 226–227.

²⁶ Там само. – Арк. 229.

²⁷ Там само. – Арк. 243.

²⁸ Там само. – Арк. 244.

²⁹ Там само. – Арк. 231.

ЕВОЛЮЦІЯ СВІТОГЛЯДУ В. ВИННИЧЕНКА ТА СТВОРЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ “КОНКОРДИЗМУ” ТА “КОЛЕКТОКРАТІЇ”

Умови життя, клімат, оточуюча природа, перебування за межами батьківщини, відсутність однодумців і постійного спілкування здатні змінити світогляд людини, її світобачення. Яскравим підтвердженням цього може служити муженський період у житті відомого українського письменника та державного діяча Володимира Кириловича Винниченка. На нашу думку, це абсолютно нормальне явище для творчих людей зміна світогляду та навіть способу життя, пошук нових ідей і концепцій, і насамперед, пошук можливих варіантів суспільного поступу. Його біограф. Г. Костюк зазначав, що у цей період: “він все болючіше відчуває себе ізольованим і всіма покинутим”¹. Поступово він відходить від активної участі у політичній діяльності, а також від ідей соціалізму. Водночас йому стали притаманні “глибші філософські роздуми над минулим і сучасним”, які “уже на початку тридцятих років приводять до радикальної і рішучої переоцінки суспільних, моральних і політичних основ усього сучасного людства”².

Перебування в еміграції розширило можливості для знайомства з працями відомих філософів минулого та сучасності. В. Винниченко з захопленням опрацьовував праці Демокріта, Сократа, Аристотеля, Фоми Аквінського. Заглиблено вивчав проблеми філософії, психології, етики, зокрема, моралі у працях І. Бентама, А. Пуанкаре, Е. Кує, Г. Лебона, Вольтера, З. Фрейда, Сартра та інших. Особливу інтерес викликала “Філософія життя” Ж.-М. Гюйо. Переосмислюючи надбання світової філософської думки В. Винниченко формулює власну систему світоглядних принципів. Варто, зауважити, що на формування цих принципів суттєво вплинув і французький письменник, популяризатор здорового способу життя Маратрей, лекції якого про конкордистську мораль неодноразово слухав український емігрант.

Ще у березні 1921 р. В. Винниченко писав: “Абсолютна мета, себто мета, яка ніколи не стає засобом, у людства є тільки одна

– **щастя**. Щастя прагне скрізь і завсігди кожний живий організм, колективний чи індивідуальний, кожна жива істота – чи то людина, чи тварина, чи рослина. А саме **щастя є дієва рівновага складових сил організма**³.

Упродовж тисячоліть уся духовна й матеріальна діяльність людей спрямована на досягнення універсальної ідеї людства – ідеї щастя. Але на перешкоді завжди стояли й стоять війни революції і законсервовані соціальні та морально-побутові традиції людей. Щоб досягти щастя, потрібно перемогти ці вічні перешкоди. Революції, В. Винниченко називав “хірургічними спробами змінити суспільні стосунки і наблизити людей до щастя”. Чи можливо шляхом революції досягти щастя? Письменник заперечував і вважав, що шлях до щастя через революції “фальшивий, ілюзорний”. І, він, ключова фігура української революції 1917 – 1920 рр., стверджував, що жодна революція у світі не принесла людям полегшень, не скоротила шлях до щастя. Замість старої деспотії, поставала нова, революційна, але ще жорстокіша деспотія. Поява на Сході Європи сталінської деспотії, переконливо про це свідчить. Отже шлях до щастя через революції, бомби, барикади, убивства не виправдав себе. Сучасна ситуація в світі – смертельний конфлікт між Заходом і Сходом, між Радянським Союзом і Західним світом на чолі з Америкою, – ставить людей перед перспективою їх тотального знищення. Отже, війна – це загроза не тільки ідеї щастя, але й звичайному фізичному існуванню людини. Де ж порятунок? Дефетизм, зневіра у перемозі, відмова від ідеї щастя? Ні це було негідне людини. Людина мусить знайти новий шлях, який без революцій і війн повинен привести їх до щастя. Однак зрозуміти і прийти до переконання, що революції і війни є зло, яке перешкоджає людині прямувати до щастя, цього ще замало. Бо війни й революції роблять люди. Це зло зумовлює сучасний стан суспільних, моральних і політичних основ людства. Значить, насамперед, людина мусить перебудувати себе. Вона мусить оновитись духовно і морально. Вона мусить відкинути від себе весь негативний накіп, осугу віків, у соціальному, моральному і побутовому світі. Тільки оновлена людина здібна перестати бути руйніником свого життя і щастя.

Ідея Людського щастя на Землі проймає усю творчість В. Винниченка від перших оповідань і романів до останніх, і досі не-

друкованих ще творів. У романі ненадрукованому “Прокажельня” (друга назва “Лепрозорій”) є такий епізод: молода журналістка збирає від усіх видатних людей свого часу відповідь на питання: “що таке щастя”. З цим питанням вона звертається й до відомого французького письменника Клода Бартельо. “Не знаю дочко”, – відповів спочатку письменник. Водночас професор виклав власну теорію геологічної катастрофи та її трагічних наслідків для людства. “Причина безпричинної радості, моя дорога панно, це рівновага і погодження сил... Де б не було: чи то в людині, чи то в тваринні, чи в рослині. Це всесвітній, універсальний, імперативний закон усього суцього не тільки на землі, але і усьому всесвіті”⁴. І пояснював, що порушення рівноваги між людиною і природою, а також зміна способу харчування призвели до тяжкої хвороби дискордизму – духовної прокази тілесних і соціальних організмів. У зв’язку з цим людина втратила щастя, а земля перетворилася на планетарний лепрозорій.

Але згодом подавши сумну характеристику свого часу, коли проблемою щастя людини мало хто серйозно цікавиться, сказав: “Але, коли ви вже звернулися до мене, то я прошу переказати нашим читачам мою відповідь, відповідь людини, яка вже для себе нічого не хоче.... Перекажіть мій, так би мовити, скромний заповіт людям... Скажіть їм: нема більшої, нема почеснішої, нема великодушнішої і прекраснішої мети та сенсу існування, як окремих людей, так і цілих націй, як творення щастя. Не сили, не могутності, не панування, не розкошування, а щастя. Розумієте? А колегам моїм, письменникам і мисцям, перекажіть, що немає вищої, цікавішої теми для їхніх творів, як щастя”⁵.

Ймовірно реалізуючи до певної міри слова героя своєї книги, яка була написана пізніше, В. Винниченко працював над створення праці під назвою “Щастя” (Листи до юнака)”. Це був філософсько-соціологічний трактат, робота над яким тривала упродовж 1928 – 1930 рр. і послужила матеріалом для праці “Конкордизм”, з неї було використано багато сторінок, майже без змін. У щоденнику від 5 лютого 1931 р. В. Винниченко записав: “Перший читач “Щастя” сказав, прочитавши половину, що тисячі відберуть собі життя, бо їм віднімається бога й всю віру їхню. Прочитавши всю книгу, він сказав, що вона “перевертає голову”⁶. В. Винниченка

хвилювало, яке враження буде від “Щастя” в Україні. Тривалий час жодних рецензій не було. Розмірковуючи над справою “Щастя” він констатував, що “виходить дуже складна історія. Ухвала книги тягне за собою силу всяких консеквенцій. Насамперед, перегляд усіх постанов про мене як про “ворога народу”, а найпаче перегляд постанови 5 з’їзду Рад про поставлення мене поза законом (V Всеукраїнський з’їзд Рад (лютий 1921 р.) окремою постановою оголосив В.Винниченка “ворогом народу” – Т.Б.). Далі перегляд постанови як про агента європейських держав. Далі як про ренегата, зрадника, контрреволюціонера. Далі як про дрібного буржуа, занепадника, неморальника. Наслідком цього мав би бути посередній осуд усіх тих, що досі виступали проти мене. Ухвала цієї книги – це є визнання своїх помилок і несправедливостей. Хіба це можливо”⁷. Це був запис від 13 лютого 1931 р. А 2 квітня того ж року він написав наче вирок собі: “Доводиться визнати, що причина мовчання Скрипника на “Щастя” й мої листи – негативне відношення до книги. Треба зробити той висновок, що основні ідеї “Щастя” не підходящі для керівників компартії. Основна ідея – чесність з собою, послідовність, поєднання слова з ділом, ідеї з практикою. Очевидно, така ідея тепер не може бути прийнята і ухвалити таку книгу – це значить дати самим собі по пиці. Треба мати велику мужність, щоб на це згодитись”⁸.

А ще через кілька місяців (20 липня 1931 р.) він записав ще більш песимістично: “Про поворот на Україну писати до Харкова неможливо – можуть пояснити написанням “Щастя” для цієї мети”⁹.

12 березня 1932 р. редактору відомої французької газети “Le Monde” А. Барбюсу було передано рукопис французького перекладу “Щастя”. У листі А. Барбюс дав досить схвальну відповідь на книгу і зазначив, що “така дуже революційна книга нелегко знайде собі видавця”¹⁰. А 25 червня 1932 р. В. Винниченко знову отримав листа від А. Барбюса, у якому зазначалося, що він прочитав “Щастя” з найвищим інтересом і що це книга, яка може служити вихованню нової людини. Проте, зазначив, що вона має два дефекти: довга, а не роман і видати її буде досить складно¹¹. Однак, В. Винниченка не покидало бажання видати “Щастя”, і насамперед, в СРСР. Він мав намір звернутися до М. Горького, дати йому про-

читати “Щастя”, а також усі листи до М. Скрипника і водночас не вірив у позитивне вирішення цього питання М. Горьким. У такому випадку він планував ще раз написати М. Скрипнику і звернутися до “суду громадської opinii в Європі. Бути в очах комуністичного й соціалістичного світу тавром агента бурж(азних) держав, контр-революціонером, реакціонером і дурнем я вже більше не можу і не хочу. Коли Барбюс не зможе (чи не схоче під пресом Москви) допомогти мені видати книгу, я видам її сам. Але видам так, щоб вона звернула на себе увагу, щоб її хотіли прочитати і читали з найбільшою увагою. Для цього муситиму вжити неприємного способу американського. На виданій книзі буде обгортка з написом: “1000 фр. кожному читачеві, який із змісту цієї книжки догадається, за що вона не дозволена до видання в СРСР”. І тут же слова Барбюса: “Це така революційна книга, що трудно буде знайти на неї видавця” (запис від 27 вересня 1932 р.)¹².

Але уже через два місяці усі надії на видання книги були втрачені, 9 листопада В. Винниченко з сумом писав: “Мені тут ніхто не забороняє писати, але мені там заборонено доходити до моїх друзів-читачів. Мене відрізано, ізольовано гірше, ніж у якійсь казармі чи тюрмі найсуворішій. Ні одного слова, ні приводу, ні знову, ні звідти, ні туди. “РУХ” уже припинив газети й журнали нам висилати. Здається вже й гонорар припинено посилати. Отже... задушено мене гірше, ніж Шевченка. Але... очі мої ще не гаснуть й серце не спить! О ні!”¹³.

Значно пізніше, у відповідь на запитання часопису “Сьогодні” В. Винниченко зазначив: “останнім часом працював над обробкою того матеріалу, який я виніс з усього свого попереднього життя та з досвіду і шукання різних шляхів розв’язки насущних проблем людського існування. Обробка та скомпонувалася у цілу систему висновків, у цілу концепцію життя і діяльності людей, яку я назвав конкордизмом”¹⁴.

Концепція конкордизму пронизує не лише твори В. Винниченка, написані у муженську добу, а й спосіб його життя. Реалізуючи основну тезу конкордизму: “Проповідай іншим тільки те, що сам у житті виконуєш”, Володимир Кирилович все своє життя, включаючи харчування, почав перебудовувати. У “Щоденнику” зберігся запис від 14 липня 1932 р., який свідчив, що він разом з дружиною

Розалією Яківною запровадив “новий режим життя”. Повністю вони відмовляються від паління, вживання будь-яких спиртних напоїв, від м’ясних продуктів, і, навіть, переважно, від вареної їжі, користуючись лише тим, що самі вирощували на городі. Гасло “повернення до матінки природи”, стає основним керівним гаслом їх життя і побуту. 18 серпня 1936 р. занотовано у щоденнику: “Перегляд годівельного режиму (підштовхано книжкою Моно). Постанова: суворіший конкордизм, остаточне вигнання чого-небудь тваринного з їжі – масло, молоко, сир, як би вони рідко в нас не є. Так само вариво повинно бути без кипіння. Сира городина, фрукти, горіхи, наш хліб, вода. Варене тільки те, що не може бути споживане сирим та ще іноді для “розпусти” мамалига, каша, рис, картопля і т.і.”¹⁵. Чесність з собою у Винниченка “працює” на всіх рівнях: міжособистісному, міжстатевому, міжнаціональному і т.д.

Упродовж багатьох років він обґрунтовував і писав новий кодекс життя людини. Підсумком його пошуків стала велика філософсько-соціологічна робота, перша програмова абетка оновленого суспільного життя, “найкраща дитина” – наукова праця “Конкордизм”. “Конкордизм” було закінчено 8 листопада 1940 р. Повністю текст так ніколи не був опублікований. Правда, у збірнику “Зоря” було опубліковано невеликий текст під назвою “Щастя і конкордизм” – це був скорочений варіант “Конкордизму”. Повністю машинописний текст “Конкордизму”, обсягом 496 с. зберігається у Відділі рукописів і рідкісної книги бібліотеки Колумбійського університету.

В. Винниченко зазначав: “Я виклав цю систему в книзі, що має заголовок “Конкордизм”, і хотів би видати її, але розмір її (біля 500 сторінок) ставить здійсненню цього хотіння велику перешкоду, не кажучи вже про зміст її. Я зробив стислий виклад її (сторінок на 150 – 200) під назвою “План будування щастя” (повна назва “План будування щастя. Нарис програми конкордизму”(1946) – Т.Б.), але боюсь, що його не зможу видати. Тому я закінчив тепер (1946 – Т.Б.) ще стисліший виклад у брошурі під заголовком “Основи конкордизму й самостійність України”. Але чи найду видавця хоч на неї”¹⁶.

Перебуваючи у стані постійного пошуку В. Винниченко, крім “Щастя” (Листи до юнака)” та “Конкордизму”, до початку Другої

Світової війни написав ще три романи, у яких у художній формі відтворював ідеї конкордизму: “Нову заповідь” (1932, 603 с.), яка була опублікована французькою мовою, аж у 1949 р.; “Вічний імператив” (1935, 606 с., перша назва роману “Бог Господь Іванище. Історичний роман майбутнього”) та “Прокажельня” (1938, 477 с., інша назва – “Лепрозорій”). Основна ідея “Нової заповіді” – це ідея миру на базі соціально-економічної та політичної програми “конкордизму”. “Вічний імператив” – це історичний роман майбутнього, “спроба критично й по-новому поставити стару й утерту своєю інтелігентською абстракцією проблему одиниці й маси, провідника й народу”¹⁷.

І, нарешті, третій роман “Прокажельня” або “Лепрозорій” – це відтворення загального, навіть планетарного образу “хворобливого стану людства” і водночас романізоване втілення концепції конкордизму, суть якої полягала у виробленні “системи лікування та реорганізації сил сучасного людського організму (чи то індивідуального чи то колективного), сил як фізичних, так і психічних, системи базованої на рівновазі та погодженні тих сил”¹⁸. “Сучасний світ – це величезна “прокажельня” безнадійно хворих людей. Це дійсно велетенська яма, в якій червою кишать нещасні прокажені”¹⁹. У романі здійснена також спроба накреслення початкових шляхів психологічного, морального й побутового оновлення людства. Усі ці романи, власне, доповнювали винниченківську концепцію конкордизму.

Водночас, це була не єдина проблема, яка була об’єктом дослідження В. Винниченка. Його турбували й інші. Він обдумував нові теми, зокрема, “Роман мого життя” та “своєрідний історичний роман”. Про “Роман мого життя” є запис у щоденнику від 27 жовтня 1940 р.: “знову з’являється ідея роману мого життя. Переглянути всю смугу буття, якою я пройшов, і зафіксувати її так, як я її бачу тепер. Коли б милі американці замовили мені якраз оцю роботу, її вистачило б, здається, томів на десять. Не моє маленьке існування, а велике життя тих великих національних колективів, серед яких моє оте існування тяглося ниточкою”²⁰. “Ідея останнього, – як зазначав Г. Костюк, – в оригінальній сюжетній конструкції зобразити гостро критичний погляд людини далекого майбутнього на сучасний світ. Одне слово, зобразити сучасну прокажельню з

погляду майбутньої гармонійної узгодженої у своїх почуттях і діях людини”²¹.

У 1933 р. був опублікований фантастичний роман Г. Уельса “Сон”. В. Винниченко, прочитавши його, був глибоко вражений, що Г. Уельс “перехопив його ідею. Не можу сказати, що він її обробив так, щоб я заздрих. Та навіть і не так, щоб я все ж таки потім колись не взявся за неї”²². 27 квітня 1933 р., через два дні після зазначеного запису, він робить інший, ще більш категоричніший: “Уельс тільки попсував. Беручись виступати немовби бунтарем і революціонером проти сучасного суспільства, він, очевидно, не має ні духу, ні навіть теми”²³. В. Винниченко відмовляється від свого задуму. Водночас, після закінчення “Конкордизму” у першій редакції у нього з’являються нові теми: “Монографія визволення”, “Хроніка великого зрушення”, “Роман боротьби”.

19 жовтня 1937 р. В. Винниченко переконливо стверджував: “На нашу думку, ідеї конкордизму є справедливі і корисні”²⁴. Він звернувся до А. Жіда з проханням написати передмову до “Нарису програми конкордизму” і допомогти з її виданням. Через місяць (19 листопада 1937 р.) А. Жід відмовив. Однак В. Винниченко не втрачав надії і зазначав, що “кумедне й жалюгідне ставлення Жіда до конкордизму анітрошки не вплинуло на плани його поширення у Франції”²⁵. Не вплинуло воно і особисто на В. Винниченка, він далі продовжував працювати над ідеями конкордизму.

18 жовтня 1941 р. уже в ході Другої Світової війни В. Винниченко у своєму “Щоденнику” зробив такий запис: “мені треба: 1) ще раз проредагувати, поповнити, виправити “Конкордизм”; 2) писати “Хмельниччину”; 3) писати “Хроніку українського відродження” з доби останніх 50 років; 4) другий разок “Намиста”; 5) третій разок “Намиста”; 6) майбутній історичний роман з доби дискордизма, з доби найгострішого парадоксу його”²⁶.

Аналіз створення, зазначених праць В. Винниченка, зроблено в даній статті не випадково, він, на нашу думку, відтворює еволюцію створення і подальшої розробки концепцій “конкордизму” та “колектократії”. Ці концепції він формулював не лише у своїх філософсько-соціологічних трактатах, а й у художніх творах. Він, зокрема, зазначав: “основну ідею цієї соціально-політичної й мирної концепції виклав у загальних рисах у попередній моїй праці “Но-

вій заповіді”. І далі він зазначав: “Я там умисне вбрав цю концепцію в таку літературну форму, яка змогла б лише притягти увагу широких мас читачів (у формі роману), починаючи від робітника на фабриці й закінчуючи професором університету”. Варто зазначити, що В. Винниченко досить довго і складно вибирав назву для роману. Однією з назв була: “Роби, як проповідуєш, проповідуй, як робиш”²⁷.

В. Винниченко формує своєрідну світоглядну позицію “конкордизму” (від лат. *concordia* – погодження, згода, франц. *Concorde* – згода). Людина, згідно з цією позицією, має жити в “згоді” сама з собою, з природою, з іншими людьми, з нацією. Саме тут коріння одного з провідних принципів Винниченкової етики – “чесності з собою”. Даючи власне визначення, В. Винниченко зазначав: “Конкордизмом ми називаємо систему лікування та реорганізації сил сучасного людського організму (чи то індивідуального, чи то колективного), сил як фізичних, так і психічних, систему, базовану на рівновазі та погодженні тих сил” (Винниченко В. Конкордизм. – Т.1 – С. 55. Машинопис, 1938 – 1945).

Власне, це була утопічна теорія побудови нового, ідеального узгодженого, гармонійного суспільного ладу і нових людей. Конкордизм – це не догма, а лиш вказівки на шлях до оновлення, до оздоровлення й до розквіту нового конкордистського (узгодженого) щасливого людського співжиття – шлях до щастя, до сонцеїзму”²⁸.

В. Винниченко переконаний, що людина не може бути щасливою сповна, якщо вона позбавлена Батьківщини або на її рідній землі є якісь страждання та нещастливства. Письменник не погоджується з теорією утилітаризму. Щастям не можемо вважати володіння якимись цінностями (багатство, влада, здоров’я, кохання), бо вони є відносними і за певних обставин їх значення може змінюватись (для одного це цінність, для іншого – ні, зараз це добро, завтра – зло). І навіть, отримуючи насолоду від цих цінностей, можна не мати щастя і бути навіть нещасним. В. Винниченко приходить до висновку, що всі ці компоненти повинні бути погоджені між собою і з силами поза людиною, тільки рівновага цих цінностей дає стан, що називається щастям²⁹. “Розлад цих сил між собою всередині нас, або з силами, що поза вами, неодмінно дає те, що ми звемо нещастям”³⁰. Мері, героїня роману “Рівновага”, виданого

В. Винниченком ще 1919 р, стверджує: все, що відбувається в нашому житті, – дурниці: і кохання, і революції, і моралі, і смерть. Все це тільки коливання життя то в один, то в інший бік, як хвилі, “а десь є пункт, від якого воно не може піти і до якого вічно поривається. То є до рівноваги”³¹.

У житті на все відпущено певну кількість часу, на радощі, на страждання. А відтак від рівноваги нікуди не подітися. “Як хто-небудь тут заплакав, то хтось далі уже засміявся. Один здихає, зате інший родиться. Не можна – рівновага...”³².

Таким чином, визначена самою природою, її об’єктивною сутністю рівновага повинна усвідомлюватись кожним, хто абсолютно закономірно хоче бути щасливим і намагається цього досягти. У такому контексті В. Винниченко прагнув узгодити природне й раціональне, знайти баланс духовних і фізичних потреб, гармонію слова й діла, сформулювати правила моралі, які впливали з осягнення життя, як такого, та індивідуального досвіду автора. Таких принципів визначено тринадцять:

1. “В усіх галузях життя твого звільняйся від гіпнозу релігії і будь простою часткою природи”

2. “Будь погоджений з іншими, не шкідливими тобі живими істотами на землі й скільки змога бувай у русі, на повітрі, у найближчому контакті з сонцем, рослиною”

3. “Не годуйся нічим, непригамним природі людини”, себто нічим, що “не приготоване на кухні матері природи”

4. “Будь суцільним, іншими словами: роби так, щоб кожна твоя дія була виявом погодження всіх, або великої більшості головних сил інстинктів, підінстинктів, розуму, почуття, підсвідомості, волі)”

5. “Будь чесним з собою, себто виводь на поверхню свідомості кожен підсвідому думку твою, кожне приховане почуття, не старайся з легкодухости, чи з надмірного егоїзму, чи страху загубити свої звички та втіхи лукавити з собою, не бійся бути правдивим і сміливим, сам перед собою”

6. “Будь погодженим в слові і ділі, себто: що визнаєш на словах, і те виконуй на ділі. Що проповідуєш іншим, те роби сам у своєму власному житті”

7. “Будь послідовним до кінця”

8. “Не силуйся любити ближніх без власної оцінки і не претендуй на їхню любов, не будучи цінним для них”

9. “Завсіди пам’ятай, що всі люди і ти сам хворі на страшну хворобу дискордизму. Борись із нею не догмою, не ненавистю, не карою, а розумінням, жалістю, поміччю”

10. “Живи тільки з власної праці”

11. “Кохайся, з ким любо кохатися, але родину твори тільки з тією людиною, яку ти всією душею і всім тілом твоїм хотів би (хотіла б) мати за матір (чи батька) дітей твоїх” І

12. “Не пануй і не підлягай пануванню” |

13. “Будь ні над колективом, ні під ним, ні поза ним, а тільки активною відданою клітиною його. І тоді навіть страждання за нього буде тобі за вищу радість”³³.

Сформульовані принципи, на думку В. Винниченка, здатні були забезпечити узгоджене, гармонійне існування й функціонування людини, суспільства, привести, або, принаймні, наблизити їх до щастя.

Незважаючи на те, що Винниченків твір до цього часу не видрукуваний, з його рукописом уже ознайомилися чимало фахівців різних галузей знання. Як зазначає В. Солдатенко: “посилаючись на їх спільні, сумарні враження та міркування, варто підкреслити: в інтегральній праці справжнього гуманіста, людини високої моралі, невинного мрійника немало очевидно утопічного”³⁴. І цілком погоджуємося з думкою професора В. Солдатенка про те, що сформульовані побажання-правила безперечно доцільні, правильні, корисні, їх втілення в життя могло б істотно вплинути на всю організацію суспільного життя, стосунків, які б стали однозначно гармонічнішими, наблизили б людство до бажаного ідеалу щастя³⁵.

Сам В. Винниченко з рокам часткового втрачав віру в те, що ідеї конкордизму не дійдуть до людей і звинувачув у цьому насамперед еміграцію. 17 липня 1948 р. у своєму щоденнику В. Винниченко зробив такий запис: “Якщо коли-небудь конкордизм проб’є собі дорогу до людей і вони матимуть од нього яку-небудь користь, то в найменшій мірі ті люди будуть дякувати за це українській еміграції. Все, що вона могла зробити, щоб прибити цей рух, щоб одбити у мене усяку охоту до шукання, всяку творчу конструктивну

енергію, всяке бажання “лізти” в світову культуру з українським голосом, вона зробила з усією приступною їй тупістю, ворожістю, заздрістю. Еміграція? Ні, не еміграція, не ті сотні тисяч забитих життям, традиціями, спадщиною, колізіями людей, а ті, які цією забитістю живуть, живляться, панують, командують, “вождіюють”³⁶. На жаль його прогнози, до певної міри, виявилися вірними, адже з його ідеями конкордизму, власне, почали знайомитися лише наприкінці ХХ ст.

Не менший інтерес представляє і концепція колектократії. В. Винниченко постійно шукав шляхи удосконалення суспільства та людських відносин. Появу ідеї колектократії біограф В. Винниченка Г. Костюк пов’язує із закінченням першої редакції “Нової заповіді”: “І з’явилась ця ідея в процесі глибоких роздумів автора над долею сучасного світу й найтяжчими його проблемами – революції, війни, миру. Реальним підґрунтям цієї ідеї були ті нові, хоч і не численні ще тоді підприємства, що засновувались переважно в Америці, як експериментальні центри нових виробничих стосунків між робітниками і підприємцями. На цих підприємствах почали запроваджувати щорічно розподіл прибутків між усіма робітниками. Це дало у висліді значні успіхи і для робітників і для підприємців”³⁷.

І далі біограф констатує: “Цим закладалися основи кооперативної співпраці і економічної зацікавленості в розвитку підприємства (робітників і підприємців). Все це треба думати підсилило творчу фантазію автора й сприяло оформленню його утопічної соціально-економічної системи колектократії”³⁸.

У концентрованому вигляді ця система була сформульована в романах “Нова заповідь” та “Слово за тобою, Сталіне!”. Ці твори базувалися на соціально-політичній програмі колектократії, яка мала служити основою нового мирного порозуміння між народами світу. Про цю систему сам В. Винниченко писав: “ в цій концепції... нема нічого нового, оригінального, самостійного, вона проповідується борцями за визволення людства, кращими синами його... але... виконуючи правило конкордистської моралі “що визнаєш на словах, то виконуй на ділі”, я...виступив перед інтернаціональним світом з своєю концепцією миру, з пропозицією такого засобу знищення на віки на інтернаціональному, політичному світі, і який, я

глибоко в тому певний, може бути сприйнятий широкими масами всього людства з гарячою прихильністю”³⁹.

Загалом ідея організації праці і виробництва на нових вільних кооперативних основах для В. Винниченка була не нова. У 1916 р. у романі “Хочу” прозвучала ідея визволення отворчення праці. Письменник сформував ідею творення нових соціальних відносин між працедавцем і робітником на базі вільної праці й матеріальної зацікавленості в прибутках підприємства. Йшлося про те, щоб ворогуючі системи знайшли шляхи порозуміння, а люди дійшли до узгодження, миру й економічного добробуту не шляхом війни, грабунків барикад, бомб і насильств народу над народом, а шляхом розумних договорів з урахуванням добробуту й спокою для всіх людей на землі.

Роман “Нова заповідь” була спробою письменника-гуманіста, за допомогою художніх образів, наштотхнути людську думку (напівбожевільне суспільство) на інший гуманний і миролюбний шлях розв’язання світових конфліктів, що примарою смерті нависли над людством. Соціально-політична ідея колектократії повинна була стати основою такого нового мирного порозуміння між народами світу. Згідно з концепцією В. Винниченка, сучасне людство, що поділене на класи, стани зайшло у глибокий безвихідний кут. Причиною цього – є недосконала, вкорінена у традиційних формах, соціально-господарська структура суспільства у всіх своїх видозмінах на “Заході і Сході”. І на Заході, і на Сході у більшій чи меншій мірі є пануючі й поневолені нації. При такій соціально-економічній структурі, що корінням лежить в прадавніх формах хижацького капіталізму, будь-яке порозуміння між народами світу неможливе. Світ ітиме до катастрофи. Щоб запобігти цьому, необхідно його соціально-економічну структуру (приватновласницьку на Заході й державно-капіталістичну на Сході) перебудувати на кооперативно суспільну форму. Цю нову соціально-економічну форму В. Винниченко називав колектократією. Він пропонував замінити радянську систему формальної колективної власності особливою формою організації громадського життя – колектократією. Потрібно негайно “... без зброї почати переводити приватну власність на колективну. Не державну, а колективну... Не націоналізація, а соціалізація-колектократія, себто влада колективу... Організація кооперативів. Ко-

лектократія всього національного хазайства”⁴⁰. “Колективну власність на землю, фабрики чи які інші об’єкти й місця праці можна назвати колектократією.

В аграрній галузі корисність такої форми господарства безумовно переважала б інші дотеперішні. Але колектократія не є ні кооперація (артілі), ні комуни, ні колгоспи. Колектократичне сільське господарство мало б ту сутню різницю з советським колективним господарством (колгосп), що воно мало б свою власність на все, тоді як колгоспи власності ні на що не мають; власність на землю, на будівлі, на весь живий і мертвий інвентар у колгоспах, на продукт праці робітництва належить державі, краще сказати через державний апарат советської бюрократії”⁴¹. Колектократія відрізняється і від різноманітних форм кооперації, що існують в капіталістичних країнах, і від утопічних проєктів комун Р. Оуена та Ш. Фур’є. Різниця полягає в тому, що колектократія, на відміну від кооперації, не допускає найманої праці, але визнає індивідуальну приватну власність.

Усі працюючі на тому чи іншому підприємстві є одночасно співвласниками його, а усі прибутки відповідно до законів й виробничих правил поділяються незалежно між усіма працівниками підприємства. “Така справді народна кооперативна система, – коментує Г. Костюк, – запроваджується не для конкуренції між народами, не для поборювання одних іншими, а для гармонійної економічної співпраці”⁴².

В останні роки життя В. Винниченко пропагував ідею зближення (по суті, “конвергенції”) капіталізму та соціалізму з метою відвернення загрози ядерного самогубства людства. Він наголошував, що дві протилежні системи повинні “порозумітися політично”, економічно зблизитись шляхом своєї докорінної реорганізації, що має кінцеву мету соціалізм. В романі “Слово за тобою, Сталіне!” з промовистим підзаголовком “Політична концепція в образах”, В. Винниченко зробив спробу дати власний сценарій розгортання подій світової історії в найближчому майбутньому.

Загроза нової світової війни бачилася В. Винниченку надзвичайно чітко і він відчував, що вона становитиме загрозу існуванню людства. Тому не випадково, герой його роману “Слово за тобою, Сталіне!” пропагував ідею вічного миру і стверджував, що “в Єв-

ропі придумали спосіб, як уникнути війни, як створити вічний мир на землі”⁴³.

Пояснюючи вироблену у Європі концепцію герой роману зазначав, що теоретики цієї формули констатують, “що світ виразно розбився на 2 табори: капіталістичний і комуністичний, обидва вони скажемо готуються до війни. За що ж має бути війна? Відповідь: за той чи інший спосіб господарювання народів. Кожний табір запевняє, що тільки його спосіб добрий, корисний людству, справедливий, моральний і кожний (так кажуть французькі соціалісти, а не я, прошу пам’ятати), і кожний обвинувачує іншого, що той хоче силою накинати світові свій спосіб і встановити своє панування на планеті...”⁴⁴. Натомість вони пропонують інший спосіб розв’язання суперечки між Америкою і Радянським Союзом, чи інакше кажучи: між Заходом і Сходом: “... світовою економікою володіє і керує або плутократія (себто капіталізм), або бюрократія (себто, кажуть вони етатизм чи націоналізація господарства). І той, і той спосіб, мовляв, недемократичний. Коли ми, демократи, кажуть вони, давайте спробуємо завести і в економіці демократію, нехай, мовляв, володіє і керує господарством не приватний, індивідуальний капіталізм і не державний бюрократизм, а самі ті, які провадять реально господарство, які працюють і творять економічні цінності, себто: самі робітники, техніки, інженери, директори, одне слово – весь трудовий колектив якогось підприємства, інакше кажучи: хай буде не плутократія і не бюрократія, а трудова колектократія – влада трудового колективу, або “лабократія”, чи, по-нашому, “трудократія”, влада праці”⁴⁵.

Розуміючи утопічність такої форми влади виникає питання про роль уряду. Відповідь досить категорична: “Ні, уряд не мав би тих прав, що тепер має. Він мав би тоді тільки функцію координації планів колекратичних підприємств, функцію контролю, догляду, обєрігання й таке інше. Але не розпорядження й володіння”⁴⁶. Героїня роману Олена Вікторівна Заболотова була здивована і охарактеризувала таку форму як утопію. Найбільше її здивування викликало те, що уряд не буде втручатися і вона поставила риторичне питання: “ради чого”. На що Степан Петрович Іваненко відповів: “Ради миру на землі, ради того, щоб убити навіть війну, щоб розв’язати віковічну суперечку людства без бомб, барикад, без руїн, крові, ка-

ліцтва, щоб прийняти для всіх народів на землі найкращий спосіб господарства і життя. І щоб урятувати самих себе і своїх дітей од страшної загибелі. Варто ради цього поступитись своїми приватними чи груповими інтересами чи ні?”⁴⁷.

Зрозуміло, що не усі держави погодяться на такий лад і тоді виникає питання як бути у такому випадку. “Тоді відповідають автори концепції, очевидно всі народи, які б прийняли демократичний, себто трудово-колектратичний спосіб господарювання, захищали би всі разом. А як їх була б більшість і на їхньому боці були б трудові маси, то вони б скрутили насильника, знищили його режим і встановили б навіть на його землі трудову колектократію і з нею вічний мир на землі”⁴⁸.

Конструюючи новий лад автор концепції оптимістично стверджував, що “... зникне поділ людей на класи, держави. Війна стане непотрібна, бо хто ж і за що буде воювати? Настане єдина без наймитська Федеративна Республіка Землі! І тоді зможе бути тільки той Єдиний Планетарний уряд, про який так гаряче і так безсило говорять західні політики та інтелігенти, не знаючи яким способом його можна створити. Його може створити тільки трудова колектократія”⁴⁹.

Оптимізм колектократів у романі “Слово за тобою, Сталіне” вражає, адже вони не тільки вірять, й знають, що це так буде. Тому що переконані, що капіталізм доживає свою історичну епоху. Настає нова форма людського господарства. Іде колектократія, трудовократія. “Ідея її, кажуть вони носиться в повітрі планети, і вже то тут, то там знаходить свій вираз. Наприклад, деякі робітничі синдикати в Бельгії вже висунули вимогу знищення найманої праці. По багатьох країнах, та навіть у самій Америці, країні приватного капіталізму, ростуть кооперативи, ця початкова форма трудової колектократії. Та що більше, сам римський папа вже проголошує в загальній формі ідею трудовократії чи колектократії, а за ним французькі єпископи.. Вони одверто виступають проти капіталізму й проголошують соціальну справедливість, знищення соціального утиску, нерівності, навіть, здається, привласнення продуцентами, себто робітниками продукти їхньої праці”⁵⁰.

У романі також охарактеризовано радянський устрій, як специфічну форму експлуататорської держави, яка відрізняється від

традиційних капіталістичних лише незрівнянно більш високим рівнем визиску працюючих мас та ступенем несвободи.

Завдання українських соціалістів полягало, на думку В. Винниченка, у тому, щоб наповнити соціалістичні ідеї, присвоєні більшовиками, дійсним соціальним змістом.

Для України, колектократія, вважав В. Винниченко, повинна забезпечити поступове згасання як економічних, так і політичних суперечностей. Вона, з часом, сформує реальний національний солідаризм.

Колектократичний устрій може бути реалізований лише після звільнення України. Однак сама ідея повинна оволодіти масами ще до звільнення і стати головною передумовою формування потужного визвольного руху в Україні. Лише за умови, що вона оволодіє свідомістю широких мас та чесних і щирих патріотів в радянському керівництві України, можна буде наповнити українську державність у формі УРСР реальним національним і соціальним змістом. Після цього українська справа може і буде підтримана і “зовнішніми силами” які керуватимуться не філантропією, а власними інтересами.

“Наша правда і справедливість повинні мати за собою силу. А в чому ж мусить бути наша сила? Тільки в нашому народі, в погодженні, порозумінні, в злиттю з нашими внутрішніми силами. Коли вони будуть з нами, коли вони хотітимуть самостійності Української держави, і хотітимуть її всією душею, і всім тілом, тоді Зовнішні Сили повинні будуть серйозно подумати над тим, чи можна задовольнити це хотіння. О, не через справедливість “чинників”, а через ту невигоду та шкоду інтересам їхнього “святого національного егоїзму”, які можуть бути від того гарячого, дієвого, самовідданого хотіння великого сорокамільйонного народу, від його залізної волі битись за своє визволення до останньої краплі крові, до останнього зерна пшениці, до останнього кіла вугілля. Це – серйозний аргумент”²⁵¹.

Неминучість участі Зовнішніх сил у справі українського національного визволення, хоча і як допоміжного фактора, зумовлена тим, що вихід України з радянської імперії можливий лише як результат нової світової війни. Однак, результатом цієї війни повинно стати не лише ліквідація Радянського Союзу, а й утворення

світової федерації народів на принципах гуманізму, свободи, соціальної справедливості.

Українці зацікавлені в створенні нового світового порядку: "... ми будемо скрізь деклярувати, що ми, українці, є одні з найширших борців за світовий мир, за світову федерацію. Але через що так? – можуть нас запитати. Наше пояснення може бути цілком логічним і переконливим. Ось воно: через те, мовляв, що ми, українці, у світовій федерації вбачаємо найпевніше забезпечення нашої національно-державної самостійності, якої ми так жагуче прагнемо, за яку ми принесли стільки жертв. Ми краще, ніж так звані самостійні держави, знаємо, що в цій світовій кон'юнктурі, яка твориться на планеті розвитком світової економіки, не може бути як слід забезпеченої самостійності, а тим паче у держав не-самостійних. Тому коли ми хочемо мати національну самостійність, мусимо бути в найперших і найактивніших рядах борців за здійснення ідеї Світової Федерації Народів, яка знищить яку-будь можливість одній нації накинути другій своє панування"⁵².

В. Винниченко покладав великі надії на розповсюдження у суспільстві колектократичних ідей, але головною умовою початку процесу трансформації світу він все ж вважає добру волю найбільшого з радянських вождів. Щоб переконати Й. Сталіна в необхідності переходу до колектократії, герой твору використовує аргумент катастрофічних наслідків можливої світової війни, до якої готується і СРСР, і Захід. Він заявляє: "Людство може врятуватися тоді, коли його вожді зрозуміють і виразно усвідомлять собі, що досягти миру на землі тими засобами, які пропонувалося, неможливо; що всі засоби неминуче, раніше чи пізніше, приведуть до війни і, значить, до загибелі людства"⁵³.

Пропонованими засобами вирішення питання протистояння СРСР та США, як лідерів двох світових систем, є гонка озброєнь, у тому числі, і масового знищення, що здатні перетворити планету на пустелю і політика мирного співіснування, яку герой твору називає "байкою". "Але, правду сказати, більшість свідомих політично людей у цю байку не вірять. І розумні політики вживають її хіба що для того, щоб нею знесилити волю у противника і посилити ті чинники, які мають розвалити весь його лад. Проповідуючи весь час це співжиття, наші хитрі противники вдають, ніби не розумі-

ють, що для нас мирне, закріплене співжиття з ними – це повільне самогубство”⁵⁴.

У протистоянні світових систем, вважає герой твору, необхідно зробити рішучий крок для виходу з глухого кута. І цей крок може і повинен здійснити саме керівник радянської держави. В. Винниченко намагається зіграти на політичних амбіціях радянського лідера, що має практично необмежену владу у величезній країні. Йому не вистачає лише слави людини, що змінила долю світу. Змінила не знищивши його, а врятувавши: “Так, Йосифе Віссаріоновичу, тільки ти можеш вивести нас і все людство із цієї страшної небезпеки, яка нависла над нами. Ти сам знаєш, що це не патетичні слова: смертельна небезпека висить над усім людством”⁵⁵.

Особисто В. Винниченко звертався з маніфестами до Організації Об’єднаних Націй та громадської думки світу, щоб народи взяли у власні руки справу війни та миру, а уряди держав активно шукали шляхи порозуміння між собою та мирного співіснування. В. Винниченко був переконаний, що із запровадженням колектократії під керівництвом ООН у всьому світі виникнуть нові держави, які у майбутньому без потрясінь і насильства могли б об’єднатися у світову федерацію вільних народів⁵⁶.

Ідеї ці були надто популярними, тому зовсім не випадковою була і оцінка винниченківських романів, перш за все, “Нової заповіді”. Його появу відомий і популярний французький журнал “Le Nuvelle Zitterere” назвав значною подією, а автора – “великою людиною європейського масштабу”. А в інституції французької інтелектуальної еліти “Clube de Fobouge”, якій “Нова заповідь” була дана на “артистичний і науковий аналіз”, В. Винниченка назвали “особистістю світової ваги”⁵⁷. Товариство розвитку мистецтва, науки і літератури нагородило В. Винниченка почесним званням і срібною медаллю.

Згодом, 16 листопада 1949 р., В. Винниченко записав у щоденнику: “ох, дійсно, яка неспокійна вдача в мене і яке зухвальство: таки примусити дискордистів прислухатись до голосу конкордиста. Покласти ще рік лютої праці й виступити знову з книгою за мир, – мир не московський, і не вашингтонський, а колекратичний, той, що голос його не хочуть почути, ні московці, ні вашингтонці, який замовчують усі вільні й невольні слуги їхні. Взяти через рік

на ремарку *Nouveau Commandement* і піти (разом) походом за мир без бомб і барикад”⁵⁸.

Захопившись концепція конкордизму і колектократії і намагаючись їх якомога активніше пропагувати В. Винниченко 27 березня 1950 р. доходить до досить оригінального висновку: “все більший і більший сумнів: чи не жертвою є літературою, мистецькою стороною ради ідейної, пропагандивної. Підсунено збоку думку подати “Слово...” так, щоб не було колектократії, а тільки термітизм, щоб читачеві було подано подію, що більшовизм загине від термітів. Тоді таку книгу всякий видавець охоче взяв би і кожен “демократ” охоче рецензував би її. Але це значило б, що ради матер(іальних) і літер(атурних) успіхів я повинен був би відмовитись від своєї ідеї миру на землі. І розуміється я волюю тотальний неуспіх (і матеріальний і літературний) аніж продаж себе і своєї ідеї”⁵⁹. Отже, він не зраджував своїм принципам, ідеям і концепціям і намагався усьому і завжди бути “чесним з собою”.

В. Винниченко глибоко вірив, що у людині, у людській спільноті цілої нашої планети, перемаже добро, правда, щастя. Він пристрасно до самої смерті вірив, що людство вийде з сучасної прокажелі на радісний шлях сонцеїзму і вселюдського узгодження. “Це Винниченкова заповітна мрія. Для неї він жив. За неї з юнацьких років боровся, сидів у тюрмах, жив нелегально, тікав на еміграції і знову ризикуючи життям, переходив часто кордон. З вірою в неї творив свої філософські концепції, нові утопічні теорії, шукав, гірко помилявся, каявся, знову шукав і часто напівголодний працював, працював до останнього віддиху, всіма відкинений і забутий”⁶⁰.

І нехай це недостатньо реалістичні, утопічні, подекуди навіть дивацькі ідеї та концепції, проте вони наповнені глибоким переконанням, у добро, гармонію, злагоду, рівновагу, у те, що ми називаємо Щастям.

¹ *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його останній роман. – Нью-Йорк, 1971. – С.46.

² Там само.

³ *Винниченко В.* За об’єднання всіх сил національного колективу // *Винниченко В.* З політичної публіцистики // *Сучасність.* . – 2000. – №6. – С.95.

⁴ Цит. за: *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його останній роман. – Нью-Йорк, 1971. – С.66-67.

⁵ Цит. за: *Костюк Г.* Світ Винниченкових образів та ідей (До 100-річчя від дня народження письменника 1880 – 1980) // Слово. Збірник 9.- Б.м.: Об'єднання українських письменників “Слово”, 1981. – С.214.

⁶ Щоденники Володимира Винниченка (1928 – 1931) // Слово і час. – 2000. – №8. – С.82.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – С.83.

⁹ Там само. – С.84.

¹⁰ Щоденники Володимира Винниченка (1932 – 1937) // Слово і час. – 2000. – №9. – С.52.

¹¹ Див.: Щоденники Володимира Винниченка (1932 – 1937) // Слово і час. – 2000. – №9. – С.53.

¹² Там само.

¹³ Там само. – С.54.

¹⁴ *Винниченко В.* Відповіді на запитання часопису “Сьогодні” // *Винниченко В.* З політичної публіцистики // Сучасність. – 2000. – №6. – С.106.

¹⁵ Цит. за: *Сиваченко Г.* Винниченків “конкордизм” у будистському та психоаналітичному дискурсах // Слово і час. – 2000.– №8. – С.21.

¹⁶ Там само. – С.107.

¹⁷ *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його останній роман. – Нью-Йорк, 1971. – С.48.

¹⁸ *Винниченко В.* Конкордизм. Машинопис. – Т. 1. – С.55.

¹⁹ *Винниченко В.* Лепрозорій. Машинопис. – С.217.

²⁰ Щоденники Володимира Винниченка (1938 – 1945) // Слово і час. – 2000. – №10. – С.76.

²¹ *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його останній роман. – Нью-Йорк, 1971. – С.48.

²² Щоденники Володимира Винниченка (1948) // Слово і час. – 2000. – №12. – С.64.

²³ Там само.

²⁴ Там само. – С.62.

²⁵ Там само. – С.64.

²⁶ Цит. за: *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його останній роман. – Нью-Йорк, 1971. – С.51.

²⁷ Щоденники Володимира Винниченка (1928 – 1931) // Слово і час. – 2000. – №8. – С.85.

²⁸ *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його останній роман. – Нью-Йорк, 1971. – С.48.

²⁹ *Солдатенко В.* Володимир Винниченко на перехресті соціальних і національних прагнень. – К.: Світогляд, 2005. – С.255.

³⁰ Цит. за: *Лацик Є.* Винниченкова філософія щастя // Філософська і соціологічна думка. – 1998. - №1. – С.144.

³¹ *Винниченко В.* Рівновага. – Київ-Відень, 1919. – С.79.

³² Там само. – С.80.

³³ Цит. за: *Кошова І.* “Конкордизм” Володимира Винниченка. Шлях до побудови щастя // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Випуск 27. – С.126-130.

³⁴ *Солдатенко В.* Володимир Винниченко на перехресті соціальних і національних прагнень. – К.: Світогляд, 2005. – С.256.

³⁵ Там само.

³⁶ Щоденники Володимира Винниченка (1932-1937) // Слово і час. – 2000. – №9. – С.54.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само. – С.59-60.

³⁹ Цит. за: *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його останній роман. – Нью-Йорк, 1971. – С.47.

⁴⁰ Цит. за: *Федченко Г.* Останній роман В. Винниченка // Вітчизна. – 1989. – №6. – С.39.

⁴¹ *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення. К.: Криниця, 1991. – С.113.

⁴² *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його останній роман. – Нью-Йорк, 1971. – С.59.

⁴³ *Винниченко В.* Слово за тобою, Сталіне! // *Винниченко В.* Оповідання. – К.: Наукова думка, 1999. – С.153.

⁴⁴ Там само. – С.153-154.

⁴⁵ Там само. – С. 155.

⁴⁶ Там само. – С.157.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само. – С.161.

⁵⁰ Там само. – С.162.

⁵¹ *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення. – К.: Криниця, 1991. – С.106.

⁵² Там само. – С.84.

⁵³ *Винниченко В.* Слово за тобою, Сталіне! // *Винниченко В.* Оповідання. – К.: Наукова думка, 1999. – С.362.

⁵⁴ Там само. – С.360.

⁵⁵ Там само. – С.365.

⁵⁶ *Солдатенко В.* Володимир Винниченко на перехресті соціальних і національних прагнень. – К.: Світогляд, 2005. – С.261.

⁵⁷ Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К.: Криниця, 1991. – С.45.

⁵⁸ Цит. за: *Костюк Г.* Світ Винниченкових образів та ідей (До 100-річчя від дня народження письменника 1880-1980) // Слово. Збірник 9.- Б.м.: Об'єднання українських письменників “Слово”, 1981. – С.216.

⁵⁹ Цит. за: *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його останній роман. – Нью-Йорк, 1971. – С.66-67.

⁶⁰ Цит. за: *Костюк Г.* Світ Винниченкових образів та ідей (До 100-річчя від дня народження письменника 1880 – 1980) // Слово. Збірник 9.- Б.м.: Об'єднання українських письменників “Слово”, 1981. – С.214.

Для порівняння звернення до визначення дане відомим священиком О. Менем у “Библиологическом словаре”: “конкордизм (від лат. *concordia*, узгодження), – це концепція, згідно з якою можливе й необхідне узгодження біблійного розуміння про світотворення з даними науки. Конкордизм походить з православно-обґрунтованого переконання, що істина єдина і між Словом Божим і об'єктивними даними природознавства не може бути суперечностей”.

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ У ТВОРАХ В. ВИННИЧЕНКА

У світовій літературі мало знайдеться імен – рівновеликих в історії народу і культури. Володимир Винниченко – один з тих, для кого політика і художня творчість ішли поруч. У цьому його сила, слабкість і неповторність.

Політична біографія В. Винниченка віддзеркалюється в художній. Невипадково один з перших дослідників творчості письменника П. Христюк застерігав від спокуси замінити літературно-критичну розвідку політичною публіцистикою¹. “А між тим “Винниченка-художника і Винниченка-політика зумовили одні соціально-історичні чинники, і той, і той росли на одному ґрунті, світогляд їхній однаковий; різниця є тільки поміж окремими етапами Винниченкового світогляду та те, на якому з цих етапів Винниченко-художник виступає яскравіше від Винниченка-політика, або навпаки”².

Краще визначити образно-стильову своєрідність художнього мислення Винниченка-прозаїка важко. Він бачив життя в усій повноті його протиріч і неоднозначностей вираження, сам переживав багато таких драматичних ситуацій, які відтворював емоційно, гостро, з усією повнотою самовираження характерів героїв. В українську літературу, яка гордилася яскравими талантами І. Франка і Лесі Українки, М. Коцюбинського і В. Стефаника, О. Кобилянської і М. Черемшини, ввірвався яскравим метеором бунтівливий дух революціонера в житті й революціонера в творчості. Винниченко пише оповідання і драми, повісті і комедії, публіцистичні статті й романи, його, як автора, буквально виривають з рук у руки українські й російські журнали та видавництва, його твори перекладають на російську мову, хоча здебільшого він це робить сам, як, наприклад, роман “Чесність з собою”, про нього сперечаються критики, його талантом, як “дорогим скарбом нашого народу”, любується Михайло Коцюбинський.

“Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь йдуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Винниченка. Кого ку-

пують? Знов Винниченка”. Ця загальновідома оцінка Михайла Коцюбинського – свідчення великої слави молодого тоді українського письменника. Слави заслуженої і гучної, бо в 1909 році, коли М. Коцюбинський захоплено вітав талановитого новеліста, драматурга В. Винниченка навально захоплювала українську і російську сцену.

Серед великої спадщини Винниченка (14 романів - один із них незавершений), більше 100 оповідань, 23 драматичні твори, низка публіцистичних статей, історико-політичний трактат “Відродження нації” (понад 70 друкованих аркушів), двотомна етико-філософська праця “Конкордизм”, щоденникові записи, листи, понад 100 картин (портрети, акварелі, пейзажі, натюрморти) вирізняються романи суспільно-політичної проблематики. Розглянемо декілька з них.

Дилогія “По-свій” і “Божки”, написана 1913 – 1914 року, з усією повнотою і виразністю розкривала особливості епохи, що настала після поразки революції 1905 – 1907 рр. В. Винниченко докладно простежує ті нові тенденції, які виникли в суспільному житті в цей період. Перша й основна серед них – це загальна активізація національних інтересів, які заступають і витісняють колишні соціальні гасла й змагання. У дилогії показано, – як зазначав П. Христюк, – як старе, аполітичне й культурницьке українофільство перетворюється “у войовничий, активний, політичний націоналізм”, так зване “відродженство”³.

Композиційний центр романів – образ українського поета і соціал-демократа (“есдека”) – щоправда, опального, бойко витога – Вадима Стельмашенка. Лінія цього героя в романі – це лінія моральних і етичних проблем, що тісно сплетені з проблемами політичного життя, а нерідко ними зумовлені, на їх ґрунті виникають й існують.

Поет Стельмашенко з’являється в рідному місті, прибувши із заслання – “просто з Сибіру”, – й одразу опиняється в гущі міського життя з усією його складністю, неоднозначністю, розмаїттям проблем, інтересів, орієнтацій, типів. В. Винниченко немов розгортає перед читачем велетенське віяло, на кожній грані якого – новий візерунок, відтінок, – і всі вони потроху зливаються в цілісні сцени, картини. Картини поширюються, переливаються з

одного соціального середовища в інше, захоплюють не тільки кола інтелігенції, а й міщанства, купецтва, робітників, люмпенів. Все це дивовижним чином переплітається і взаємодіє, створюючи об'ємну картину міського життя.

На поверхні цього багатоликого життя кілька яскравих постатей: члени родини пана Модеста Микульського (дружина Діна, сестра Олеся, мати, брати Юрій і Анатолій), друзі, знайомі – Водосвятський, Савчук, Клим Піддубник, інші. Серед них особливо яскраві постаті новітніх діячів, чиє політичне й ідейне кредо письменник поступово розкриває перед читачем. В центрі – поміщицька родина Микульських.

Отже, вся вищеназвана родина (крім старшого сина Анатолія) більшою чи меншою мірою “заразилася” українством. Анатолій Аркадійович обурюється цими дивними, немудрими й випадковими, як йому здається, метаморфозами: “Він зупинився перед портретом батька і з непорозумінням потиснув плечима: діяч, спаситель “Неньки-України”! Подумати тільки собі, скільки значіння може мати в нашому житті випадковість. Через що старий на старість літ зробився таким завзятим “українцем”, як вони люблять тепер себе називати? Через те, що якийсь дурень сказав йому, що його прадід був близькою людиною до гетьмана Дорошенка. Це зовсім замакітрило голову старому, і з того часу зайшло якесь божевілля у всіх Микульських”⁴.

Поряд з Микульськими “смішать людей” й інші романтики національного відродження – наприклад, Іван Михайлович Серединський. Автор устами Олесі характеризує його, як і старого Микульського, з іронічно-незлобивою посмішкою: “Чудовий, прекрасний чоловік, ідеаліст, романтик, старий холостяк, банківський чиновник, який все своє жалування віддає на громадські національні справи. Це – аскет, для якого всі цінності грішного світу містяться в одному – Україна. Хто б не був, анархіст чи народник, поет чи швець, аби це був свідомий українець, і він є брат і друг Івану Михайловичу. Він передплачує всі газети, журнали, яких би вони напрямків не були, хоч би навіть чорносотенські... Українець не може написати чого-небудь, що було б на шкоду народові. Кожен українець завжди може знайти у нього поміч... Він так само вірить в перемогу добра, себто українства, як в те, що, сівши на

звозника, можна доїхати до свого банку...”⁵. І вже зовсім курйозні й химерні форми набуває “фанатична любов до України” у Пампушенка (“Божки”), немов би рідного брата Недоторканого з оповідання “Уміркований” та “ширий”:

“Після того, як вигнали його з університету, він уже нічого не читав ні на одній мові, крім української. Коли йому радили прочитати якусь цікаву книжку, то він перш усього питав:

– Українська?

– Ні, але...

– Ну, то плював я на них!..

Знайомих, крім українців, у нього не було. Всякий, хто заговорював до його не по-українському, міг сміливо рахувати на грубу й ворожу відповідь. Сам Пампушенко ні до кого не звертався ніяк, як тільки по-українському. Чи на пошті, чи в ресторані, чи в редакції руської газети, з приватними особами й чиновниками, скрізь і завжди він говорив тільки по-українському.

– На українській землі, хай по-українському й розуміє, чортяка його в череві!”

(Варіацію цього типу в образі “дідка” Андрія Степановича Сошенка маємо і в романі “Хочу!”).

Виводячи галерею подібних типів і тим самим відзначаючи, що рух за національне відродження нерідко мав “смішний” і “химерний” характер, В. Винниченко з болем і жалем віднаходить й причини цього явища – страшну й тривалу деформацію національного почуття, нещадно придушеного й знищеного протягом століть. Та й виникають всі ці деформації у відповідь на прояви дикого шовінізму російського на Україні, прояви жорстокої великодержавницької, імперіалістичної політики великоруського капіталу, що намагався найбрутальнішими методами денационалізувати народ України, знищити інтелігенцію, не дати українській буржуазії й поміщицтву державно, конституційно укріпитись у себе на батьківщині.

От перед нами школяр Зінь, робітниче хлоп’я, якому гірко дістається в школі від учителя “за ту нещасну українську мову”, як скаржиться батько⁶.

А от картина дикої розправи, що її вчинив бойовий загін монархічної організації “Двохголовий орел” – “орлята” – над україн-

ською інтелігенцією у її клубі: “Раптом по залі пронісся страшний пронизуватий свист... Настало щось подібне до якоїсь безглуздої, дикої катастрофи. За першим свистом, сигналом мабуть, по всіх кутках зали свисти, й зараз же за цим загрохотіли стільці, зачувся вереск і істеричний крик жінок, звуки ударів, стогони, крики на поміч. Серед піднятої публіки в різних місцях з’явилися голови в чорних масках, які хутко повертались на всі боки, а круг їх робилися круги й публіка прожогом одлітала від них. В руках таких людей в масках були довгі товсті жгути з резини, якими вони били всіх круг себе, не розбираючи ні жінок, ні дітей:

– Бий мазепинців! Ура! Бий мазепую!”⁷⁷.

Саме через це при коротких відлигах, нетривалих і незавершених (бо великодержавний всеросійський прес продовжує існувати) відродженнях, він набирає хворобливих, інколи комічних, а здебільшого трагічних форм.

“Погром революції 1905 року, – пише П. Христюк, – був погромом паростів українського національного відродження, що забували були під час революції. Але знищити процес відродження царат не спромігся, бо національно-визвольні змагання різних клас українського народу викликала, розуміється, не агітація Недоторканих, а розвиток капіталізму на Україні. Тому, знищений у своїх зовнішніх проявах, національний рух пішов у глибіню життя і саме в часи темної царської реакції в бувшій Росії набрав тієї сили, що виявилась пізніше, під час буржуазної революції 1917 року...”⁷⁸.

І дійсно, життя мінялося, спочатку повільно, але далі впевненіше й активніше виходила молода українська буржуазія. Поступово цей неухильний рух “хазяйського колеса” – капіталістичного відродження – зливався з національною ідеєю, яка запліднювала його, набирала чітко усвідомлених форм.

“Розуміється, не отакі соромливі романтики-поети, класово невідомі інтелігенти робили весну українського національного буржуазного відродження, – зауважує П. Христюк. – “Весну” робила українська буржуазія, глитаї й поміщики, класово свідомі українська інтелігенція. Саме ці активні, реалістично настроєні суспільні верстви, перейнявшись ідеєю національного відродження, почали “пускати” дуже гострий, важкий націоналістично-шовіністичний “дух”⁷⁹.

На зміну дивакам, наївним культурникам, смішним у своєму патріотично-національному пуризмі (Сосненко, Серединський), приходять нові діячі (Скалозуб, Водосвятський), які “по-європейському” бралися до діла.

Хто ж вони такі, ці новітні “герої”? В. Винниченко досить докладно й виразно змальовує їх – від портрета й манери поводитись до поглядів, світобачення, всієї життєвої поведінки. Ось один з них: син станового пристава, політичний перевертень і авантюрист – Микола Водосвятський. Хапуга, злодій, людина без честі й совісті, він колись перебував у соціал-демократичній партії, але скоро почав проповідувати теорію “діла, а не слова”.

Після революції Водосвятський має три “діла”: цілком видужати від “пролетаріату” (справжніми інтересами якого ніколи не переймався), служити “українській національній ідеї” (як він вважає за потрібне, тобто собі на користь), а також – ще одне пишномовне гасло – стояти в обороні “всякого культурного життя і приватної власності”¹⁰. Прилюдно зрікшись усіх своїх “пролетароманій”, “соціалізмів”, “класових всяких дурниць”, він рішуче прилучається до руху “відродженців”.

Його нову віру можна охарактеризувати так: “...В йому не було сльотливої сентиментальності народницького табору... не було солоненьких фраз про рівність і братерство, не було мішанин домашнього соціалізму, етнографії, археології. Тут питання ставилось виразно, точно, по-європейському. Нація – це організм, де всі частини його на місці. Нема нації без голови, без буржуазії. Для відродження організму треба насамперед відродити, утворити, розвинути й укріпити його буржуазію...”¹¹.

Зміна політичної орієнтації у Водосвятського супроводжується повною зовнішньою метаморфозою, що Винниченко показує досить саркастично: сім років назад, у час революції, “в соціалістах”, Микола “ходив чистим босяком, в якійсь драній чорній косоворотці, в викривлених черевиках, з розкудовченим волоссям, в якомусь страшному капелюсі. На лиці телячий захват, в очах задерикуватість гімназиста, з папіросою в зубах, в кишнях прокламації, на устах цілі кулемети революційних фраз. Словом, типичний “товариш”¹². Тепер це респектабельний буржуа, одягнений за останньою англійською модою.

Тут не тільки талант мімікрії пройдисвіта й пристосування, тут палке бажання хоча б зовні уподібнитися буржуа, втиснутися в ряди багатих. Та головне для вчорашнього “босяка” й нинішнього респектабельного національного діяча Водосвятського – розбагатіти, будь-якою ціною добути гроші. Він настирливо агітує Юрія Микульського, який нібито збирається віддати свій маєток на соціалістичну партію, змінити орієнтацію. “Він не міг допустити такого божевілья!.. Чоловік виразно, ясно для самого себе не має ніякого відношення до соціалізму, весь своїм способом думання, симпатіями, звичками, становищем єсть типичний відродженець і не хоче, уперто, безглуздо, не хоче признати цього!”¹³ Анатолій розуміє, що Водосвятський мав намір затягти Юрія в відродженство й на нього потягнути... цей самий “цілий маєток”.

У романі “Божки” В. Винниченко наголошує на ще одному моменті. Є у політичній програмі новоявленого “відродженство”, цього зручного засобу для Водосвятських поповнити свій капіталець й укріпити громадянський статус, один дуже характерний пункт – підкреслення повної легальності цієї течії щодо царського уряду.

Репрезентує цей омріяний шлях і Скалозуб – постать набагато вагоміша за Водосвятського. “Бувши чоловіком багатим, власником многих тисяч десятин землі, заводів і копалень, він прапор своєї європейськості ніс досить певною рукою, взявшись нібито довести, що українці – “не тільки мужики”, а й пани, “по-європейські одягнені”. До “відродженства” він прийшов не через революцію чи гру в соціалізм, а через течію, близьку до чорносотенської: “Сам він колись належав до певної течії в українському громадянстві, яка ставила собі завданням боротьбу з русифікаторством. Боротьба ця мала характер яскравого шовінізму, який часом доходив до того, що робились по всяких містах спроби зруйнувати динамітом пам’ятники руським поетам і діячам. “Україна для українців, геть руських і поляків, жидів і іншу погань! – було гаслом отієї “течії””¹⁴.

Поряд з цими діячами – поет Банжула, який прагне “показати кацапні, що дійсно ще не вмерла Україна”. Газетка “Відродження”, створена й підтримувана такими, як Водосвятський, і редагована Ганжулою, багато пише про буржуазне відродження України, використовуючи “традиції історичної України, гетьманів, булави, Січі

Запорізької, козаків, бунчуків”, що обов’язково “приваблюватиме маси” – адже все це так люблять гімназисти, лав очники, семінаристи, дрібненькі поміщики з козаків”¹⁵.

Отже, у рухові “відродження” соціаліст В. Винниченко не побачив раціонального зерна. Відродження нації бачилося йому по-іншому, іншими уявлялися й борці за цю велику справу. Висміявши ідею наївного культурництва і “своєї правди в своїй хаті” як архаїзм і хуторянську заскорузлість, він з іще більшою огидою відвернувся від ідеї розвитку української національної буржуазії: по-перше, через соціалістичну ідеологію, а по-друге, через непривабливість постатей перших діячів із цієї верстви. В. Винниченко відкинув саму думку про позитивний сенс цього явища.

Більша частина вчорашніх соціалістів у діалогі зовсім зрікається політичного чи громадського життя. Адвокат Клим Піддубний (роман “Божки”), розповідаючи Вадимові Стельмашенку про зміни суспільних орієнтацій, малює досить сумну загальну картину духовної апатії, яка настає після кривавих розправ і репресій: “Той застрелився, того розстріляли, тому закатали каторгу, той сам собі її учинив, женившись на фурії... Той просто покинув усе, чому поклонявся, а тепер живе філістером. Аж дивно, як у людей багато нахилу до філістерства... Соціалізм постарілись. Це вже скучно й не модно... У нас тут, коли хочеш знати, царює національна справа... Це, брат, теж ідейність, і якраз на наші часи. Багато не коштує, в Сибір за неї не зашлють, а все ж таки ніби страждалець за правду, за добро і прогрес...”¹⁶.

Образно характеризуючи сучасний суспільно-політичний момент, Піддубник вживає символічний вираз “по-свій”. На запитання співбесідника, що він означає: зраду, ренегатство? – Піддубний роз’яснює: “Тепер всяк по-свій стає... Це, брат, як грають у нас хлопці в свинки, то, як вийде за мішанина та всі зіб’ються в одну купу, то переплутають місця, то кричать: “по-свій!” – по свій бік, значить, ставай... Зраджують своїм, а тут просто кожний займає своє природне місце. Сортировка, одним словом. В революцію кожний себе соціалістом називав. Всі тоді збилися в купу, а тепер всяке свій бік займає. От і все...”¹⁷.

Так, вихор революції, який струснув країною, ущух. І суспільство, безмежно диференційоване, розколоте на тисячі й мільйони

уламків, окремих часточок, несподівано-химерно поєднаних між собою, стихає, стабілізується – “осідає”. Омислюючи цю нову реальність (так повно й глибоко, так всебічно, як, мабуть, ніхто з українських художників слова), В. Винниченко звертається до сутнісних, визначальних основ всього, що відбулося з людиною. Він звертається до питань моралі. Низка моральних і етичних проблем пов’язана в діалогі “По-свій” – “Божки” з образом Вадима Стельмашенка, з розкриттям його внутрішнього життя, його болісної еволюції.

Колись Стопка Рибакський, інший герой роману “По-свій”, розправлявся з революціонерами, про що “з приємністю” хвалиться перед Вадимом Стельмашенком: “Пам’ятаєте, Вадим... як вас? Так, Трохимович! Пам’ятаєте, як я раз вас “балакнув” на Андрієвській, коли ви прокламашки таскали? А це я був!..”

Тепер і “прокламашки”, і “соціалістична фабрика” викликають глум, зневагу – минулося, часи не ті... Але якщо до соціалістичної ідеї Степан Рибакський ставиться з насмішкою, то до національної – з ненавистю. “Стьопка ж, як і Тепа, хоч і був зроду українець і навіть називав себе “малоросом”, але до всього українського відносився з такою ненавистю, з якою можна відноситись тільки до того, що сам жорстоко й несправедливо образив”¹⁸. На їхній фабриці українство переслідувалось також з особливою ненавистю. “За одну розмову по-українському в стінах фабрики накладався штраф. На стінах скрізь вивішено оповістки: “Разговори на мазепинско-украинском наречии строго воспрещаются”¹⁹.

Імперська російська політика, великодержавний шовінізм усіх рівнів ведуть до спотворення, хворобливої уразливості національного почуття. І те, що зростаюча українська буржуазія шукає більшої свободи у діях і послуговується національною ідеєю, використовуючи її в своїй стратегії й тактиці, нічого, по суті, не міняє. Гнучкість такої стратегії дуже добре демонструють у діалогі В. Винниченка Рибакські й Водосвятський.

Назва другого роману діалогії В. Винниченка – “Божки” – означає зміну орієнтирів у суспільстві.

Коли в часи бурхливих катаклізмів свідомість була спрямована на служіння великим богам – загальному благу, ідеї суспільної справедливості, у часи зляканого затишку після придушення на-

родних рухів, вона стала служити божкам – дрібним теоріям, дрібним справам (серед них новоявленим фетишам на зразок не відродження, а “відродженства”). Про це досить виразно говорить Вадим Стельмашенко, який теж відійшов від політичної боротьби і носить у душі свого “божка” – спокуту перед батьками (якби він займався родиною, а не революцією, батька б не паралізувало і вони не дійшли б до такого принизливого стану – життя з милості у своїх же кривдників і гнобителів Рибачьких).

Поліфонічний і складний роман “Хочу!” містить у собі витоки Винниченкової філософії буття і творчості. “Нитка” соціального життя у цьому романі виглядає невиразною, проте значно ширше представлена ідея національного відродження, яку послідовно репрезентує старий Сосненко. Власне його постать – постать людини щирої й цільної, безкомпромісної, принципової – великою мірою надає життєвості цій ідеї, яка може бути сформульована у найзагальніших рисах так: “Українці, гуртуйтеся довкола справи національного відродження України, не йдіть на службу чужій “сильній” культурі, не зраджуйте свій народ!”.

Дочка Сосненко Олена з любовною іронією говорить про батька: “Слухайте: у тата зрадник кожний, хто хоч хвилину подумає про щось, крім України. Розумієте? І я, і мій чоловік, і брат – всі ми зрадники. Він не розуміє, ну от не розуміє, та й годі, як можна почувати чи думати щось, що не має безпосереднього чи посереднього відношення до своєї нації. Кохати можна тільки українця чи українку. Дітей можна мати тільки для України, тільки українців... Можеш бути чи хочеш: анархістом, еседеком, аби українцем. От він ніяк не може простити Петрові, що він сидить у тюрмі не за українську справу...”.

Могутній вплив творів Винниченка обумовлений тим, що масштабність пізнавального і соціально-історичного їх змісту зливається з чародійною силою художнього слова. В живописно-безмежному художньому світі Винниченка гучно б’ється пульс життя, рухається в драматичних конфліктах бурхливий потік людських долі і характерів, відтворені напружені пошуки думки, зіткнення пристрастей та емоцій.

Український народ, українська держава повинні бути милосердними до свого сина, який так болісно переживав ідею націона-

льного звільнення і здобуття державності, в міру своїх сил боровся за краще майбутнє рідної землі, творив в ім'я збагачення, оновлення і здобуття європейського престижу української літератури і культури. Так, він помилявся, болісно переживав долю України, але завжди вважав і в міру свого таланту утверджував “найвищою, найкращою метою людини” “служіння визволенню всього працюючого, поневоленого, експлуатованого людства всіх народів і націй землі, творенню загальнолюдських невмирущих цінностей”²⁰.

Десятиліттями ім'я Володимира Винниченка замовчувалося або згадувалося як ворог народу. Сьогодні, в умовах відродження нації, поступово руйнуються штучно створені канони інтерпретації спадщини письменника. Вже видані його окремі романи, повісті, оповідання, драми, публіцистичні виступи тощо. Театри України знову заповнили свій репертуар п'єсами В. Винниченка; його ім'я згадується на всіх державних урочистостях. Автор “Відродження нації” знову популярний і знаний громадськістю.

¹ Див.: *Христюк П.* Письменницька діяльність В. Винниченка. – Харків, 1929. – С. 24.

² *Лакиза І.* Про новий роман В. Винниченка “Сонячна машина” // *Життя й революція.* – 1928. – Т. IV. – С. 106.

³ *Христюк П.* Згадана праця. – С. 88.

⁴ *Винниченко В.* По-свій. Твори. – Т. XVIII. – С. 28.

⁵ *Винниченко В.* Твори. – Т. VIII. – С. 180-181.

⁶ *Христюк П.* Згадана праця. – С. 169.

⁷ Там само. – С. 328.

⁸ Там само. – С. 88.

⁹ Там само. – С. 92.

¹⁰ Там само. – С. 83.

¹¹ Там само. – С. 84.

¹² Там само. – С. 88.

¹³ Там само. – С. 85-

¹⁴ Там само. – С. 244.

¹⁵ Там само. – С. 86.

¹⁶ *Винниченко В.* По-свій. Твори. – Т. XVIII. – С. 123.

¹⁷ Там само. – С. 51.

¹⁸ Там само. – С. 75.

¹⁹ Там само. – С. 101.

²⁰ *Винниченко В.* Поворот на Україну. – Львів; Пшібрам, 1926. – С. 34.

АВТОРИ

Бевз Тетяна Анатоліївна, доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Головченко Володимир Іванович, доктор політичних наук, професор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гошуляк Іван Леонідович, кандидат історичних наук, доцент Слав'ястичного університету.

Дубас Олексій Павлович, кандидат політичних наук, генеральний директор видавництва “Гене́за”.

Кульчицький Станіслав Владиславович, доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту історії України НАН України.

Курас Іван Федорович, доктор історичних наук, академік НАН України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Кучер Володимир Іванович, доктор історичних наук, науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Любовець Олена Миколаївна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Миронець Надія Іванівна, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Медвідь Федір Михайлович, кандидат філософських наук, доцент Національної академії державної податкової служби України.

Панченко Володимир Євгенович, доктор філологічних наук, професор, віце-президент з навчальної роботи Києво-Могилянської академії.

Проданюк Федір Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Київського національного університету технологій і дизайну.

Сахно Ірина Олександрівна, аспірантка Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Сиваченко Галина Миколаївна, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту літератури ім. Тараса Шевченка НАН України.

Собачко Ольга Миколаївна, молодший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Солдатенко Валерій Федорович, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Старовойтенко Інна Михайлівна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Удод Олександр Андрійович, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України, головний редактор видавництва “Генеза”.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Громадсько-політична діяльність
Володимира Винниченка
(до 125-річчя від дня народження)
Збірник**

Редактор - С. Носова
Ком'ютерна верстка - О. Собачко

Здано до друку 19.03.2006. Підписано до друку 18.04.2006.
Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Друк офсетний. Гарнітура Times
Умов. друк. арк. 16,47. Друк. арк. 17,625. Умов. облік.-вид. арк. 15,3
Замовлення №82 від 20.04.2006. Наклад 600 пр.
ДДП “Експо-Друк”
03680, Київ, пр. Глушкова, 1
Зам. №3/04
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України
01011, Київ, вул. Кутузова, 8
тел. 285-73-11